

# LOOMING



NOVEMBER 1966

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HÄÄLEKANDJA

11



# LOOMING

KIRJANDUSLIK  
JA ÜHISKONDLIK  
POLIITILINE  
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

11 NOVEMBER 1966



## Kolm luuletust

**KURGEDE KLUUGLUTAV KURBUS**  
kandub kaugele laotuse all.

Ons nende tulek ja minek  
ühtviisi valulik retk  
all selle halli taeva,  
peal selle porise maa —  
minek, et ikkagi tulla,  
tulek, et minna taas?

Sünnimaa suved on lühidad.  
Alles ta algab, see kevad,  
kui juba kõik on küps.

Mõrsjana õbluke õunapuu,  
kitsi pinnase uljaspea oras,  
vahedast vikatist vabisev hein —  
üürike elu kui elupõletajal.

Ja käes ta ongi, see sügis —  
sajud ja sombud ja hallad.

Kõletub tühimaa kõrrepõld.  
Lenduvad lehed. Ja raod  
tujuka tuule käes kinni  
hoiavad jonnakalt neid  
mõttetu mehemeelega veel.

Elutuiks kätikuil jäävad  
nokaga põimitud pesad,  
aeg jõudnud jällegi minna  
pilvise laotuse all —  
üksnes uue kevade ootus  
nokkades nukralt: kruu-kruu!

Inimene ise on õppinud  
kildudeks lõhkuma AEGA.

Liivasse pistetud oksaraag,  
mille vari näitas talle aja liikumist, —  
liiva niitpeen juga,  
mis ühest anumast teise nirkus, —  
osutid, mis nihkuvad visalt  
kaheteistkümneks võrdseks osaks  
jaotatud sõõri pidi.

Me jälgime osutite aeglast käiku  
ja lausume nukralt:  
«Aeg aina läheb...»

Või igavuse tühjal viivul:  
«Aeg seisab paigal!»

Ja äreva kohtumise  
või piduliku sündmuse  
kärsitus ootuses:  
«Aeg on käes!»

Või mitte valmida tahtva  
kiire ja tähtsa töö juures:  
«Aeg lendab...»

Ja meie elu on võidujooks  
nähtamatu ajaga.

*Võidujooksja katab 100 meetrit  
kümne sekundi piirides.  
Kas ta võidab aega?  
Kui jah, siis — milleks?*

Kas liivakella ümber pöörates  
võib võtta tagasi  
minemanirgunud minuteid?  
Oksarao varju  
oleks asjatu proovida tagasi käämata.  
Ajavahe,  
mida võidame reaktiivlennukil  
ühest maailmajaost teise lennates,  
ei pikenda me elupäevi.

«Aeg aina läheb...»

Aega võib raisata.  
Tunde lüüakse surnuks  
keelepeksjate kohvilavas,  
aega varastatakse  
une või töö kõrvalt —  
see on vargus iseenda tagant.

Aeg kulub nagu kõik, mis liigub.

Me käime ajaga pillavalt ümber,  
kuni muud ütlevad:  
«Tema aeg sai täis.»

**SÕNAD** ei toida kedagi.  
Ja ometi süüakse sõnu.

Iga päev istutakse lauda,  
kus on valmis pandud hiigelhõbeliud —  
unistajatele ja armastajatele,  
usinatele ja siidivendadele,  
kadedatele ja kahjurõõmsatele,  
vlevandujatele ja auahnetele,  
viha- ja kambameestele,  
leinajatele ja lohutajatele,  
usklikele ja uskmatutele,  
lollidele ja nutikatele.

Kui isukalt istutakse lauda,  
et ikka ja jälle süüa sõnu,  
ehkki kõik teavad,  
et sõnad ei toida!

## Vana loss<sup>1</sup>



See on lossi siseõue. Neli halli, rasket seinu. Katus õue poole längu. Pea kohal tükk taevast.

Praegu aetakse völlast üles. Völlas tehti toorest haavapuust. Neli meest saagide ja kirvestega tegid toorest haavapuust völla. Kust võib puu teada, milleks ta kasvab. Mitukümmend aastat ahmis juurte ja lehtedega niiskust, soojust ja valgust, et kasvada völlapuuks.

Raske oli meestel auku kaevata, et völlas üles ajada. Siin polegi pea-aegu mulda. Kivid.

Ma ei tunne neid mehi. Nemad ei tunne mind. Me oleme vöörad. Meeste näod on higis. Neli aukuvajunud näoga vangid teevad palehigis tööd. Ülesaetud völlas on nende meeste kätetöö. Mida kõike küll inimeste käed ei oska. Kätkit kiigutada, vilja külvdada, völlast kokku lüüa.

Mönikord meie pilgud kohtuvad. See on väga harva. Paar korda hommiku jooksul. Need silmad higistes silmakoobastes otsekui kõrvetavad. Meestel poleks vaja mulle kaasa tunda. Aga nad vist tunnevad end süüdlastena. Sellel pole mõtet. Nad on vangid nagu minagi. Kui see oleks võimalik, ütleksin neile lohutuseks paar sõna. Vaevalt küll keegi neist teab, et olen kurtum.

See on nagu saatuse tahtmine, et mind just siin, lossi õues, üles puuakse. Nende hirmus tuttavate seinte vahel. Siin õuel olen ma tundide kaupa seisnud, seinu silmitsenud, kivisid kätega kimpinud, seinapragudest imbuvat rõskust sisse hinganud. Ma arvan, et isegi endine lossivalvur ei tundnud lossi nii hästi kui mina. Ma tunnen iga ruutmeetrit seda siseõue. Ma tean — ühest seinast teise on kakskümmend seitse sammu. Õige rohi siin ei kasva. Päike siia ei paista. Kivipragudes hingitsevad rohuliblel on kahvatud nagu keldritaimed. Õue vasakus nurgas kasvas peotäis kiitsakaid teelehti, nende vahel paar vöilille. Vöililled ei öitse siin kunagi. Ükskord tahtis lossivalvur neid taimi vana noaga välja kraapida. Ma tegin siis vist nii hirmsat häält, et valvur kokkus ning ära läks. Võib-olla ta tahtis, et vöililled öitseksid. Öitsemiseks tahab isegi öökuninganna päikest ja valgust.

<sup>1</sup> Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1966. a. novellivöistlusel III auhinna saanud töö.



Võllauk pole õige. Vist on liiga madal. Nüüd tõstetakse post uuesti välja, ning üks vangidest, kõige pikem, hakkab kangiga paekivi lõhkuma. Iga kord, kui ta lööb, käib mul värin läbi selgroo. Ma tunnen lubja teravat lõhna. Mul on raske vaadata, kuidas ta kivi lõhub. Ma ei suuda seda vaadata. Ma tõstan silmad kõrgemale, et mitte näha mehe kerkivaid abaluid ning augu kohal virvendavat kollast kivitolmu. Miks peavad nad võlla just siia kividesse rammima?

Need vaikivad seinad on paekividest laotud. Võiksin ütelda, mis pinnasekihist ükski kivi pärineb. Öppisin neid tundma juba enne sõda. Lossi muuseumis seisid kõik kivid klaasi all reas, igaühel nimesilt küljes. Nimesildid olid üksteise all, ma seisin seal, liigutasin huuli ja kordasin endamisi nagu luuletust:

Ohesaare lade  
Kaugatoma lade  
Paadla lade  
Kaarma lade  
Jaani lade  
Jaagarahu lade.

Kas võib keegi ütelda, mis seob inimest kividega? Aga mina seisin seal vitriini ees nagu naelutatu. Pealtnäha oli see kõik hirmus lihtne ja igav — kõige tavalisemad kivitükid klaasi all. Aga päevadega, pikkamisi hakkasin ma vahet tegema lihtsa lubjakivi, heleda dolomiidi ja tolmsinise mergli vahel. Ja mida kauem ma nii viisi vaatasin, seda teravamaks ja tundlikumaks läksid mu silmad. Mõnikord jäin ma vist liiga kauaks vaatama, igatahes hakkas lossivalvur mul salaja kannul käima. Võib-olla arvas ta, et ma tahan midagi sisse teha. Aga ma tahtsin lihtsalt kive vaadata.

Siis hakkasin ma ära mõistatama kivisid, mis lossi seinad olid laotud. Vaatasin ja kobasin kamakaid, võrdlesin kõrvuti laotud tahkusi, seejärel läksin klaasi ette ja tegin selgeks, kas arvasin õigesti. Lõpuks ei eksinud ma enam peaaegu kunagi ja see tegi mulle millegipärast ütle mata suurt rõõmu. Siis hakkasin teraselt linna kiviseinu ja maju silmitsema; kui polnud kedagi nägemas, proovisin kivipinda käe all, koputasin sõrmenukkidega, ja kordasin endamisi mingisuguse erutava rõõmuga: Jaani lade, Jaagarahu lade, Kaarma lade. Praegu võiksin ma eksimatult ütelda, mis lademe kividest on iga vana hoone meie linnas laotud. Mu peopesad ja sõrmed muutusid nii tundlikuks, et ma võin ilma vaatamata ütelda, mis kivi mu käe all on. Jaani lademe dolomiit on näiteks väga kõva ja rahkjas, mõnikord nagu kargedest kokku pressitud. Kaarma dolomiit on aga peopesa all pehme, settekihid on üksteise peal hirmus tihedalt ja peenelt. Peale selle on maa seest võetud Kaarma kivi pehmem, vananedes muutub õhu käes kõvemaks. Kaugatoma lubjakivi tundub jälle olevat nagu soolast kokku pressitud, ja kui vaatad, näeksid nagu kivikristalle. Ohesaare lademe mõned

savised ja liivased kihid on aga nii pehmed, et neid võib peaaegu küü-nega uuristada.

Kui ma saaksin, võiksin kividest lõputult rääkida. Aga ma elan sil-madega, ja kõik jutud on minus peidus nagu seeme viljas.

Silmad võivad rääkida palju. Täna olen nende nelja vangiga niiviisi rääkinud. Ei tea, kas meie niisugust juttu saakski sõnadesse panna. Kas saab inimese silmi sõnadesse panna?

Nüüd aetakse võllas uuesti üles. Kõik mundrid jäävad seekord ra-hule. Küllap on auk nüüd piisavalt sügav. Kui ma siin varsti ripun, ei hakka post lõnkuma. Nüüd vaatan ma jälle võllast. Rohmakas, inetu. Ilusast rohehallist haavast on järsku tuim igerik võllas saanud. Kaks vangi hoiavad posti üleval, ülejäänud ajavad auku kinni. Need mehed pole ilmselt kunagi puutööd teinud. Isegi sellest haavast oleks võinud parema võlla saada. Puust saab imekauneid asju teha. Mul oli onu puu-sepp, tema juures võisin ma ka terve igaviku istuda ja vaadata, kuidas puutükid, laudad ja pakud elama hakkasid. Aga võllas — kas saabki see ilus olla . . .

Siin õues on kitsas. Siin on ainult kõrgus. Mõnikord, kui ma surmast mõtlesin, tundus surm olevat suur, lai, rahulik. Umbes nagu jõgi oma suudmes. Siin on kitsas. Nagu oleks paekivide röske raskus mul õlga-del, raske surve roietel. Miski pigistab jalgades ning kätes.

Kunagi tahtsin ma end tunda orjana, kes seda lossi ehitas. Olen ma kunagi tabanud, mida ta mõtles, kui ta oma pingul kaela ja väsinud näo siit õuelt ülespoole, selle sinise taeva poole ajas? Seda tahtsin ma kan-gesti teada ja tunda. Sellepärast seisin ma mõnikord siin siseõues tun-dide kaupa, kobasin seinu ja vahtisin kivikudet, nii et silmadesse löi valu, ja mingi hämar, raske, igav tunne tuli pikkamisi mu hinge, ja siis ma uskusin, et see on lossi tunne. Igal asjal on oma tunne. Iga asi sü-nib inimese hinges. Nii sündis minu hinges see loss.

Lossis vihkasin ma neid inimesi, kes aina tulid ja läksid, jooksid kii-rustades ja ükskõikselt läbi hämarate saalide, nagu oleks see tühi ja igav ja kõle. Nad ei teinud vahet piiskopi magamistoa ning kabeli, kapiitlisaali ning ristikäigu vahel. Neile oli see ilmselt kõik üks süngete kivivõlvidega vana, röske maja, nad uskusid, et see on muistse aja mä-lestus, ja — kõik. Aga mina võisin lõputuseni imetleda pidurefektoo-riumis massiivseid kaheksatahulisi piilareid ja tugevate roietega rist-võlve. See kõik on ütleмата tugev, lihtne ja suurejooneline. Ma vaata-sin vana lossi eemalt ja ta vapustas mind oma välise rahulikkuse ja lihtsusega. Ma ei suuda kuidagi leppida mõttega, et see oli isandate kants, rõhujate ja sissetungijate varjupaik. Loss on selleks liiga tugev. See loss on laotud Kaarma lademest ja Jaagarahu lademest. Paadla lademest ja Ohesaare lademest. Ta on tehtud sellest maast, mis on mul praegu jalgade all. Ta on vanem, kui kirjades öeldud. Mis loeb viissada aastat? Ta on sama vana kui kivid ta müüris. Ja sama püsiv.

Niiviisi mõtlesin ma alati, kui lossi vaatasin. See mõte andis mulle rahuliku ja väerika tunde. Ja ma olin uhke, et selle lossi müüri on ladunud ka minu esivanemad. Ma olen igipõline saarlane. Nendesse kividesse on peidetud minu esivanemate unistusi. Ma ei usu, et nad ehitasid kantsi rõhujatele. Need rasked kivid ladusid nad iseendale mälestusmärgiks. See mõte meeldib mulle, see on siin lossis sündinud, on kaugelt aegade hämarusest tulnud mõte.

Mõnikord jäin ma mõtisklema — kumb on püsivam, kas kivi või inimene. Mõlemad kuluvad. Inimene kulutab end surmaks, kivi kulub tasapisi. Kes lossi põrandaid tähelepanelikult silmitseb, see näeb, et kiviplaadid on nõgusad. Ja treppide kiviastmed on nagu näritud, murtud servadega. Viissada aastat on neid kive mööda käinud igasugu inimesi. Noori ja vanu. Patuseid ja ausaid. Neid kive on kulutanud voo- ruse ja voo- rusetus, rõõm ja nukrus. Imelik, niisamuti on ju need kivid siia paika pannud inimese kurbus koos salajase rõõmuga, väsimus ja mure kõrvuti orja unistusega. Kõik see on neis kivides peidus. Kõik see elab lossis oma igavest elu. Kui mõnda kivi kauemaks vaatama jääda, kõiki sööbinud poore, uuristusi ja mähke vaatad, meenutab kivipind inimese nägu...

Ka täna öösel mõtlesin sellest. Ma ei maganud. Terve öö tulid ja läksid igasugu mõtted. Nagu suudaks inimene enne surma järsku kõik oma mõtted lõpuni mõelda! Mulle öeldi juba eile, et mind üles puuakse. Terve öö käisin ma edasi-tagasi mööda nõgusaid kive piiskopi magamistoas. On aga elul keerdkäike. Ja küll on inimene abitu tuleviku ettenägemiseks. Kust võisin ma teada, et kunagi hoitakse mind lossis kinni nagu vangi, ning piiskopi magamistoast viiakse mind lossiõuele ülespoomisele.

Mundrite soovid on imelikud. Nad oleksid võinud ju mind maha lasta. Isa ja ema lasksid nad mul maha. Aga mind poovad nüüd üles. Nii väheste pealtvaatajate ees. Võib-olla tahavad nad lihtsalt endale teha sellist vaatepilti. Tahavad vaadata, kuidas ma siin krampides tõmblen.

Nüüd on võllas valmis. Üks haakrist läheb juurde ja proovib kahe käega, kas post on tugevasti maa sees. Kõigub natuke. Siis läheb juurde ohvitser. Proovib ühe käega ja jalaga. Jääb rahule. Ta on selle võllaga rahul, mille neli vangi tegid minu, viienda jaoks. Vangid seisavad, näod higis, ahmivad suudega õhku. Kaks toetuvad labidale, üks kangile, ühel on kirves käes. Kirvetera helkleb külmalt ja rahulikult.

Üks sõduritest läheb võlvkaare alt läbi, tõuseb treppi mööda lossi. Ta tuleb tagasi kulunud taburetiga. Ta ronib sellele oma tugevate, raud- tatud saabastega ning hakkab silmust rõnga külge siduma. Ta teeb seda rahulikult, kiirustamata, nagu oleks tal igahommikune ajaviide siduda silmust võllapuu rõnga külge. Siduda tugevasti, et kõis lahti ei tuleks, et ma võiksin seal kindlalt rippuda ja rabelda surmaeelsetes krampides.

Ometi ma ei usu ikka veel päriselt, et mõne minuti pärast sunnitakse mind taburetile astuma ning pea silmusesse pistma. Ma ei usu seda veel, kuigi olen terve öö mõelnud surmast. Ja nõöri sidumist ei vaata ma üksnes hirmuga, vaid isegi väikese uudishimuga. Sest mitte midagi niisugust pole mu silmad varem näinud. Ja ma hakkkan juba uskuma, nagu näeksin ise oma silmadega seda, kuidas ma ripun siin — konksus ja kõveras, sinine keel inetult suunurgas.

Nüüd hüppas sõdur taburetilt maha. Ta kohendab oma mundrit. Aga munder istub tal selletagi kenasti. Ma olen rätsep, see on mulle pike-mata selge. Kus ja kes tegi poojale nii ilusa, hästi istuva mundri? Kes on need inimesed, kes teevad poojatele nii ilusad riided? Küllap peab neil endalgi kusagil südamesopis poojahing peidus olema.

Sõdur astub paar sammu eemale, raputab saabastelt kivitolmu. Küll on tugevad saapad. Nagu tuleks mehel nendega terve maailm läbi käia ja igal pool nõöri võlla külge siduda. Kes ja kus selliseid saapaid küll teeb?

Ma neelatan sülg. See võtab neelatama, sest sapimaitse tuleb suhu.

Ma hakkasin neid vihkama juba enne, kui ma neid nägin. Juba samal päeval, kui sõda algas, haaras mind äkki mingi imelik, õudne hirm. Ma jooksin lossi, kõndisin seal edasi-tagasi, ronisin treppidest üles ja alla, nõjatudes hetkeks mõnesse aknaorva, et läbi võreliste ruutude välja vaadata. Loss tundus mulle järsku hirmus hämar ja sünge. Mõtlesin, et see on lihtsalt silmapete, ning ronisin vanasse vangitorni, mille kumera seina ruske päike alati salapäraselt roosatama pani. Aga vangitorni seinad olid järsku hallituse värvi rohelised üksikute tintmustade võigaste laikudega. Ma ronisin tagasi, ja ei osanud järsku midagi teha. See polnud enam endine loss. Kivid olid nagu endasse tõmbunud, loss tundus külmana ning tõmbetuul võttis värisema. Lõdisedes jooksin lossist välja, aga väljas oli kuum juunipäev. Ma ei uskunud lossi, läksin tagasi, aga külmavärinad jooksid uuesti üle ihu. Ma läksin vastumeelselt välja ja uitasin poole ööni mööda linna, peatudes aeg-ajalt kiriku juures, vana koolimaja ees, veski kõrval kobasin kätega vanu kiviseinu, ja kordasin endamisi nagu alateadvuses: Jaagarahu lade, Kaugatoma lade . . . Kivi oli peopesa all külm ja terav, kareda koega. Ma ei uskunud seda, sest suveõhtul õhkub kividest alati sooja. Ilmselt oli mu kätega midagi lahti, või polnud ma ise üleni enam endine. Mul oli suur hirm südames. Nagu kardaksin ma midagi kaotada. Ärev ja rahutu tunne. Siis kujutlesin ma veel, kuidas linna hakatakse laskma, ma nägin järsku, kuidas vanad kiviseinad vaarudes ja abitult maha langevad ja kivitolmu upuvad, ja ma hakkasin uuesti lõdisema.

Kui see kõik lõpuks kätte jõudis, polnud ma tõepoolest enam endine. Mul ei seisnud nõel enam näppude vahel, ma ei suutnud riidehilpe kokku traageldada. Ja järsku polnud sellel enam nagu endist mõtetki.

Ühel öösel raputas ema mind üles ja seletas, et pommitatakse. Ta

kiskus mind endaga kaasa keldrisse. Ma istusin seal ja tundsin iiveldust. Ma pole vist sõja jaoks loodud. Mu organism ei talu sõda. Istusin, lõdisesin ja tundsin, kuidas süda taob nagu palavikus. Juba koitis, kui lõpuks keldrist välja saime. Võõras, terav lõhn lõi mulle ninasse. Ma ei suutnud oletada, mis võib niiviisi lõhnata ja hinge matta. Ma hakkasin mööda tänavat edasi jooksma. Ma nägin — pank oli terve, vana kaalukoja tervel katusel kiikus naljakas kastest tuhm kukk, rae-koda oli endine, punane torn taeva poole. See tegi mind natuke rahulikumaks, aga ma kihutasin edasi, nagu jalad võtsid. Loss! Üks vanaeit pühkis hirmsa hoolega tänavat, see ajas mind vihaselt naerma, ma oleksin ta peaaegu pikali jooksnud. Tormasin läbi õuede, põiki läbi pargi, hüppasin üle käsipuude, mis piirasid lossiteed. Tornid paistsid, rasked, nukrad tornid hommikuhämus. Loss oli terve. Ma seisin ja hingeldasin. Terve! Loss oli terve. Hallid kiviseinad helendasid kõrgemal, koidust punane katus helkis kastest, parv varblasi tõusis siseõuest lendu. Ma muutusin sellest rahulikumaks. Tõusin aeglaselt lossivallile, istusin pingile ning vaatasin. Lossist uhkas midagi võimsat ja sünget. Mu silmad libisesid mööda üksikuid kivitahke, katusenurki, lihtsakoolisi karniise, peatusid mustavates aknaaukudes ning kitsastes sissepoole ahenevates piklikes laskeavades. See oli endine loss, mõtlik, raske, vaikiv. Südames tõusis hirmus kahtlus. Ma kartsin silmapetet. Ronisin vallilt alla ning kaela õieli ajades tegin tiiru ümber lossi. Ta oli siiski terve. Kõik neli välisseina ning neli nurka olid terved. Aga ma kartsin ikka veel midagi. Ma kartsin, et nad lasevad uuesti. Ma kartsin, nad pommitavad veel. Nad polnud veel kohale jõudnud. See oli hull kartus, mu närvid olid vist ütleмата pingul, aga natuke ma ometi rahunesin, kui ma veel hulk aega pingil istusin, silmadega lossi kompasin ning endamisi kordasin: Kaarma lade, Paadla lade...

Nüüd on vist kõik valmis. Meestel kästi labidad õuenurka panna. Võib-olla viiakse vangid ära. Ma ei tahaks, et nad minu surma näeksid. Selles pole mitte midagi ilusat. Kui ma täna öösel lossis mõnikord vastu enese tahtmist ette kujutasin, kuidas ma silmuses ripun, õhupuuduses ahmin, ennast kägarasse ja sirgu venitan, tuli mul silmade alla külm higi...

Mehi ei viida ära. Nad jäävad seisma, näod võlla poole. Nad seisavad, silmad ainiti sihitud võllasse. Mitte ükski neist ei vaata minule. Ma tahaksin veel korraks näha inimeste silmi. Aga mehed ei vaata. Ja nende suud on kramplikult kinni. Nad pole vist omavahelgi sõnakest öelnud. Surmamineja silmadesse on tõenäoliselt ütleмата raske vaadata.

Mind kästakse võllale lähemale astuda. Astun. Veel paar sammu surmale ligemale. Ma venitan neid samme nii aeglaselt kui saan. Üks. Kaks... Kolm. Neli... Viis. Jalgade all on kivid. Lossiõue kivid. Käisin neid mööda lõputult. Kuid praegu on tee lühike. Tee surmani on hirmus lühike. Juba olengi kohal. Üks ohvitseridest võtab kaante

vahelt paberilehe, paneb prillid ette, pöördub meeste poole ja loeb midagi. Tõenäoliselt on see minu surmaotsus.

Mehed vaatavad ainiti võllast. Ma tahaksin, et mõnigi neist heidaks mulle ühe pilgu. Teie pole minu poojad. Mis sellest, et võllas on teie tehtud, auk teie kaevatud. Minul pole aga enam sammugi surmani, minu astumised on astunud, ja ainuke, mis veel tõttab, endiselt kiiresti ja veheldes, on mu mõte. Inimese mõttekäik on kiirem kui tegude kulgemine, ajal polekski nagu võimu mõtte üle.

... Tol hommikul, pärast koitu, läksin lossist koju mööda linnaserva. Ma olin natuke rahulikum, aga kätes tõmblesid aeg-ajalt sooned, nagu oleks neid millegi teravaga ärritatud. Linnas tundsin ma jälle seda teravat lõhna, mis mulle juba keldrist välja tulles vastu hakkas. See pani ninasõõrmed kipitama ja tõi suhu vastiku maitse.

Ja siis ma nägingi neid lõhkikistud kivisid. Vana veskit linna teises otsas polnud enam. Oli pilv tolmu ning selle all elutu kivihunnik. Terav, vänge lõhn löi hinge kinni ning ajas kõhima. Mõned suured vundamendikivid olid mitmeks lõhki kistud, ma kobasin hajameelselt nende teravaid ääri ning heledat, valusat ihu. Kivid olid lõhki kistud, põletushaavadega, inetult irvitavad tombud vedelesid rohus ning põõsastes. Jaani lade, Kaarma lade ... käis mul valusalt läbi südame. Vana kiviseina varisemine või lääpavajunud kivivare polnud mulle kunagi niiviisi valu teinud. See oli ainult pisut nukker, nagu sügise hääbumise tunne. Väsinud kivi variseb müürist, vajub maasse, kasvab samblasse — selles oli midagi loomulikku. See käis looduse järgi niiviisi. Aga siin oli teistviisi. See oli nagu elusa kivi mõnitamine. See ei mah-  
tunud mu hinge. Ma vist tegin halba häält, sest inimesed vaatasid mind kohkunud nägudega, püüdsid mulle midagi rääkida, siis aga tirisid mind hoopis eemale.

Sestsaadik ma vist jäingi imelikuks. Ma ei saanud enam magada. Mulle viirastusid kogu aeg teravad verised kivid, ma nägin äkki kohutavalt punaste lõugadega õgardit, kes neelas meetrite kaupa seinu ja vundamenti. Mõnikord tundsin aga iseennast lõhkikärastatud, oigava kivina. See oli jube tunne.

Üks sõdur astub mulle ligemale. Tema vist viib selle asja lõpule. Aga enne seda räägib ohvitser talle veel midagi ja näitab käega. Nad on täpsed inimesed. Iga toiming on neil täpne ja välja arvestatud. Nii ka minu poomine.

Aga neli meest vaatavad nüüd maha. Kõik. Nagu kokkulepitult. Silmad kinni kivises lossioues. Kui ma neid vaatan, tundub, nagu sulaksid hallis, luitunud riietes mehed lossiseinaga ühte. Nagu oleksid nad osa sellest seinast. Võib-olla nad ongi sellest kiviseinast välja astunud. Ja kaovad jälle sellesse seinu, muutuvad morniks, hääletuks kiviks.

Kes teaks ütelda, kui palju inimesi on selles lossis viiesaja aasta jook-  
sul surnuks pekstud, piinatud, näljutatud, poodud? Või koerte kätte

pureda antud? Lossis on isegi sügav tühimik, mida kutsutakse «lõukoerte auguks». Kui palju on seal inimesi tükkideks kistud?

Kivid on seda kõike näinud. Kivid on selle kõik endasse imenud. Nagu oleksid inimesed muutunud kivideks. Ja kivid saanud hinge...

Kui sakslased tulid, pommitasid nad enne veel terve öö. Hommikuks oli linn üleni kivitolmus nagu lämmatavas udus. Ma hiilisin ja roomasin varemete vahel, ükski ei teinud minust enam välja. Kellelgi vist polnud aega ja julgust vaadata, kuidas ma lõhkirebitud kivi silitan ning hirmsat häält teen. Niiviisi olin ma varemetses mitu päeva, magamata ja söömata, ja isegi see ei kohutanud mind eemale, kui ma öösiti kivirusude vahel mõnele laibale sattusin. Nüüd polnud minus enam seda endist ägedat viha, ma olin lihtsalt väsinud, tuim ja jõuetu. Kui ma lõpuks koju läksin, ütlesid naabrid, et isa ja ema on ära viidud. Siis ütlesid nad mulle nädala pärast, et isa ja ema on maha lastud. Pärast seda tuli mu hinge tühi, lage rahu. Ma keerasin ukse lukku ja läksin linna. Istusin gümnaasiumi varemetses ja vaatasin ükskõikselt, kuidas tõmbetuul kivitolmu keerutas. Siis läksin panga varemetsesse. Seal polnud tõmbetuult. Oli soe ja üksik tunne nagu surnuaias. Siis läksin lossivallidele. Loss oli terve. Aga see ei teinud mulle rõõmu. Ma kartsin ikka veel lossi pärast. See tegi mind närviliseks. Läksin tagasi linna. Panga taga olid vene kiriku valged seinad laiali ning torn eemal aianurgas irevil. Istusin lääbakile vajunud altarile ja jäin niiviisi jõllitama, silmad ainiti kivides. Kes teab, kui kaua ma seal istusin. Igatahes seni, kui keegi mind õlast tõmbas. Ma tõstsin pead ja nägin külmi, rahulikke silmi kõrge mütsinoka all. Võib-olla tahtis sakslane ainult midagi küsida. Ma mõtlesin, et ta tahab mind ära ajada. See ei mahtunud mu hinge. Ma nägin, et mehe suu muudkui liikus. Ma lükkasin ta käe oma õlalt ära. Aga suu liikus ikka, see suur punane suu muudkui venis ja venis, venis päratuteks veristeks lõugadeks, ja siis ma nägin, et need lõuad hakkasid kive ahmima ja neelama. Mulle sattus midagi kätte, ma virutasin selle mehe lõugade vahele, virutasin veel ja veel. Ögi, ögi, kuni sa lõhki lähed, kuni lämbud...

Nüüd pani ohvitser paberi tagasi kaante vahele. Seal on kõik ilusa rahuliku käekirjaga kirjas, et ma pean võllas rippuma.

Mind kästakse taburetile astuda. Astun. Aga ma ei suuda ikka veel uskuda, et see on mu viimne samm.

Nöör aetakse mulle lõua alla. Nöör on kare, kuidas ta küll kokku jookseb?

Neli vangi vaatavad maha. Ma tahaksin veel korraks inimese silmi näha. Sõdurid jõllitavad mulle otsa. Silme ette jääb üksnes lossi tume, hommikuvarjus sein. Ma vaatan. Ma tunnen selles iga kiviruutu. Mõni nurk on tintjalt tume, seal on paas pehmem. Pehmemale lademele kasvab alati tume, mõnikord rohekas imepeen sammal. Mõni kivi on kortsus ja valujoontega nagu inimese pale. Aga kivide liitekohtades on side-

ainele kasvanud imelik, ruske samblik, verihurma värvi samblik, nagu oleksid kivides veritsevad haavad. Nagu oleksid lossi hinges valutavad haavad, mis äkki veritsevad. Imelik, nüüd ei tundugi see mulle enam juhusena, et mind siin puuakse. See võimas, sünge, hommikubarjus sein annab mulle mingi valusa rahu, ja surmahirm ei tundu hetkeks nii hirmsana. Ma lasen pilgu alla. Ma näen veel mehi. Nelja vangi, kes seisavad liikumatult nagu kivid. Nad ei vaata ükski völlasse. Ent vasa-kult äärmine, kõige kõhnem, hallide meelekohtadega, tõstab aegamisi pea kuklasse. Ja üheks hetkeks kohtuvad meie pilgud.

Siis tunnen, kuidas jalgealune kaob. Soonib kaela. Ikkagi jooksis kokku kare nõör. Lämmatab. Silmade ees võtab häguseks. Ma näen, kuidas neli meest aegamisi kaovad lossiseina, muutuvad kivideks. Varsti muutun ka mina kiviks... Ja siis on need mundrid üksinda nende ähvardavate müüride vahel... Küll on kitsas. Kisun õlad üles, ahmin õhku. Aga silmade ees on lossi sünge, verejoontega sein. Kaarma lade, Jaagarahu lade... tugevad, rasked kivid... maa seest... Pole õhku... Pole õhku. Kisun pea kuklasse. Ja siis on silmades taevas, nagu helesinine vikerkaar. Nii hele, et silmad kisuvad niiskeks.



\* \*  
\*

Kaheksakümmend kaheksa lahvavat tõrvikut kustus.  
Kaheksakümne kaheksale küünlale varises liiv.  
Kaheksakümmend kaheksa pendlit seisatus  
poolel sammul.  
Kaheksakümmend kaheksa paari käsi lõtvus  
ja pillas relva.

Ja tulid uued soonised käed  
ning raiusid kivvi  
kaheksakümmend kaheksa nime.  
Tulid hellad käed  
ja külvasid  
neljakümne kolmele kääpale muru.  
Sünnivad uued inimesed  
ja räägivad: «Olid kord mehed, kes...»

Mõtlikud männid,  
kurvad kadakad,  
laine laulab lugulaulu.

Ja kaheksakümmend kaheksa lahvavat tõrvikut kustus...

Tehumardi, juuli 1966

## Üks sõna

«Füürer tahab näha teie silmades metslooma helki.»  
Dokumentaalfilmist «Suur Isamaasõda»

Ühe sõna ma paneksin  
näsiniine punastesse marjadesse,  
sest emad hoiatavad alati oma lapsi:  
«Ärge sööge neid marju, nad on mürgised!»  
Ühe sõna ma paneksin  
võika seljasakiga roomaja mürginäärmesse,  
sest ma tean, et iga möödamineja  
lõmastab selle kõigusoojase pea.  
Ühe sõna ma põletaksin  
inkvisiitori kombel  
leksikonide ja entsüklopeediate lehekülgedelt,  
nagu poleks teda kunagi olnudki,  
kuid ma ei saa,  
sest ta pakitseb ikka veel möödunud päevade kurgus

ja nõuab väljakarjumist.  
Laske nad siis karjuvad tänastele seda sõna  
nagu leepratõbised  
ning kõlistavad hoiatuseks kelli.

## Narva jõe kaldal

Ma läksin ja küsisin puu käest  
kaldaäärsel puiesteel:  
«Kas sa, pärnake, tead, et mitte väga  
palju tagasi  
oli siin sõda?»  
«Oo ei, pole kuulnudki sellest,» vastas puu  
ja raputas endalt krabisevaid lehti.  
Siis läksin ja küsisin vee käest jões:  
«Ehk oled kuulnud sina sellest,  
et mõnda aega tagasi oli siin suur  
tapatallermaa?»  
«Ei, ei, pole kuulnud.  
Kuid tule, ma viin sind kaugele merre  
nende juurde,  
kes siit kunagi läbi voolasid,  
võib-olla nemad teavad, mina olen noor,»  
vastas vesi.  
Astusin suurte akendega eluhoonete juurde  
ja küsisin:  
«Kas teie, hooned, teate, et siin peeti  
kunagi suuri lahinguid?»  
«Ei tea, ei tea, pole kuulnudki,  
sest oleme veel noorukieas.»  
Pidasin kinni noodimapiga noormehe,  
kelle lõbus vile joonistas õhku  
vallatuid viulivõtmeid:  
«Kas sa, noormees, tead, et aastaid tagasi  
võideldi siin vaenuvägedega,  
ja inimesed nimetasid seda suureks sõjaks?»  
«Jah, ma olen seda teiste isade käest kuulnud,  
kuid näinud ma ei ole, sest sündisin hiljem.»  
Pöördusin siis maa poole enda all ja küsisin:  
«Kas sa, emake, tead, et mõnekümne aasta eest  
mõllas siin sõda?»  
«Oo, miks mitte, sest ma olen üks vähestest,  
kes on kõikidest sõdadest järele jäänud.  
Ning väsinud võitleja on igakord tõusnud  
ja pannud uue ristnurga paigale just sinna,  
kus varemete rübust sirutub õbluke lemm...  
Ja me tahame kõik elada, saad sa sellest aru?»  
Istusin siis oma ema maa kõrvale  
ja me rääkisime ühe tähtsa ja tõsise jutu,  
sest ta tundis väga oma lastelaste  
pärast muret.

## Keskpäevane praam

Filmistsenaarium



eskmine alev suurel teederistil.

Tee sirge asfaltlint sirutab end pikalt ja kitsenedes läände, hommikune jaanipäevapäike laigutab teda üksikute puude teravate varjudega, telefonipostide tumedate triipudega, aeglaselt libiseb tast üle pilve pehme, hajuv peegeldus. Lääne-Eesti rahulik, hea tee rahulikul igaval maastikul, vaevaltaimatavate tõusude ja langustega nagu eestlase temperament.

Punktist, kus seisab teeviit «Tallinn — 80 km», läheb sama tee itta, veidi kurvilisem ja rahutum oma raudtee-ülesõidukohaga, teega paralleelselt marssivate kõrgepingeliini mastidega, põldudest hakitud metsatukkadega.

Ning veel üks suur tee, meie tee, pöördub pikka S-kurvi joonistades edelasse. See on inimlik tee, — liiga vähetähtis selleks, et Teedeministeerium oleks kõik ta käänakud ja kurvid joonlauaga ära parandanud, ja küllalt tähtis, et väärida head asfaltkatet. Seda teed armastavad veel hobused; ja vili koolutab oma pead talle lähemale; ja vägev püramiidjas kadakas kasvab otse ta serval. Ta on osa maast ja maastikust, tee, mis ei uinuta ega muuda tuimaks, vaid hoiab sind ärkvel ja juhtub, et paneb laulma.

Aga alev, kus need kolm teed kohtuvad ja lahkuvad, on täna, jaanipäeva hommikul, nii vaikne, nagu võib olla üks alev ainult jaanipäeva hommikul. Eit ajab laisalt vitsaga vehkides suurt rusket lehma; hoo-vist lendavad teepervele valged kanad; koer otsib omale posti; hall kass hiilib üle tee.

Keset hauduvat hommikust päikeselist vaikust seisab teederistil oleval parkimisplatsil neljatonnine veoauto. Ta pikas kastis on kõrge koorem — presendiga kaetud puuvillapallid. Ainult kasti tagumises osas on väike vaba ruum, just nii suur, et sinna mahuvad kaks armunut ja tragöödia algus.

Juhikabiin on lukus ja tühi.

Neid kahte polnud, kuid äkki nad on. Nad ilmuvad hõredast kuusehekist läände minevale teele. Näib, et päike on nende unistele silmadele liiga hele, alev liiga vaikne, ja jaanipäevahommikune unine rahu tõstab nad paratamatult fookusesse. Nad seisavad teel.

Tüdruk toetab ühe kae poisi õlale ja hakkab teisega kingi jalga panema. Need on valged, kõrgete kontsadega, ja jalas olles tõstavad esile tüdruku ilusad pruunid paljad kriimustatud sääred. Tüdrukul on seljas lilleline siidkleit, üle õlgade teise garnituuri kuuluv hele jakk. Tal on mingisugune tormijärgne soeng, õnnelikult sassiaetud pea. Ta

suurevõitu suu on veidi tursunud ja punab kui metsmaasikas. Ta suurtes silmades on öö ja see hommik ja tabamatu, sinetav, armunu silmadele omane äraolev, asjadest üle- ja läbivaatav pilk. Ainus, mis tal puudub, on haprus. Ta jalad on tugevad, keha tugev ja väljakutsuv, kael võiks olla veidi peenem. Aga üldiselt näeb ta välja nii, nagu näeb välja noor terve naine, kes kogu jaaniöö oma poisiga tantsis, mitte midagi ei keelanud ega midagi ei kahetse ja kes kardab ainult üht — sisseastuvat argipäeva. Kena plika, kes sildu põletab.

Nad seisavad maanteel. Hoolimata sellest et tüdrukul on kingad juba jalas, hoiab ta endiselt tugeva omanikukäega poisi särgikraest ja tõmbab teda enda poole. Poiss on oma käe talle ümber pannud ja nad astuvad teineteisele otsa vahtides siksakjones auto poole. Ja poiss! Püha taevas, missugune poiss! Ta on lasknud oma teksased veelgi kitsamaks õmmelda, et musklid välja paistaksid. Kuube tal pole. Kirev särk katab ta vägevast ülakeha. Ta suurtes vesisiiniste, heade ja üsna vähetarkade silmade vahe on väga lai. Tal on väike lohukesega täitsikovilõug, kõige muuga halvasti sobiv aadlinina. Haruldased heledad-heledad juuksed, mis käharduvad loomulike väikeste rullidena nagu kimarpea oinal. Tüdruku käsi kipub kogu aeg nende juuste juurde. Kui selles poisis oleks kaks grammi kurjust, saaks tast veisevaras. Aga tas pole seda. Oma tohutu headusega on ta tulevase tuhvli-aluse tüüp, kes peseb põrandaid ja lapselappe, lõhub puid, toob poest piima, peale esimese lapse sünni hakkab kutsuma oma naist «emaks» ja, istudes beebiga põlvedel koduse jõulupuu all, laulab valed häälel ja kogu hingest kaasa «Püha ööd», mille sõnu ta surmani selgeks ei saa.

Nii. See paar jõuab auto juurde. Poiss vaatab tühja kabiini, jalaga kumme toksides teeb tiiru ümber auto. Ta kergitab present, näeb tühja ruumi kasti ja puuvillapallide vahel ja äkki tuleb talle idee.

POISS: Selle masinaga põrutame minema.

TÜDRUK (ärevalt): Sellega?

POISS (veenvalt): Siin on pime ja pehme.

TÜDRUK: Siis küll. Suudleme.

Suudlevad.

TÜDRUK: Ma tahaksin süüa.

POISS: Suudleme.

TÜDRUK: Ma tahaksin süüa!

POISS (kogeldes, kohmetult): Mul, tead, mul... kuule. Mul ei ole mitte penni, kohe mitte kopikat. Liköör oli nii kallis.

TÜDRUK (poisi pead silitades): Oleme ilma. Suudle!

POISS: Kuule, tead, mul on mõte. Sa mine autokasti. (Tõstab tüdruku üles ja see poeb presentide vahelt sisse.) Tõmba present kinni. Oota mind.

TÜDRUK (igatsevalt ja käskivalt): Suudle enne.

Poiss läheb oma pingul teksastega alevi vahele ja vahib üle aedade, meenutades nüüd tõesti veisevarast. Äkki jääb ta pilk peatuma nikerdatud rõdul, kust ripuvad alla nõõrileadetud särgede päikeses säravad kimbud. Poiss neelatab mitu korda, astub mõne sammu edasi, tuleb tagasi ja hüppab otsustanult üle aia. Pöösaste varju hoidudes hakkab ta hiilima rõdu poole. Koer, suur õuehunt, kihutab halli välguna ja ketti kõlistades talle vastu, lõriseb, püüab pükstest haarata.

POISS (sosinal koerale): Murka... Tommi... Kuule, sõber, ära lõuga! Vend tuli, sinu oma vend...

Kogu aeg koera meelitades läheneb ta hiilides rõdule, haarab nõoritäie särgi, paneb selle nagu kee kaela ja koeraga kõneldes — «V e n d t u l i, T o m m i, s a a a r u, v e n d!» — jõuab piirini, kust kett koera kaugemale ei lase, teeb mitu pikka sammu ja on üle aia. Koer haugub meeletult, raevukalt. Perenaine, kandadeni ulatuvas öösärgis ja mehepintsakus, ilmub rõdule. Poisi hele pea hüpleb alles aialattide kohal. Perenaine heidab pilgu särjekimpudele, mis tuuletus vaikuses eba loogiliselt kõiguvad, paneb käed risti rinnale ja ütleb sügava poodniku bassiga:

«Noorus! Särjevargad! Noorus!»

Koer lõriseb.

Poiss, olles toppinud nõoritäie särgi särgikaelusest sisse, astub kiiresti auto juurde ja kergitab present. Ta kisub kalad põuest välja ja paneb need autokasti.

POISS (sosistades): Kuule, kallim.

TÜDRUK: Mis? Kuhu sa jäid!

POISS: Võta. Särjed.

Särjed võetakse vastu ja presentide vahelt ilmub nähtavale naisekäsi kulunud rublalise paberrahaga.

TÜDRUK: Ma leidsin rubla. Too leiba ja õlut.

Poiss võtab rubla ja läheb, nüüd juba enesekindlalt ja veidi taarudes, poe poole. See just avati. Ta on ainuke leti ees ja ta silmad hulguvad näljaselt toiduriiuulitel.

POISS: Kaks õlut!

Müüja annab talle kaks õlut.

POISS: Leiba.

Müüja paneb pätsi letile.

POISS: Lõika pooleks!

Müüja lõikab pätsi pooleks.

POISS (arvestades): Lõika see pool veel pooleks.

Müüja vaatab teda irooniliselt, paneb ta ette leivaneljandiku, annab kopikad tagasi. Poiss loeb need üle.

POISS: «Priima» ja tikud!

Müüja annab ka need. Poiss maksab ja lahkub. Leiva pistab ta põue, sigaretid ja tikud tasku. Õllepudeleid aga hoiab ta käes nagu rikkuse ja hea elu sümbolit. Ta läheb ja vilistab «Jenkat» — valesti. Vaikse hüüdega: «Ma tulen, kallim!» kaob ta autokasti. Present tõmmatakse seestpoolt tihedalt kokku.

Parkimisplats. Jaanipäeva hommik. Suur neljatonnine veoauto puuvillapallidega.

Tuleb autojuht. Oma nahkjakki hoiab ta kaenlas. Ta on palja peaga, melanhooliku näoga tugev keskealine mees. Kõigepealt käib ta ringi ümber auto, vaatab tähelepanelikult kumme, kohendab niigi kokkutõmmatud present, avab siis kabiiniukse, käivitab, ja mootor hakkab laulma nii, nagu ta peab laulma hea autojuhi käes. Esimene käik — masin liigub aeglaselt paigalt. Teine käik. Ja kolmanda juures libiseb ta juba pikka S-kurvi edelasse mineval «meie maanteel».

Autokastis istuvad teineteise lähedale surutult Poiss ja Tüdruk. Mõlemal on särg hammaste vahel, Poiss hoiab käes õllepudelit. Nad on õnnelikud ja näljased ja vahetavad üksikuid juhuslikke repliike.

TÜDRUK: Kuhu see auto läheb? Kuhu me sõidame?

POISS: Sinuga koos — kas või põrgu.

Ometi avab ta veidi presendi ja vaatab tagasikihutavale teele, kus kaugusest läheneb hall «Volga». «Volga» tuleb kord-korralt lähemale ja lähemale, kuid siis, kui Poiss suudab eraldada juba seesistujate nägusid, keda me edaspidi nimetame Juuksuriks ja Dotsendiks, sulleb ta presendi uuesti.

POISS: On mingi tee. Kuskile ta ikka viib.

TÜDRUK: Peaasi, et ta Riiga ei lähe. Seal ei saa keelega hakkama.

POISS: Keelega? Mina! Da. Net. Karoova. Borodaa... Saab!

TÜDRUK: Raha ka ei ole...

POISS: Müüme midagi. Mina olen sinuga. (Loetleb.) Meil on õlut ja leiba. Meil on särjed ja sigaretid...

TÜDRUK: Ja suudlused!

Poisi särgehoidev käsi tõmbab Tüdruku lähemale. Paus.

POISS: Suitsetame!

TÜDRUK: Siin on puuvill. Vaata ette.

POISS: Maltsii, kallim! Mõni mõis! Mul on õnnelik käsi nagu Petseri saunapõletajal — pani sauna, aga läks terve linn.

Nad panevad sigaretid ette ja hakkavad tõmbama — poiss vilunult, tüdruk oskamatult pahvides.

TÜDRUK: Näed, mina suitsetan!

POISS: Ja siis suudleme.

Samal tunnil, kui «meie» teel sõidavad sadama poole auto puuvillapallidega ja hall «Volga», väljub saare sadamast mandrile merepraam.

Sadam, mis praegu kümbleb jaanipäevahommikuses tuuletus päikesepaistes ja mille kohal ripub nukralt ning kutsuvalt lahuva praami sireenihüle, on erinev ja samaaegselt sarnane paljude Eesti väikeste sadamatega. Majad — ooteruum koos piletikassa ja postkontoriga, söökla, garaaž, pikk madal ladu, paar valget kivist standardelamut — on korralikud ja kuidagi alasti. See, keda me praegu ei kuule ega tunne — halastamatu, tõkestamatu meretuul, mis üheksa kuud aastast tallab sellel nürilt merreulatuval maaninal, kus sinakashallist kruusast murrab pinnale luuvalge paas —, see peremehetsev meretuul on isegi kadakad laiaks astunud, vastu maad surunud, muutnud männid küürakateks ja madalateks. Siia on püütud istutada puid — üks viiest elab. Neis kõige kiuste elevates puudes on omalaadne jõuetu protest. Silm hulgub mööda vaest maad ja jääb peatuma rohelisel lapil, rõõmsal, tudrasel ja lopsakal, kus köies utt oma kahe tallega rohtu näksib. Ja siis läheb maa vee alla, muutub mereks. Selge-selge jaanipäevahommikuse päikese all peegeldab meri taeva kahvatut sina, tal on ideaalselt lihvitud, silmale soojana tunduv pind. Kaldalt torkab end sellesse sadamakai nagu kaheharuline kahvel. Kahvli ühel harul on madal majakas. Kai ääres seisab lossimata laev, ta kõrge ahtritekk ja must tääv rikuvad kai serva ideaalset sirgjoont. Jaanipäevahommikune laev — sama rahulik nagu heinaküün soosaarel. Ainult päästapaadi kohal rippuv pesupaar, kolm triibulist särki ja kokapõll reedavad, et siin elatakse.

Paarsada meetrit kaist, ajades ees valget vahuvuntsi ja jättes taha kiiluvee laisalt laieneva kolmnurga, läheb praam. Praami suur hall korpus istub meres raskelt, koduselt ja kindlalt. Pimestav-valgena kerkib ta keskel komandosild, toetudes mõlemal pardal asuvatele reisijateruumidele ja jättes oma alla pika kõrge tunneli — tuultevä-

rava — autode jaoks. Rahulik praam rahuliku laadungiga: kolm suurt ja kõrget külmutusmasinat liha ja kalaga, kaks päevinäinud veoautot, mis kerges vibratsioonis õrnalt helisevad. Neil on tuhandeid tühje pudeleid — eestlaste janu tummi tunnistajaid. Masin soolakalaga. Ülejäänud ruumi võtavad enda alla tühjad bensiinisternid suurte tolmunud tähtedega küljel: «Tule ohtlik!» Kuid bensiiniautode vahele on kiilutud veel üks masin nagu hirnautus minevikust. Kõrges loomaveokastis on kuus hobust: sügavat hirmu täis silmad, võpatlevad kaelad ja jalalihased, lingus kõrvad. Mere foonil on hirmunud hobuse pea kohutav ja ebaloogiline. Keegi on autoküljele kirjutanud: «Tervitus mandri rebastele...»

Kõik masinad on paigutatud nii tihedalt, et ühe juurest teiseni minnes tuleb ronida üle kapottide ja porilaudade.

Reisijateruumis — ainult paar unist inimest.

Sild. Roolis seisab madrus, punane lint varrukal, ja liigutab laisalt, haruharva roolikangi. Roolist paremal, masinatelegraafi juures, kus mõlemad käepidemed on lükatud peaaegu lõpuni ette «täiskäigule edasi», seisab kapten. Noor mees, aastat 25—27, pikk, blond, sportlaslik, üks neist headest meremeestest, keda annab Tallinna Merekooll. Ta nägu on alles pehme, poisilik, ilma nende valjude teravate joonteta, mille paratamatult näkku toovad pikk mereelu, kapteni suur üksildane võim inimeste üle, kapteni vastutuse jagamatus. Arvestades jaanipäeva ja seda, et vastaskaldalt peab praam peale võtma kerge-sõiduautosid, turistidebusse ja karja inimesi, kes keelavatele siltidele («Võorastele sissekäik keelatud») vaatamata sillale tikuvad ja kellele ta vaoshoitud rahuldustundega on nõus näitama oma praami ja enda kaptenlikku kõrgust («M i n u p r a a m» kõlab ta suus sama loomulikuna kui «minu naine») — kõike seda ja sissejuurdunud korralikkust arvestades on ta täies kaptenivormis. Valge nailonsärk tõstab esile ta kaela ja näo kadestamisväärse, ühtlase ja terve päevituse. Kapten keerab alla paksu klaasi, ta pilk libiseb rahulolevalt üle meisterlikult paigutatud masinate, peatub sekundiks hobustel ja põgeneb üle aparelli peeglina kiirgavale merele.

Tema kajutis — viis sammu sillast, paratamatute siniste plüüšeesriiete varjus, täiesti ebamerelikus ja laias kaptenivoodis, mille kohal ripub baromeeter ja väänleb halli maona kõnetoru —, tema kajutis näeb alles hommikusi õnnelikke unenägusid kapteni noor naine. Üle kapteni näo libiseb kerge naeratus, ta silmad muutuvad sügavamaks, kuid roolikangi kerge naksumine muudab ta ilme endiseks. Meie kapten on õnnelik inimene õnnetu päeva alguses...

Silla teises nurgas on tüürimees, kaptenist veidi vanem ja niivõrd erinev, nagu erineb õnnelikust inimesest läbipekstud inimene. Ta on toatuhvlites, luitunud treeningutesse topitud ruudulises puuvillases särgis. Ta ülahuul, millest ta sageli keelega üle tõmbab ja käega katsub, on paistes. Parema silma ümber on tõelise rusikahoobi sinakas oreool ja silm vilgub vaevaliselt ja ahastavalt kitsast pilust. Kogu see maailm — praam, autod ta lael, valusat valgust kiirgav meri, rooli naksumine, kapteni karjuv korralikkus — täidab ta hinge ülisuure vastikusega, mida ta nägu jõudumööda väljendab. Tüürimees hoidub kramplikult kapteni poole vaatamast.

Aga kapten silmitseb teda uurival, isegi kurjalt. Lõpuks astub ta madruse juurde, koputab sellele õlale:

KAPTEN: Mine viieks minutiks välja.

MADRUS: Kuulen.

Madrus lahkub ja kapten võtab roolikangi.

KAPTEN (tüürimehele): Kuule, Ants.

TÜÜRIMEES (liikumatul): Kui sa mees oled, siis ära näri.

KAPTEN: Millal sa laevale tulid? Minust jäid sa jaanitule alla tipp-toppi poisina.

TÜÜRIMEES: Tähendab, sina ei näinud? Su naine ei näinud? Õnn seegi...

KAPTEN: Mis kuradi õnn! Minu mehed kaklevad jaanitule all! Minu tüürimees norib riidu. (Häält madaldades.) Ja see on alles pool häda.

TÜÜRIMEES (ahastavalt): Oleks sinu pea sihukese obaduse saanud, istuksid sa praegu paraadmundris issanda paremal käel!

KAPTEN (tusaselt ja väarikusega): Ma ei kannata, et minu mehed kaklevad. Aga veel vähem kannatan ma seda, et minu mehed peksa saavad. Ma pörutan sulle käskkirja — mitte selle eest, et sa kaklesid, vaid selle eest, et sa peksa said. Sa teed mu praami täis!

TÜÜRIMEES: Kapten... Neid kuradi saarlasi oli kümme tuhat tükki.

KAPTEN: On nad mobiliseeritud või? Iga mees, kes sinise silmaga tagasi tuleb, on muudkui tuhandega kokku juhtunud.

TÜÜRIMEES: Neid olid kõik põosad täis. Nad hoidsid kokku — kõik need saatana saarlased. Näod on neil nii kitsad, et iga teise sirge lööd mööda. Ma ju kaitsesin laeva au!

KAPTEN: Näost on näha, kuidas sa kaitsesid!

TÜÜRIMEES: Ma vannun!

KAPTEN: Kui sa homme näitad mulle kolme meest, kellel sina silma siniseks löid, siis ma käskkirja ei anna. Näitad viis — avaldan kiitust. Aga nii ma ei jäta. Laeva au on laeva au.

TÜÜRIMEES: Sa tead mind. Näitan! Aga... Sa nägid mind. Miks sa mind tule ärde üksi jätsid?

KAPTEN (mõtlikult, aeglaselt): Ma pidi n ära tulema. Siis, kui nad autokumme tulle loopisid. Viis aastat tagasi, sõitsin siis kursandina, päästsime mehi põlevalt Norra tanklaevalt. (Ohkab.) Kui kumm põleb — see lõhn, saad aru, lõhn, kummi lõhn. See on põleva laeva lõhn... värvi ja õli ja kummi... kõik kuradid kokku. Kui autokummid põlema hakkasid, ei näinud ma enam midagi — ei naist enda kõrval, ei jaanituld, mitte midagi — ainult norra meremeeste musti nägusid nägin ma, kuidas nad seisid põleva tankeri ahtritekil. Nagu hobused sellel autol. Neil polnud kusagile minna — meri all põles ka. Ma pidin ära minema. Ühest laeva põlemisest aitab kogu eluks ja üle jääb ka veel.

TÜÜRIMEES (vaatab talle uudistavalt otsa): Siis nii. Nii keerulised asjad. Sa pole rääkinud.

KAPTEN: Ei taha. Igaüks meist, igaühel meist... Hea küll. (Käskivalt.) Mine löö habe maha. Need kaltsud viska seljast. Sa oled minu praami l. Pealelaadimist juhataid sina.

TÜÜRIMEES: Selle silmaga?

KAPTEN: Ei. Sellega, mis pole veel kinni löödud! Saada madrus tagasi.

Tüürimees lahkub. Madrus tuleb tagasi ja vahetab kapteni roolist välja. Mandri kallas oma pika vinklis sadamakaiga tuleb lähemale ja lähemale.



Meie maantee. Auto puuvillapallidega. Autojuht ümised laulda. Poiss ja Tüdruk, juustes puuvillatupsude valged öied, magavad. Ühendava lülina lebab neil nöör veel söömata särgedega. Neist eespool sõidab suur «Ikarus» ja veelgi kaugemal väike pruun invaliidiauto.

Just praegu möödub puuvillaautost hall «Volga» ennast üliettevaatlikult laia ja sirge tee vasakule servale surudes, nii et möödasõidu ajal on masinate vahe vähemalt meeter. Algaja autojuhi käekiri, kes alles paarsada meetrit eespool julgeb autot aegamisi tee õigele, paremale poolele viia.

«Volgas» on kaks inimest — Dotsent ja Juuksur. Dotsent juhib. Kuigi kõrval istuv naine näeb teed ja maastikku, valitseb teda üksainus tugev tunne: ometi viimaks istun ma o m a a u t o s. See «oma auto» tunne annab talle ilme, mis on meie maa teedel niisama tuttav nagu hoiukasade reklaamplakatid; ilme, kus segunevad kelkiv rõõm ja üleolekutunne; konna uhkus, keda teised on mähtale tõstnud ja mis inimeste seas muutub solvavaks, tehtud lihtsuseks, armulikuks ja imalaks allalaskumiseks «masside tasemele». Väliselt avaldub see mingis näolihaste krambis, peahoiakus, taltsutatud pilgus, rääkimismaneeris. Sisemiselt avaldub see veendumuses, et nõukogude tõusik on parem teistest tõusikutest ja tuleks puua kõrgemasse völlasse.

(Kirjutades pikki, võib-olla väheolulisi karakteristikaid režissööri ja enda jaoks, lähtun ma seisukohast, mille ümberlülkkamine on muutunud paljude nii noorte kui vanade kirjanike au, kuulsuse ja elu küsimuseks. Usun nimelt, et väliselt ja näiliselt korralik inimene ei pea alati olema sisemiselt kaabakas, või dogmaatik, või hingetu puupea. Usun, et südametunnistus ei kannu alati välise ekstravagantsuse, jõhkruse, nõrkuse, ebaloogilise käitumise ja lõnguslikkuse kergelt ja värvikalt kirjeldatavaid maske. Tean, et «kõik on nii, nagu näed» pole absoluutne tõde. Kuid «ära usalda oma silmi» on sellest veelgi kaugemal.)

Nii. «Volgas» istuvad kaks inimest. Juuksur, Dotsendi värske naine, on seda tüüpi täiuslik iludus, keda produtseerivad looduslikule vundamendile kosmeetika, filmid, moeajakirjad ja konkurentsi halastamatus. Soeng, kulnud, ripsmed, huulevärv, kerge suvekleidi täpselt väljaarvestatud ja kõike esiletõstev löige, hoollitsetud käed, küünelakk — kõik istub, on omal kohal. Kuid juba sel määral, et loomulik ilu ja elegants, mis peab sisaldama veidike lohakust, lämbub. Ja praegu teele ning võib-olla eilsesse tagasi vaadates on ta suu ümber korruga kalk, kuri, rahuldatud ja otsustav joon, nii omane naistele, kes tulevad segasest, kaltsuvaibana kirjust minevikust; minevikust, kus valitses üks seadus: «Haara!» Ta on võib-olla 25, võib-olla 28 aastat vana. Nägu on tal oma aastatest noorem ja silmad vanemad.

Dotsent, kes algaja autojuhina vaatab lakkamatult vastujooksvale teele, on naisest kümme aastat vanem. Tal on suur, kohmakas mõtleja-pea, teravalt ja kaugele lõikuvad oimukohtadel paljakud. Naise pruun nahk toob ta kabinetliku kahvatuse veelgi rohkem esile. Dotsent on hästi rietatud, kuid ometi tundub, et ta on hästi riidesse p a n d u d. Oma aastate kohta on dotsent tüse. Paar korda (siis langeb kiirus 40-le kilomeetrile) silitab ta naise kätt, libiseb käega üle juuste ja haarab otsekohe hirmunult-rutakalt roolist. Armunud intelligent on samasugune pime lollpea nagu kõik armunud, ja kui tal on fantaasiat, on ta seda kolmekordselt.

JUUKSUR: Kui hästi sa sõidad, Artur!

DOTSENT: Pole veel kindlust.

JUUKSUR: See tuleb. Oma masin. Issand!

DOTSENT (isegi ta hellitlevais sõnades on mingi dotsentlik kuivus): Jah, kullake, sinuga jah. Oma masin — käib ka. Jah Me oleksime sinu tütre pidanud kaasa võtma, laps oleks minuga harjunud ja...

JUUKSUR: Artur! Ma tahan sinuga kahekesi olla. Kahekesi. Las su vanad näevad mind algul lapseta.

DOTSENT: Nad teavad, et see olemas on. Ma kirjutasin. Onu on sul invaliid, nüüd on tal meie laps kaelas, juba teist kuud. Tal läheb raskeks.

JUUKSUR: Aga minul ei lähe raskeks! Ma tahan, et me oleksime oma masinaga ja kahekesi. Ma ei taha praegu seda last näha! Tal on ta isa silmad ja suu! Saad sa aru? Ma ei taha teda praegu näha.

DOTSENT (rahulikult): Kullake, anna ta siis oma esimesele mehele. Lapsel oleks isa juures parem — too hoiaks teda rohkem.

JUUKSUR: Niikaua kui mu endine mees tüdrukut endale palub, ei saa ta teda. (Hellitavalt.) Kas sa ei mõista, et ma tahan olla sinuga ainult kahekesi, meie masin ja meie, ma tahan ükskord inimese moodi elada!

DOTSENT: Mõistan, kullake. Aga lapse hing, iseloom. Psüühilised traumad.

JUUKSUR: Persses on sul traumad!

Üle Dotsendi näo libiseb vari, ta nägu tõmbleb nagu tugeva füüsilise valu korral, suu tõmbub kitsaks kahvatuks triibuks. Kiirusemõõtja osuti liigub kuuekümnelt viiekümnele, viiekümnel neljakümnele. Mehe nägu kivineb rohkem ja rohkem, valu liigub sügavusse. Juuksur on samuti kohkunud ja närib huuli. Samaaegselt hakkab ta nägu muutuma üha ingellikumaks ja lüürilisemaks, ta nihutab end mehele lähemale, aga silmades elab hirm.

JUUKSUR: Anna andeks, kallis. Ma ei tahtnud. (Mees vaikib ja sõidab endiselt väga aeglaselt.) Jumal, ma hammustaksin omal keele suust! (Mees vaikib ja naine läheb rünnakule.) See on endisest külge jäänud. Sa tead, kogu aeg juuksuriäri, ja oleks siis veel korralik juuksuriäri — see on vaksali juuksuriäri! Ma olen sulle rääkinud: lase mind üle viia, sul on sidemeid. (Mehe nägu tõmbleb.) Sind kuulatakse. Sa ei lase, sul on häbi minu jaoks midagi paluda! Teised juuksurid käivad võistlustel, saavad auhindu, teevad ilusaid päid, pildid pannakse lehte. (Naine muutub ägedaks.) Aga minul jaamas — tule vaata, kas need on pead, kas neist saab midagi teha! Naiszootehnikud, heeringapüüdjate naised, komandeeritute takused kolud! Päid ei ole!

Kiirusemõõtja osuti hakkab uuesti pikkamööda paremale liikuma: nelikümmend, viiskümmend, kuuskümmend. Dotsendi nägu pehmeneb veidi, kuid on ikka veel sünge ja hämmeldunud. Naine ta kõrval teeb end heaks, vagusaks, kahetsevaks, kurvaks.

JUUKSUR: Anna andeks, Artur!

DOTSENT: Hea küll, hea küll, kullake. Aga meie sõnades oleme meie ja ei keegi teine. Sina, mina, meie ise. Meie inetus, meie ilu.

JUUKSUR (kahetsevalt): Anna andeks!

Pikkamisi läheneb «Volga» eessõitvale pruunile invaliidiautole, mis peab täpselt kinni lagikiirusest — neljakümnest kilomeetrist. Auto puldankatus on alla lastud.

«Volga» läheneb. Dotsent muutub tähelepanelikuks. Iga möödasõit on talle ikka veel julgustükk ja riskeerimine. Kuid nii kuidas invaliidi-auto läheneb, muutub Juuksur rahutuks, tal on ebamugav, ta heidab pea tagasi, et mees ta nägu ei näeks. Juuksur algul aimab, kuid veidi hiljem tunneb ära eessõitva pruuni masina, kust paistavad mehe hallinev pea ja väikese tüdruku rõõmsalt hüplev linalakk. Laps hoiab tuuleklaasist kinni, seisab püsti ja vahib mööduvat maastikku — puid, maju, loomi — lapse ahne uudishimuga. Juuksur tahab ainult ühte: et nad sellest invaliidikärust, kus sõidavad ta onu ja tütar, ruttu mööda saaksid ja et Dotsent midagi ei märkaks.

Väikeses invaliidiautos sõidavad umbes viiekümneaastane sõjainvaliid, kaks karku kõrval, ja elav kuueaastane tüdruk, Tiiu. Neil on kahekesi hea, lõbus, ja mootorrattana pörisevas masinakeses on nende jaoks ruumi küllalt. Invaliidi ja tüdruku vahel on too tihe, soe ja liigutav sõprus, mis sageli tekib üle keskea jõudnud lastetute meeste ja lapse vahel, kus mees annab oma armastuse ja laps võtab selle vastu lapse tänuliku egoismiga. Mehe jaoks on see kurb armastus; lind, kes alati võib ära lennata; tuli, mis talt iga minut võidakse röövida; vikerkaar, mis kaob.

TIIU (tee ääres lonkivale koerale osutades): Kümme koera. Ma lugesin sada koera. Kümme lammast. Mina koeri ei karda.

INVALIID: Istu nüüd, Tiiu, istu!

TIIU: Ma istun su tasku juurde. (Istub ja pistab omaniku liigutusega käe Invaliidi kuuetaskusse ning toob sealt lagedale kompveki.) Enne kui ma sööma hakkam (näksab vargsi kompveki küljest), enne kui ma kommi sööma hakkam, loen ma sulle salmi.

INVALIID: Kas nad sul otsa ei lõpe?

TIIU: Ma tean sada salmi. (Tõuseb uuesti püsti ja tuuleklaasist kinni hoides hakkab lugema.)

Avan silmad. Aknast sisse  
vaatab lõbus päiksekiir.  
(Jääb mõtlema. Kordab, juba valjemalt.)  
Päiksekiir.  
(Kilgates, õnnelikult.)  
Päiksehiir!  
Päikse hiir!  
(Häält naljakalt madaldades.)  
Päikserott.  
Päikserott . . .  
Kommikott.

Onu, kuulsid sa? Ma tegin salmi ise valmis! (Istub õnnelikult.)

INVALIID: Sa oled tark tüdruk. Pea sul jagab.

TIIU (mõttes): Aga isa pea ei jaganud.

INVALIID: Kes seda ütles?

TIIU: Ema. Sellepärast isa ära läks, et isa pea ei jaganud.

INVALIID: No-noh!

TIIU: Ema ütleski, et isa on natuke «no-noh». Ja et isa on «no-noh», sellepärast olen mina rumal. Uus onu ei ole «no-noh», aga mina olen issanda karistus ja rumal.

Invaliidi näkku tuleb piinav nõutus, mida täiskasvanud nii sageli tunnevad laste kohutava avameelsuse ees.

INVALIID: Miks ema seda ütles?

TIIU: Kui isa ära läks ja onud käisid, siis ta ütles. Ta pani mind kööki magama, aga ma ei tahtnud, ma kartsin. Kui ma ema otsima läksin või nutma hakkasin, siis olin ma rumal ja issanda karistus. Ema oli siis ilus, nii ilus kohe, et... Ja tal olid teised silmad — nagu kassil pimedas köögis. Küll ma kartsin...

INVALIID: Homme läheme kahekesi merele ja metsa. Tädil on kena koer, kirju kukk ja suur põrsas — valge ja rõngas sabaga. (Tüdruk õngitseb ta taskust uue kompveki.) Ära liiga palju kommi söö — hambad hakkavad valutama, augud lähevad sisse.

TIIU: Ma oskan hambalaulu ka.

INVALIID: Hambalaulu?

TIIU (laulab):

Minu lahutatud naine

tuli jälle tagasi.

Sest ta oli unustanud  
valebambad kummuti.

INVALIID (vandeseltslaslikult): Tiiu, tädile ära seda laulu laula. See pole laste laul.

TIIU: Ei laula. Kas lahutatud naine on koost lahti võetud, onu?

Samal ajal jõuab «Volga» invaliidiautole järele ja hakkab sellest mööduma. Dotsent jälgib pingsalt teed. Juuksur heidab pea veelgi tahapoole, et kaaslane ei näeks ta nägu, kus on segi õpitud, surnud naeratus, kohkumine, pahameel. Ajal, kui masinad kohakuti jõuavad, vaatab Juuksur vasakule, nii et invaliidiautost on nähtav ainult ta kukal ja põsejoon. «Volga» möödub aeglaselt-aeglaselt ja Juuksuri näol püsib kramplik nukunaeratus.

Laps invaliidiautos hüppab püsti.

TIIU: Ema! (Istub kohe tagasi.) Ei olnud ema.

Invaliid vaikib.

DOTSENT: Nägid — invaliid sõitis.

JUUKSUR: Ma ei pannud tähele.

DOTSENT: Kogu juhtimine — gaas, sidur, pidur, — kõik on käte peale viidud.

JUUKSUR: Tal jäid jalad sõtta.

DOTSENT: Kellel jäid jalad sõtta?

JUUKSUR: Invaliidil. Noh — ülepea.

DOTSENT: Laps oli kaasas.

JUUKSUR: Ma ei vaadanud.

Mida lähemale tuleb rand ja sadam, seda elavamaks muutub tee. «Volga», siis invaliidiauto. Sellest möödub masin puuvillapallidega. Nendest kõigist eespool turistidebuss «Ikarus», ees suur silt «Juhavedu». «Ikaruse» aknad on alla lastud ja ta paiskab jaanipäevasesse päikselisse maailma mõlemalt pardalt suurel hulgal kisa, naeru, naiste kilkamist, õllelõhna.

Mingi rajooni «Töönduskooperatiiv» sõidab saarele lõbusat jaanipäeva pidama ja kõik on juba häälestatud vastavale lainele. Autobuss näeb välja nagu peosaal. Esimeste toolide ees on avatud piimanõu ja pearaamatupidaja — tüse enesekindel neljakümne viie aastane naine,

hall range kostüüm pingul ümber lopsaka mateeria — tõstab emailitud kastruliga õlut piimanõust klaaskannu. Ta nägu on selle juures peaaegu pühalik. Kann antakse eelkõige pillimehele, kes istub ukse kõrval ja hoiab suurt bajaani süles. Seal hakkab kann edasi liikuma mööda lärmitsevat bussi. Siin on tütarlapsi õmblustöökojast, suu hambaid ja pea pulki täis, kergetes kirevates kleitides, üks ilusam kui teine. Mõned neist istuvad kõrvuti noormeestega, aga paar tükki, kes ei istu, vaatavad uneldes aknast välja.

Kõige tagumisel pikal pingil on neli sünget meest. Nende ees on pikk tühi päev ja viieliitriline roheline mannerg õllega. Käest kätte käib vargselt välgatades asunik. Näib, et nende ja ülejäänud reisijate vahel on nähtamatu müür. Esimene neist neljast, veskijuhataja, mürakas mees, on sünge.

VESKIJUHATAJA: Mõtlesid välja selle saare! Kas see mätas meest kannab! Kui saaks sauna — saare sauna.

Teine on kõhn ja kiitsakas.

KÖHN JA KIITSAKAS: Mis inimesed maailmas kolavad? Mis nad otsivad? Nüüd veavad üle mere — ei oska me ujuda ega uppuda. Mineval jaanipäeval istusime sellel ajal minu aias sireli all, mul oli käes risti paar ja kümme, vend andis ässa juurde. Trump ratastega. Terve pikk kena päev tõsist kaardimängu.

Kolmas võtab taskust kaardipaki.

KOLMAS: Mul on lehed kaasas.

NELJAS: Üks käsi on puudu. Ma tulen neljandaks.

KÖHN JA KIITSAKAS: Ei-noh, kui lehed kaasas on, elame selle päeva üle. Elame üle. Mineval jaanipäeval sel ajal oli mul risti paar kümnega.

Ja korraga pole enam süngust. Sündis kollektiiv, kellel on ühised huvid ja eesmärgid.

Lärm bussis kestab. Hüüded, lausekatkendid. Pearaamatupidaja, kellel on siin ülemjuhataja osa, kamandab:

«Laulame!»

«Mida?»

«Kungla rahvast!»

«Ei taha!»

«Postipoissi!»

«Ei, ei! Mage.»

«Seal Saaremaal ei kasva muud!»

«Selle hoiame saarlastele!»

«Saare neiud nii kui lutsud!»

PEARAAMATUPIDAJA: Need on teise kalda laulud. (Pillimehele.)  
Tõmba «Teisepere poissi!»

Pillimees tõmbab lõotsa lahti ja algab:

See oli mulle tuttav teisepere poiss,  
kes Kiukülas Kärneri Manni juures käis.

KÕIK:

Ah-oi-ai-aa, lase lennata  
viis versta veerand tunniga.

PILLIMEES:

Tema tee peal tulles oli mõtelnud just,  
kuidas järele tehtud võtmega lahti teha ust.

KÕIK: Ah-oi-ai-aa...

PILLIMEES JA TULEVASED KAARDIMÄNGIJAD:

Aga seda oli teadnud üks teise küla mees,  
kes enne oli olnud sama kimbatuses sees.

KÕIK: Ah-oi-ai-aa...

PILLIMEES JA KOLLEKTIIV:

Seal akna peal seisid vest, püksid ja uur  
ja kolletand kaabu, mis oli hirmus suur.  
Ah-oi-ai-aa...

Pearaamatupidaja lööb tõsiselt takti. Kõik laulavad, ka juht rooli taga. Tagaistmel segab veskijuhataja lauldes kaarte. Ja salmi saatel:

Siis ma võtsin need püksid ja võtsin selle kaabu  
ja aluspükste väel jätsin Manni juurde Aadu

hakkab laulev ja lõbus buss võtma ilusat kurvi.

«Ikarus». «Volga». Veoauto. Invaliidimasin. Päikesepaisteline tee. Maastik on vahepeal muutunud vaesemaks, monotoonsemaks, ikka rohkem valitsevad kivid ja kadakas seda kunagist merepõhja.

Neljale autole hakkab kiiresti järele jõudma veel üks — autolaenu-tusest päritolev «Moskvitš». Ta sõidab umbes sajakilomeetrise tunni-kiirusega ja sellise hoolimatusega, nagu kihutatakse tagant võõrast masinat. Alles siis, kui eessõitev karavan ligidale jõuab, langeb kiirus veidi. «Moskvitši» armatuurlaul läheneb veetemperatuuri mõõtja sajalale, õlisurve on normaalsest madalam, mootor ei tööta puhtalt. Piinatud masin.

«Moskvitšis» sõidavad neli inimest — kolm noormeest ja tüdruk. Roolis on kahekümne kahe aastane noormees, päevase habemega, pikajuukseline, sigaret suunurgas, ükskõikse ilusa näoga, kuhu me nii rut-tame kirjutama varjatud ideaale. Tegelikult valitseb siin ainult vanadus enne noorust ja too küllastunud tülpimus, mis toitub kergetest võitu-dest, sisemisest kabuhirmust iga raskuse ning pingutuse ees, külgehar-jutatud künismist, võimetusest millegi üle imestada. Üheks ta loojaks on tohutud mõõtmed võtnud ahviarmastus, mis ruttab kärarikkalt kaitsma veakesi, siis vigu, siis sigadusi, kui need on noorte vead, vea-kesed ja sigadused, ja mis oma tädiliku vastiku halaga «nooruse kaits-misest» ning «nooruse mõistmisest» saadab üht vanglavärvavani ja teist reetmiseni. Noormees roolis on tolle humanismi inflatsiooniperi-oodi saadus.

Tüdruk ta kõrval on samasugune: noor, värvitud, ükskõikne. Sõnad, mis ta suust tulevad, on niivõrd isikupäratud ja kahvatud, et justkui kaotavad sideme nende lausujaga ega jõua kellenigi.

Tagaistmel istuvad kaks kahekümneaastast noormeest. Üks neist

ei sekku kõnelusse, mis autos ikka ägedamaks läheb. Ta vilistab vaik-  
selt ja rahu on tal samuti hästi järele tehtud. Teine on kõhn, vihane,  
kummardub ettepoole. Komsomolimärk ta rinnas tundub selles selts-  
konnas sama ebakohasena kui ägedus.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Pea kinni. Vesi läheb keema.  
Õli surve langeb. Sa põletad silindrid sisse.

«MOSKVITŠI» JUHT: Sadamani veab välja.

TÜDRUK: Mõtelda! Õli surve? Ats võttis masina, Ats sõidab.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Oleks sul oma masin, sõidak-  
sid teisiti.

«MOSKVITŠI» JUHT: Muidugi. Riigi kärü pärast närvi minna...

TÜDRUK: Mõtelda!

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Pea kinni, Ats. Riigi masin  
kägerasse ajada — see pole sinu hariduse juures originaalne.

TÜDRUK: Mõtelda! Kui vaimukas!

«MOSKVITŠI» JUHT: Jäta need võsaleeri loosungid — riigi varast  
ja riigi masinatest. Ma kuulen neid su käest keskkoolist peale. Pane uus  
plaat.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Kui sa sihuke puupea oled,  
tuleb korrata! Pea kinni!

TÜDRUK: Mõtelda! Kui vaimukas!

«MOSKVITŠI» JUHT (jonnakalt gaasi lisades): Ära mängi mäkra!  
Ma ei kannata neid jutlusi — ma kuulen neid juba kuus aastat. Punane  
pastor! Pole minu mark.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Sinu mark? Mis see on?  
Siiani on nad kõik laenatud olnud — filosoofia, laulud ja «Moskvitš».

«MOSKVITŠI» JUHT: Kõik? Mitte kõik. Ma tahan olla vaba.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA (uudishimulikult): Millest?

«MOSKVITŠI» JUHT: Kõigist! Sinu moraalist. Minu jaoks on see  
lahja. Ma ei taha kõies olla ühe plika...

TÜDRUK: Mõtelda! Kui vaimukas!

«MOSKVITŠI» JUHT: Ühe plika, sajarublase kuupalga, seitsmetun-  
nilise tööpäeva ja teiste nõukogude paradiisi atribuutide küljes. Minu  
vanamees sõdis nende eest, ja las sõdis! Tal on kops läbi lastud, direk-  
torikoht ja minul lõpetamata kõrgem haridus. («Moskvitš» möödub  
invaliidiautost.) See sõdis ka, jäi jalast ilma ja sinu riik andis talle  
kärü: võta, sõida, ole õnnelik. Ma olen nende jutlusi kuulnud küllalt —  
meie sõdisime, meie võitlesime. Noh, sõdisite, ja olge rahul sellega, mis  
te välja sõdisite. Mina ei ole. Ja kõik. («Moskvitš» möödub veoautost,  
siis «Volgast». Noormees roolis näitab peaga «Volgale».) See «Volga»  
tainanägu ei sõdinud, aga masin on tal tagumiku all ja eit kõrval  
ekstraklass. Seal oleks vaja su jutlusi ja komsomolimärki, mitte siin.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Kust sinutaolised tulevad —  
seda ma ei mõista.

«MOSKVITŠI» JUHT: Mis sa üldse mõistad? («Moskvitš» möödub  
«Ikarusest».) Sa peaksid istuma seal, bussis, mitte siin, organiseerimata  
ja laostunud ning ideaalideta noorsoo seas. Seal on sul riigi masin, kol-  
lektiiv ja karjainstinkt. Vastavalt intelligentidele.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Sa vihastad, Jupiter! Aga sel-  
lesama kollektiivita ja papata, kelle kopsud läbi lasti, korjaksid pooled  
kohvikufilosoofid konisid. Oled sa selle peale mõtelnud, kes su vabaduse  
kinni maksab?

TÜDRUK: Mõtelda! Kui vaimukas!

«MOSKVITŠI» JUHT: Jäta, jumbu. (Irooniliselt.) Hambad on sul nürid. Meie, originaalide jaoks pead veel õppima. Tegelikult oleme me looduskaitse all — ja-jaa...

TEINE NOORMEES TAGAISTMEL: Nagu saarmad ja kährikkoerad.

«MOSKVITŠI» JUHT: Pea lõuad! Täieliku kaitse all! Isegi igav, tead. Ei jõua veel üht õiget mürtsu alatagi, kui igasugused tädid ja onud karmjuma panevad: «Mõistke noorust!» Huvi kaob ära. (Noormehele komsomolimärgiga.) Sa ei märka, jumbu, et mitte sulle su komsomolimärgiga, vaid meile, originaalidele, tehakse silmi, et meie ukse jaoks otsitakse võtit! Ühest küljest sõimatakse lõnguseid, jah, ja parasiite, ja kohviku-filosoofe, jah. Aga teisest küljest nii mõnigi keskealine kasvataja peidab oma parteipileti taskupõhja või salgab maha. Tal on hirm meie külma mõistuse ees. Ja kui sulle noorsoo vaenlase silt kaela riputatakse, hakkad sa oma piletit ja tõdesid peitma ja otsima minutaoliste parasiitide mõistmist.

NOORMEES KOMSOMOLIMÄRGIGA: Juba mõistsin. Kui lutikas oleks õppinud filosoofiat...

TÜDRUK: Mõtle, kui vaimukas!

TEINE NOORMEES TAGAISTMEL: Kuule, Ats, vesi keeb!

«MOSKVITŠI» JUHT: Sadamani veab välja.

«Moskvitš», «Volga», «Ikarus», puuvillaauto ja invaliidimasin lähenevad ja lähenevad sadamale. Ees vilksatab juba kadakate vahelt madalaid maksamere lappe, pikalt tungib maasse nurklik lahekäär. Eesti läänerand oma kivide ja hõreda, kareda rohuga näib varju pugevat merē lõbusa sina alla.

Ja täiesti ootamatult kerkib madalate kadakate kohale sadamasse sissepöörduv praam. Ta kajutite ja komandosilla värske särav valemus paraaditseb kadakate pleekinud roheluse kohal. Näib, nagu ujuks kahvatu taeva all virvendavas õhus valge külakirik, millel pole sidemeid ei mere ega maaga. Kai madal, kivine rinnatis ujub talle vastu, siis libiseb valge sillatorn ta kohale ja sireen hakkab kisendama — kume, kurb, kutsuv.

Autod lähenevad sadamale. Kuid enne mööduvad nad neljast tütarlapsest. Algu! sõtkuvad need neli tüdrukut jalgrattapedaale rahulikult, veidi väsinult ja laisalt, kuid praami sireen paneb nende jalad tööle, nii et invaliidiauto neist üsna pikkamisi mööda jõuab.

Ja nii kihutavad neli tudengit-filoloogi maanteel. Seljakotid on neil pakiraamidele seotud. Riietatud on nad kõik ühtemoodi: varrukateta triibulised pluusid, treeningpüksid, kerged sussid. Nad on nii pagana kadedakstegevvalt noored ja rõõmsad. Treeningpükstes tugevad ilusad jalad, sõiduhuos ettekummaratud pead, paljad käsivarred, noorte rinnade uudishimulik ettetükkimine — kõik see loob kujutluse millestki puhtast, tervest ja veidi ahvatlevalt patusest, — heas mõttes. Nüüd, kihutades, muutuvad nende näod roosakateks ja higisteks, kiirus teeb neile lõbu. Esimene tüdruk, M a l l, neist kõige tugevam ja tüsedam, heidab pea selga.

MALL: Pressime peale! Jääme maha!

Teine, R e e t, õbluke ja armas, pea punane nagu põlev pöösas, õrnahaline ja tedretähniline, surub pedaalidele.

REET: Edasi — angerjate ja soolaste poiste maale!

Kolmas tüdruk, H e l j u, kirju rätik kuklas ja suu veidi avatud, püsib Reeda kannul.



**HELJU:** Seal pole punapead moes! Panevad su majakaks või keelumärgiks!

**REET:** Kui majakaks, siis ma valgustan sind kõige ebadiskreetsemal momendil!

Neljandana, teistest veidi maha jäädes, pingutab kogu jõust kõige väiksem tüdruk ja surub hambad kokku. Ta on blond nagu leek päikese-paistel, ta nägu meenutab veidi hurdakoera. Ta nimi on **Ingrid** ja ta on vait.

Kiirus kasvab veelgi. Ja tüdrukud hakkavad laulma, veidi hingeldades, aga valjusti ja hästi, pedaalide sõtkumise taktis. Laul on heas mõttes tühine, frivoolne, ja võiks käia umbes nii:

### Tüdrukute laul

Loengut loeb tark akadeemik.

Kuulab tulevane keemik.

Tal fenoolide asemel

poisid on peas.

Seal on tvist ja teised mured:

õmblusmasin, toonekured.

Raske korruga olla on keemik ja pruut.

Soome-ugri keeleteadust

loeb kui püha vana-seadust

saja keele peal kõnelev

fennougrist.

Meil on poisid peas ja soengud,

rinnas kirelõõm ja loengud

ära tapavad sinu, kui sa oled pruut.

Praam sildub. Paar sadamameest võtavad vastu tekilt visatud otsad ja kinnitavad pollarite külge. Pikkamisi langeb aparell. Masinate mootorid mürisevad, heitegaaside sinetav ving keerleb teki kohal. Üksikud reisijad astuvad rutakalt maale. Ja siis sõidavad autod maha. Nad nagu hiilksid üle aparelli ribilise külje ja kaile pandud ristpalkide. Kuid niipea kui kindel maa on rataste all, lisavad autojuhid gaasi ja masinad kaovad; hobuste autolt aga kostab ärevat hirnumist — maa lõhnab! Iga auto mahasõidu järel kerkib praam vaevaltmärgatavalt, ja kui viimane on läinud, vaatab ta oma aparelli avatud suuga kaile nagu haigutav vaal. Praami tekiplaadid helgivad ahtris ja vööris tuhmilt ja teraseselt, sillaaluses tunnelis mustendavad nad õliselt. Nii, tühjana, tundub meie praam väga suur, elutu ja üksildane.

Aparelli kõrval seisab tüürimees — nüüd juba täies vormis ja punane side ümber varruka. Ta vaatab sadamakontori poole, kus praami uus laadung — autod — karjas koos seisavad. Tüürimees vaatab neid nagu isiklikke vaenlasi. Samm temast tagapool seisab omapoosilikus poosis tekimadrus, sigaret suunurgas. Tüürimees, kes kogu aeg püüab oma sinisekslöödud silma inimkonna vaateväljalt ära koristada, teeb ka nüüd täispöörde, et nägev silm madruse poole jääks.

**TÜÜRIMEES** (autodele osutades): Mispärast inimesed ringi kolavad? Vea neid edasi ja tagasi. Ei puhkepäeva ega kuradit. Nagu orjalaevas.

**MADRUS:** Kas vana sulle vaba päeva ei pakkunud?

**TÜÜRIMEES** (tigidalt): Kaptan! Just tema saatis mu näo näitusele

(osutab paistetanud silmale) — las eesti rahvas imetleb oma pekstud poegi! Venelane ei saadaks! Lätlane ei saadaks. Ma olen nendega sõitnud. Aga kui eestlasel on sihverplaat segi löödud, siis saadab kapten just tema suvitajaid peale laadima — las need Tallinna tolmuahvid ja muidusööjad vaatavad, kuidas oma poissi peksti. Siuke vend on üks eesti kapten! Siuke on tema kaadripoliitika! Küll pea lõhub...

MADRUS: Käi puhvetis ära.

TÜÜRIMEES: Peaks, aga... Kuhu need ronivad?

Kaile sõidavad kaks bensiinitsisterni ja jäävad viisakas kauguses seisma. Autojuhid väljuvad kabiinidest ja omavahel vesteldes longivad tüürimehe poole.

Kontori ees seisvast autodesummast mööduvad samal ajal neli tütarlast-jalgratturit, kihutavad täie hooga kaile ja pidurdavad otse tüürimehe juures. Nad hingeldavad ja on higised. Tüürimehele tähelepanu pööramata tahavad nad oma jalgrattad kohe praamile lükata. Punapea Reet jõuab tekile enne, kui tüürimees ülejäänud kolmele vastu astub.

TÜÜRIMEES: Kuhu te trügite?

MALL: Praamile, issand, kuhu siis?

TÜÜRIMEES: Tagasi! Vaat kus lehtsabad! (Reedale, kes oma rattaga on juba praami teise otsa jõudnud.) Hei, sina, punapea! Keera vöör vastu lainet ja aeruta tagasi!

Reet istub uhkelt sadulasse ja sõidab praamilael siksakke tehes tüürimehe juurde.

REET: Kas keegi hüüdis mind? Kas keegi juba armus mu punasesse peasse?

TÜÜRIMEES: Te lähete viimasena, siis, kui autod on juba peale pandud.

Reet lükkab ratta üle aparelli tagasi ja jääb seisma tüürimehe ette.

REET: Kas teie hüüdsite mind punapeaks? Teie ainus silm suudab tabada kõik olulise. Te olete geenius.

MALL (samuti ligi astudes): Kuulge, Nelson, te valige omale üks tugev tüdruk, kes teid elu tormide eest kaitseks. Kahju on kaunist noormehest.

INGRID: Kas me nüüd võime laeva peale minna?

TÜÜRIMEES: Minge... Minge te... Minge kõige täiega! (Ohkab sügavalt.) Minge oodake seal, kaugemal, kuni masinad peal on. Palun!

REET: Tänan. Ma ei tahaks kaugemale minna, kapten. Ma tahaksin olla teie lähedal.

TÜÜRIMEES: Kaduge ära, harakad! Ma palun teid, kaduge ära.

Tüdrukud lükkavad rattad veidi emale ja jäävad kai servale seisma, vahtides kogu aeg tüürimehe poole.

Äkki hakkab reproduktoreist kostma «Jenka». Tüdrukute jalad hakkavad liikuma, siis panevad nad rattad kaile maha ja tüürimehele silmi tehes tantsivad nende ümber. Ja tüürimees, vaatamata hinges mässavale sapile, jälgib neid armastavalt ning hindavalt oma ainsa silmaga...

Nüüd jõuavad tüürimehe juurde tsisternide autojuhid. Nad suruvad tal kätt nagu vanad tuttavad, vaatavad uudistavalt ta nägu, kuid ei ütle ainsatki sõna. Inimestel paluja olukorras peab keel mõningates küsimustes hammaste taga seisma.

Esimene autojuht on noor ja õlitsisterni kohta lausa pidulikult rietatud: tume lahtise kraega siidsärk, heledad püksid, läikivad kingad. Habe on värskelt aetud. Puhas peopoiss.

Teist, vanemat, üleni soonilist nagu kadakakändu, lühikest ja laia, kavalate silmade ja kartulininaga, võib juba kaugelt pidada autojuhiks ja ei kellekski teiseks. Ta on oma elukutse nägu: peatab auto ja veab sind kraavist välja; laenab sulle hädakorral kümme liitrit bensiini; ei ütle ära rublast, kui annad, ja ei hakka nutma, kui anda unustad.

ESIMENE AUTOJUHT: Õel on pulmad.

TÜÜRIMEES: Soovin õnne. Kena, et sa mind kutsud.

ESIMENE AUTOJUHT: Kuule, Ants, viska meid üle.

TÜÜRIMEES: Õlipraam läks kaks tundi tagasi.

TEINE AUTOJUHT: Kuule, Ants, pane peale. Lasta vanu sõpru terve jaanipäeva kai peal vahtida...

TÜÜRIMEES: Ma ei tohi! Mind puuakse üles, kui ma turistidebus-side vahele sokutan viis tonni bensiini. Teid, kuradeid, vea nagu pomme. Kui mõni nina teada saab, läheb kisa Moskvani välja.

ESIMENE AUTOJUHT: Ants, õel on pulmad. Ja me oleme ennegi läinud reisijatepraamiga.

TÜÜRIMEES: Ma ei tohi!

TEINE AUTOJUHT: Ma räägin kapteniga.

TÜÜRIMEES (riivatuna): Mina vastutan pealelaadimise eest.

TEINE AUTOJUHT: Hea. Siis sina meid peale panedki. Mis lapsejutt see on — ei tohi! Kuule (võtab tüürimehel õlgade ümbert kinni), sulle vist kuluks ära. Jaanipäeva-pea. Lähme!

(Hakkavad kolmekesi tsisternide poole liikuma.)

TÜÜRIMEES: Ma ei tohiks. Ei lubata.

TEINE AUTOJUHT: Ei tohi, ei tohi. Nagu plika! Noa-ajast pole veel ükski tsistern praamil põlema läinud. Lapsejutt.

TÜÜRIMEES: Neid seadusi on nagu kirjused koeri — kõik keelavad, aga mitte üks ei luba midagi.

TEINE AUTOJUHT: Ma räägin siis kapteniga.

TÜÜRIMEES: Täna vastutan mina pealelaadimise eest.

TEINE AUTOJUHT: Siis vastuta!

TÜÜRIMEES: Vastutan.

Minutiks kaovad nad auto varju. Tüürimees ilmub sealt tagasi kindlamana, reipamana, ja samal ajal piilub komandosillale — kas kapten nägi.

«Jenka» on vahepeal lõppenud ja aset andnud mingile kuratlikule kräunumisele, mille taktis neli tüdrukut jalgrattavirna ümber oma puusi väänavad. Tagasituleva tüürimehe võtavad nad halloo-hüüetega vastu ja piiravad ümber.

MALL: Laske meid nüüd laeva, kapten.

HELJU: Me ei ütle ühtki sõna.

REET: Me oleme head.

TÜÜRIMEES (täis väarikust): Ega teil viga ole. Aga peale panen teid kõige viimastena. Niikaua viilige keeled lühemaks.

Sadamakontori ees seisvad autod ootavad korraldust pealelaadimiseks. Kõige ette on ennast surunud «Moskvitš». Noormees juhi kohal on vasakpoolse ukse lahti lükanud ja jalad välja riputanud. Ta istub seljaga tüdruku poole ja vahib ükskõikselt merd. Tüdruk pole isegi ust avada viitsinud — ta istub ja silmad liiguvad laisalt noores näos. Kaks noort inimest, keda seovad voodi ja igavus. Poiss komsomolimär-giga käib pendlina edasi-tagasi ja vahib autojuhile väljakutsuvalt otsa.

Neljas «Moskvitšist» tuleb pudelitega ja paneb need tagaistmele. Tüdruk ja poiss keeravad korruga pead ja vaatavad tahapoole.

«MOSKVITŠI» JUHT: Kombes?

TÜDRUK (haigutades): Issand, kui igav!

«Moskvitši» kõrval seisab kalurikolhoosi päevinäinud «Willys», vana, aus, tolmunud. Rooti taga istub kuldse keskeas naine. Esimees, suur, raske ja aeglane nagu kakuamipaak, seisab kapotile toetudes väljas ja vestleb paari kohaliku kaluriga. Nende taga seisab hall «Volga», klaasid alla keeratud.

DOTSENT: Mine jaluta.

JUUKSUR: Ei taha. Tolmune. Varsti vist lastakse praamile.

Samal ajal vaatab ta taskupeeglist invaliidiautot, mis on pooleldi varjatud turistidebussi poolt, nii et on nähtav ainult invaliidist onu sünge nägu.

INVALIID: Mine jookse, Tiiu. Hüppa, varblane.

TIIU: Ma ei taha.

INVALIID: Laula siis midagi.

TIIU: Laulud lõppesid otsa.

INVALIID: Võta kommi.

TIIU: Enam ei taha.

Turistidebussi on jäänud ainult autojuht. Muu seltskond istub tee kõrval murul ja on teinud endale ühe õige äraolemise. Siin on piimanõu ja õllekann. Siin on pearaamatupidaja kamandav hää ja tüdrukute kilkamine. Ning teistest veidi eemal mängivad neli rüütlit kaarte — asjalikud ja õnnelikud. Suvepäeva idüll.

Aga turistidebussi ja invaliidiauto vahel seisab auto puuvillapallide ja armunutega. Nad on ilmselt hiljuti ärganud ja suitsetavad. Presendi vahelt langev summutatud, pehme valgus paitab nende nägusid ja heledaid puuvillatupse mõlema juustes. Poiss paneb käe ümber Tüdruku kaela ja ta sigaretist lendavad sädemed, mida kumbki ei märka.

Hämaruses hõõgub säde puuvillatupsu kõrval, tuhmub, muutub heledamaks, poeb siis nagu uss sügavamale. Peene halli suitsuniidi kannab tuuleõhk neist mõlemast mööda. See pole veel tuli, pole veel leek, isegi leegike mitte, see on ainult õnnetus embrüonaalses olekus.

POISS (presendi vahelt välja piiludes): Mitte ei saa aru, kus me seisame. Raudteeülesõidukoht või mis... Üks invaliid seisab oma masinaga meie järele. (Näeb murul olevat töenduskooperatiivi rahvast.) Kraavis on pidu lahti — joovad õlut. Plikad. (Tahab maha hüpata.) Ma vaatan, uurin järele.

TÜDRUK (teda juustest haarates): Mis plikad! Tsss! Istu siin! (Vaatab presendi vahelt välja.) Jah, mingid lätlased. Me oleme vist Riia rannas. Kaua me magasime?

POISS: Ei tea. Kella ei ole. Kuule, — aga laev vilistas. Me oleme sadamas.

TÜDRUK: Mis sadamas?

POISS: Pole tähtis. Suudleme.

Nõrk tuuletõmbus keerutab suitsu halli niiti. Nad suudlevad, kuid Tüdruku tundlik nina tabab korraks põleva puuvilla lõhna.

TÜDRUK: Kuskil põleb, oinuke.

POISS: See on minu südames.

Samal hetkel hakkavad autode mootorid tööle. Kaile kihutab «Moskvitš», tema kannul Dotsendi aeglane «Volga», siis kolhoosiesimehe «Willys», turistidebuss, invaliidiauto, kaks pikka külmutusmasinat, ja lõpuks saabub veel üks «Volga» kahe lenduriga. Teine neist, brünett, jookseb kontorisse piletit ostma, aga noor blond lendur teeb rahulikult tiiru ümber masina. Brünett tuleb tagasi, istub masinasse, blond lendur lõpetab oma ülevaatuse ja istub rooli taha. Näib, et nad on täpselt aega arvestanud, nad ei jää hiljaks ega rutta ette, ning esimene põgus mulje neist on nooruse ja rahu süntees.

Puuvillamasinas istuvad teineteise ümbert kinni hoides Poiss ja Tüdruk. See, et masin liigub, annab neile rahu tagasi.

POISS: On sul pass kaasas?

TÜDRUK: Misjaoks? Kas sa ei usu mind? Üheksateist aastat. (Võtab käekotist passi.) Vaata! Üheksateist aastat ja kolm kuud. Vaata — töotempel — näed, teeninduskombinaadi tempel. Näed — vallaline. (Solvunud.) Miks sa mult öösel passi ei küsinud — siis oli veel õige aeg.

POISS: Mu kallis kanapea! Kas ma siis sellepärast? Ma tahan marsida esimesse kirikusse oma esimese tüdrukuga ja aamen. (Tõsiselt.) Ma tahan, et mulle riiklikult rangid kaela pannakse.

TÜDRUK: Mis asja?

POISS: Rangid. Noh. Püha abielu. Sinuga, kas tead.

Auto pidurdab järsult ja nad langevad tagasi vastu puuvillapalle.

Vanem mees sadamakontorist, peas tärniga meremehemüts ja käes autode nimestik, astub tüürimehe juurde.

SADAMAMEES: Algame.

TÜÜRIMEES (soliidselt, tüdrukute poole piiludes): Hakkame pihta.

SADAMAMEES: Need bensiinimasinad peab maha jätma.

TÜÜRIMEES: Poisi õel on pulmad. Ma neile poolest saadik lubasin.

SADAMAMEES (käega lüües): Kui sa juba lubasid... (Astub ootavate autode poole.) Tsisternid! (Esimene autojuht sõidab oma masinaga aparellini ja pidurdab.) Ette — vasakule pardale!

Praami võõris, eespool silda, on kaks piklikku kolmnurka, mille üks külg, praami parras, on kergelt kummis. Nad moodustavad just paraja ruumi kas keskmisele veoautole või õlitsisternile. Masinad sõidavad pealelaadimise ajal täiesti praami ninasse ja panevad end tagurpidi ajades kergelt paigale. Kui need kaks kolmnurka on täidetud, kujutab ülejäänud tekk pikka ristkülikut aparellist aparellini.

Esimene tsistern sõidab praamile. Siis teine. Autojuhid, kellele praami tekist iga toll tuttav on, teevad oma manöövri meisterlikult. Üldse — pealelaadimise tempo on kiire — sadamamees korraldab kõik vilunult ja rahulikult ning tüürimehe osaks jääb ainult nimeline vastutus. Ja nii ta seisabki kõrval, kinnipaistetanud silm mere poole pööratud.

SADAMAMEES: «Volga» ESG 35—33!

Dotsent sõidab ettevaatlikult «Moskvitšist» mööda. «Moskvitši» juht hüppab masinast välja.

«MOSKVITŠI» JUHT: Mina olin enne! Ja minu panete enne peale.

SADAMAMEES: «Volga» läheb enne. Siis invaliid. Siis teie.

«MOSKVITŠI» JUHT: Mis omameeste sahkerdamine see on! Ma teile näitan!

SADAMAMEES: Näita, näita, ma ei vaata. «Volga» — sõitke peale!

«Volga» hakkab ettevaatlikult üle aparelli hiilima. Dotsent lisab gaasi, mootor ulub, aga jalga ta siduri pealt ei tõsta, siis aga vabastab korruga siduri ja lakkab samaaegselt gaasile vajutamast. Mootor sureb välja.

SADAMAMEES: Rahulikult, rahulikult. Karta pole midagi.

«MOSKVITŠI» JUHT: Lupard!

Vahepeal sõidab «Volga» täiesti ette välja ja sadamamehe sõbralike ning rahulike juhtnõõride järgi tõmbub praami ninas niivõrd vasakule, et tema kõrvale jääb ruum invaliidiautole.

Dotsent ohkab ja pühib higi.

Sadamamees läheb Invaliidi juurde.

SADAMAMEES: Nüüd, palun, teie. (Invaliid käivitab masina.) Mis polgu mees?

INVALIID: 917.

SADAMAMEES: Siis oma. Sõida «Volga» kõrvale. Jõuad esimesena maha ja igati parem. See on hea koht — oma polgu meestele.

Invaliid sõidab praamile ja kiilub oma madala masina «Volga» kõrvale. Dotsent kontrollib ikka veel, kas käsipidur on küllalt kindlalt peale tõmmatud. Juuksuril ta kõrval näib hakkavat halb, ta suleb silmad. Laps, surudes end tihedalt Invaliidi vastu, piilub vargsi oma ema, korruga oma ja võõrast. Invaliid vaatab otse enda ette. Kuid seal, ees, pole muud kui ülestõstetud aparelli terasene sein nagu tee, mis järsku on püsti inimese ees...

Nüüd sõidab peale «Moskvitš». Kõik neli tulevad välja ja jäävad seisma reelingu äärde.

Kolhoosi «Willys».

Ja nüüd ta tuleb — auto puuvillapallidega. Ta jääb taguosaga keskele, tugeva tuuletõmbusega sillaalusesse tunnelisse, ninaga aga bensiinitsisterni kõrvale. Autojuht tuleb kabiinist välja, vaatab tuttavaid otsides ringi ja leiab siis paremalt pardalt bensiinitsisternide juhid.

Samal ajal piiluvad Poiss ja Tüdruk presendi vahelt välja. Sillaaluse koridori hämarus, tugev tuuletõmbus, teki terasplaadid.

POISS: Hüppame maha!

TÜDRUK: Kuhu?

POISS: Ma muretsen kajuti. Hüppame!

Poiss võtab taskust muljutud «Priima» paki, tõmbab sealt välja sigaretid, paneb need Tüdruku käekotti ja murrab tühja paki kaheks, nii et see, kui kiri pöidlaga ära varjata, meenutab punasekaanelist töötõendit. Poiss paneb selle särgi rinnataskusse ja samaaegselt ta nägu muutub — muutub tehtult mehiseks nagu halval estraadilauljal. Ta lükkab presendi lahti ja hüppab autokastist tekile. Just peale sõitev turistide autobuss pidurdab järsult, juht pistab pea aknast välja.

BUSSIJUHT: Oinas! Otse rataste alla! Oled sa pime või?

POISS: Üks buss ei tee mehele midagi. Ära karju.

Poiss keerab ringi, ta puuvillatupsudes kukal ja selg jätavad mulje, nagu oleks ta õitsema hakanud. Poiss seisab harkisjalu kahe masina vahel ja tõstab Tüdruku alla. Bussijuht annab vihaselt signaali — üks, kaks, kolm korda, aga need kaks seisavad keset tekki ja Poiss korjab Tüdruku jakilt puuvillatupse. Tagapool lärmavad masinad. Ja järsku ilmub nende kahe ette tüürimees kogu võimutäiuses.

BUSSIJUHT: Korista need jäneseid ära.

POISS: Mi-i-is! Kellele sa seda ütlesid?

TÜÜRIMEES (ametlikult ja tähtsalt): Palun teie piletid.

POISS (tüürimehele, jultunult, familiaarsusega): Kuule, poiss...

TÜDRUK (aralt): Kuule, lähme maha.

TÜÜRIMEES: Teie piletid, palun.

POISS (võtab taskust kokkumurtud «Priima» paki, katab pöidlaga valge kirja ja torkab selle tüürimehe nina alla): Tunned, poiss?

TÜÜRIMEES: Mida?

POISS: Kriminaaljälituse osakonnast.

TÜÜRIMEES (katab instinktiivselt siniseks löödud silma): Ah nii. Vabandage.

POISS: Vabandada jõuab hiljem. Me otsime, poiss, uurime ühte asja.

TÜÜRIMEES: Mina ei löönud esimesena! Mind löödi.

POISS: Seda me veel vaatame, poiss. (Osutab Tüdrukule ja samaaegselt sosistab valjult tüürimehele.) Tema on uus rajooni nuhk. Kui sa tahad, et...

TÜÜRIMEES: Mina ei löönud esimesena!

POISS (jultunud, käskiva kindlusega): Vii meid oma kajutisse! Või tahad sa, et salaagent oleks nagu kaalikas põllumajandusnäitusel — kõikide silma all. Ruttu!

TÜÜRIMEES (bussijuhile): Mis sa pläristad oma pasunaga? Mis sa karjud seltsimehe peale! (Poisile ja Tüdrukule, hirmunud lahkusega.) Palun teid, seltsimehed! (Juurdeilmunud sadamamehele.) Sa laadi peale, ma paigutan seltsimehed ära.

Tüürimees lahkub, tema kannul lähevad Poiss ja Tüdruk. Tüdrukul on ikka veel hämmeldunud nägu, tal on piinlik, ta ei taipa mitte midagi. Aga poiss astub, lõug ette aetud, rind kummis, ja kujutab endale ette, et ta on tõesti kriminaaljälituse osakonnast ja eesmineva tüürimehe saatust sõltub tema tahtest. Nad laskuvad trepist alla, lähevad mööda pikka laevakoridori, nende kohal põleb lampide kollane rivi ja mõlemal pool helgib lakitud puu.

Nad jõuavad tüürimehe kajutini.

Tüürimees võtab taskust võtme ja pöördub vabandava naeratusega Poisi poole.

TÜÜRIMEES: Te vabandage, kajut on korrast ära. Ma olin öösel vahis ja hommikul pole jõutud veel koristada.

POISS: Kui vahis, siis on selge.

TÜDRUK: Mis te nüüd, mis te nüüd! Me teeme teile tüli ja teie...

POISS: Meie elukutse juures üks koristamata kajut... Kõike tuleb ette, poiss. Kannatame ära.

TÜÜRIMEES: Te siiski vabandage. Oleks teadnud...

Nad astuvad kajutisse. Tüürimees läheb eelkõige illuminaatori juurde ja avab selle. Poiss ja Tüdruk seisavad keset kajutit, kus valitseb tüüpiline poissimehe korratus: tuhatos on konisid täis, laual seisab keset kapsalikke raamatuid tühi «Starka» pudel, millele lips on kaela seotud. Aga mõlema pilgud haakuvad laual olevasse toidutaldrikusse, kus peaaegu puutumatult ilutseb praevorst kapsaga. Selle kõrval paberil on sabata heeringas — tüse tükk, leib ja klaaspurk, mille põhjas punetavad kolm nälgunud tomatit. Poiss neelatab. Tüürimees, avades ühe käega illuminaatorit, sirutab teise käe selja taha, haarab pudeli, libistab selle illuminaatorist välja. Tüdruk vaatab vilksamisi voodit. Tüürimees pöördub ümber.

TÜÜRIMEES: Kui te lubate, ma teen voodi korda.

POISS: Pole midagi, poiss. Salaagent teeb. (Sirutab käe tüürimehe poole.) Vöti!

Tüürimees võtab taskust võtme ja ulatab selle Poisile.

TÜÜRIMEES: Palun!

POISS: Ole meheks! Peame meeles!

TÜÜRIMEES (laua juurde astudes): Ma viskan taldrikud kööki. Koristajad ei tee midagi.

POISS (välkkiirelt): Las jäävad siia!

TÜÜRIMEES: Näotu.

POISS: Jäägu siia.

TÜÜRIMEES (ebalevalt): Hea küll, jäägu... Mina esimeseks ei löönud. Ma muidugi kaitsesin laeva au ja kui mõni vastu nina sai... Kui seda asja uurida, siis tunnistajaid uskuda ei maksa. Need kuradi saarlased hoiavad kokku.

POISS (suuremeelselt): Tead sa, poiss, sinu asja me lükkame edasi. Ega sul veini ei ole?

TÜÜRIMEES: Ei ole, kahjuks. Oli, aga enam ei ole.

POISS: Hea küll. Ajame läbi. Aga nüüd jäta meid üksi. Meil on siin (Tüdruku käekotile osutades) mõned vereproovid. Me hakkame tööle. Mine oma kohale, poiss!

TÜÜRIMEES (kergendatult): Töötage, töötage. Ma ei sega. Ma vastutan täna pealelaadimise eest.

POISS: Mine ja vastuta, poiss.

Tüürimees lahkub. Tüdruk, astudes Poisist kaks sammu kaugemale, vaatab teda suurte silmadega nagu täiesti uut inimest. Poiss läheb keerab ukse lukku. Nende kõige tugevam tunne on nälg ja sõnatus üksmeeles asuvad nad tüürimehe toidu kallale, jagavad kõik vennalikult ja teevad puhta töö. Kapsas ja vorst kaovad kohe. Heeringa juures hakkavad nad rääkima.

TÜDRUK: Mismoodi sa seda teed?

POISS: Mis asja?

TÜDRUK: Millega sa meremehe ära hirmutasid?

POISS: Raha ei ole. Piletit ei ole. Mis ma pidin tegema? Andsin poisile ta enda hirmuga vastu pead. Kui saaks sabapidi kätte kõik inimeste hirmud, kui oleks kas või õrna aimu, mis nägu nad on — küll võiks elada, küll võiks elada! Mulle üks vana vana vang õpetas. Ta oli sellest elanud. Aga vangi pandi ta väljapressimise eest.

Tüdruk kohendab voodit.

TÜDRUK: Tule siia, poiss.

Vahepeal on praam peaaegu täis laaditud. Turistide autobuss, veel üks turistide autobuss, väike «Latvija», kaks veomasinat. Kogu teki pind on viimase ruutjalani hästi ära kasutatud. Autojuhid, kes sillalusest tunnelist tahavad pääseda reelingu äärde, peavad kas masinate alt läbi roomama või üle kapottide ja porilaudade ronima. On tunne, et paljudest autodest on saanud üks tohutu auto-elajas ja et seda kangart koost lahti kiskuda on väga raske.

Tüürimees ilmub tagasi siis, kui peale sõidab viimane auto — lendurite «Volga». Neli jalgratta-tüdrukut — Mall, punapea Reet, Helju ja Ingrid — seisavad ootavalt, rattad käekõrval, nende noored kujud lõikuvad toredalt tagapool tõusvasse mere peegelpinda.

TÜÜRIMEES (sadamamehele): Panid kõik peale?

SADAMAMEES: Kõik. Lase minna.



REET: Kapten, mu kallis, kas me nüüd võime oma hobused peale ajada?

TÜÜRIMEES: Jah, jah, kohe. Mis te veel ootate!

Ja tüdrukud lükkavad oma rattad laevale, nad on lõbusad ja tehtult väarikad, oma rattad tõstavad nad reelingu äärde nii kergelt, nagu ei kaalukski need midagi.

Reisijad... Sealt, kust vesi läbi imbub, tuleb läbi ka läbilõikepraamireisija. Sealt, kust vesi läbi ei imbu, tuleb ta ikka veel läbi. Praamireisija, jaanuari tuisik ja kõrbeliiv tungivad kõikjalt läbi. Mitte asjata ei iseloomusta vanas merekeeles sõna «ahvilast» kõige halvemat laadungit (lõhkeained välja arvatud) — inimesi, kellel on ohu olukorras kaks igale teisele laadungile võõrast võimet: fantaasia ja paanika.

Ka meie jaanipäeval praamil on neid igal pool. Ainult mõned üksikud — vanemad, rahulikumad või armunud — on endile paiga leidnud reisijateruumides. Teised on kohad sisse võtnud alumisel, samuti ülemisel paaditekil, samas, kus asuvad komandosild, kapteni ja radisti kajut.

Ohust vaadatuna meenutab praam piklikku, korrapärast ovaali. Keskel on autokastid, kapotid ja kabiimilaed, nende ümber reisijatest pärg. Reisijaid on hõredalt pillatud kogu reelingu pikkusele, kuid tihedate mesilassülemitega on nad kuhjunud ninasse ja ahtrisse, moodustades neli värvikat, sekeldavat, kisavat, kajakaid söötvat ja fotografeerivat gruppi. Üleval, mõlemal pool silda, toetuvad nad rinnakõrgusele kaitsele, vahivad nagu käopojad päästepaatide tagant, ja mitte ükski neist ei ole tähele pannud kirja raskel metalluksel: «Võõrastele sisseminek keelatud». Reisijatele alumisel tekil vaatavad nad ülevalt alla — nemad ju jõudsid sinna, kuhu teistele on sisseminek keelatud.

Kapten tuleb oma kajutist koos naise ja läheb roolikambrisse. Naine on tal ilus ja nad mõlemad näevad välja nii jaanipäevalikult noored ning õnnelikud. Kapten valitseb hästi oma nägu, kuid ometi on näha, kui võrd meeldiv on talle ta enda kuju hästiistuvast mundrist ja ilus naine ta kõrval, samuti see, et tal on võim kogu see kirev kamp siit alla peksta ja et ta suuremeelsusest jätab selle tegemata. Ta mui-gab kergelt, nähes, kuidas poiss ja kaks plikat uurivad läbi ukseklaasi roolikambri sisemust. Ta pöördub nende poole.

KAPTEN: Palun, lubage läbi.

Poiss ja tüdruk tõmbuvad tagasi. Poiss vaatab kaptenile otse näkku nagu jumalale, selles on nii palju poisilikku austust ja igatsust, nii palju lugupidamist mundri vastu, alandlikkust ja palvet, et kaptenile, kes ise on alles suur poiss, kerge kuumalaine näkku lööb.

KAPTEN (poisile): Mis te uurite? Mis teid huvitab?

POISS (neelatahes): Tahaks... paluks näha lokaatorit.

KAPTEN: Lokaatorit?

POISS: Ikkagi. Radarseadmeid.

KAPTEN (suuremeelselt): Sõidame välja. Siis tulge sisse. (Tüdrukutele.) Teie ka.

Lähevad naise ja roolikambrisse. Kapten annab telegraafia masinasse: «Valmis olla!»

Samal ajal on ahtris juba kõik väljasõiduks valmis. Käratsev reisijatesumm mõlemal pardal, meie neli tüdrukut, kes ka kõige inertsemale kambale suudaksid elu sisse ajada. Kaks noormeest valeprohveti habemega, puhkusele sõitvad heeringapüüdjad, hoiavad tüdrukute külje alla. Neid silmitsetakse uudishimulikult.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJA: Mäletad, kuidas Jan Mayeni all andis?

TEINE HEERINGAPÜÜDJA: Ma olin kuusteist tundi järgemööda roolis. Pärast olid jalad kõverad nagu tatarlasel.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJA (sosinal teisele): Vaatasid plikaid? Vaatasid punapead?

TEINE HEERINGAPÜÜDJA: Kena skumbria. (Vilistab tähendusrikkalt.)

Praam on elu täis nagu noor sälg.

TÜÜRIMEES (tekimadrusele): Aparell!

Aparell hakkab pikkamööda kerkima. Äkki tungib reisijatesummast välja naine, kummagi käe otsas laps, ja hakkab end tihedasti vastu lendurite «Volgat» surudes liikuma juba kerkiva terasseina poole. Ta näeb välja täiesti normaalsena ja just see on kohutav.

TÜÜRIMEES: Kuhu teie lähete? Praam sõidab kohe välja.

NAINE: Maale. Laske mind maale!

TÜÜRIMEES: Tahtsid sa sõita või ei tahtnud?

NAINE (lapsi enda vastu surudes): Tahtsin küll. Laske mind maale!

TÜÜRIMEES: Miks?

NAINE: Ma ei sõida selle praamiga. Mul on lapsed.

TÜÜRIMEES: Olete haige?

NAINE: Ma ei sõida selle praamiga. Mul on lapsed.

Kogu aeg aparell kerkib ja kerkib. Tüürimehe käeliigutuse peale ta peatub ja hakkab siis aegamisi laskuma. Naine, heitmata ainustki pilku tagasi, rebib lapsi enda järel ja astub üle laskunud aparelli maale. Tüürimees vaatab talle pikalt järele. Naine läheb mööda tühja päikesepaistelist kaid, lapsed vaatavad üle öla tagasi. Aparell hakkab uuesti kerkima.

TÜÜRIMEES: Mõni hull. Ta ei sõida selle praamiga. Oleks meeldiv teada, mis pärast ta sellega ei sõida?

Aparell kerkib ja kerkib. Terasene barjäär praami ümber sulgub täielikult, haarates rõngasse masinad, inimesed, saatused ja lähima tuleviku.

Sadamamees päästab otsad. Läbilõikav sireen. Praam eemaldub aegamööda kaist. Ja habemes heeringapüüdjad, olles end kiilunud tütarlaste vahele, hakkavad laulma:

Ei ole kallast, ei ole kallist,  
vaid lained on.  
Nad veerevad, veerevad külmalt ja hallilt,  
vaid lained on,  
vaid lained on.

Mu käed on tühjad, mu süda nälgib.  
On lukus suu.  
Ja tinasest, tigidast taevast mind jälgib  
põhjamerede kuu,  
põhjamerede kuu.

Aeg voolab pikka ja lained ikka  
on risti teel.  
Ma unistan paljast ja punapea plikast.

Mind oota veel.  
Mind oota veel!

Noor süda peksleb kui puuris linnul,  
on suur ta vaev.  
Ja igatsus ohtlikult leegitseb rinnus  
kui põlev laev.  
Kui põlev laev.

Auto puuvillapallidega on teiste vahele kiilutud. Ta näib praegu veel igav ja elutu, kuid kui vaadata puldani taha autokasti, siis on see täis halli suitsu ja põleva puuvilla lõhna. Tuli hiilib kusagil puuvillapallide all ja tõmbetuul, mis merel sillaaluses tunnelis tuntavaks muutub, ergutab teda. Vahetevahel hiilivad puldani alt välja peened hallid suitsuniidid, suunduvad üles ja tuul kannab nad merele.

Ahtris, kus ühe reisijategrupi tsentrumiks on meie neli tüdrukut ja kaks heeringapüüdjat, loobitakse kajakatele leivatükke ja pillutakse sõnu. Sõnad, mis ei oma enam harilike, ükskõiksete sõnade tähendust, langevad näiliselt sihitult, kuid tüdrukute poolt on nad määratud habemikele ja habemike poolt tüdrukutele.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJ: Millal sa viimati kodus käisid?

TEINE HEERINGAPÜÜDJAJ: Täpselt aasta tagasi. Vahepeal sai loksutud Newfoundlandil ja Ginea lahes. No nüüd tulevad itaalia ööd — nelikümmend viis päeva. Ja sina?

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJ: Kah aasta tagasi. Muud ei olnud kui talgud ja tants, tants ja talgud. Võttis läbi — nagu silguniisa.

TEINE HEERINGAPÜÜDJAJ: Jõid sa muidu või tegid lapsi ka?

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJ: Ära möga! (Tüdrukutele.) Ärge tehke välja, tal kukkus merel poom pähe. Aga peale ajude on kõik omal kohal.

MALL: Vabandage, kas teie kodukandis kõik nii head keelt räägivad?

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJ: Head keelt? Meie? Teate, kui merelt tagasi tuleme, siis seome nädalaks suu käterätikuga kinni — merel läheb keel juba nii heaks. Aga miks see teid huvitab?

REET: Meie korjame keelt, murret, igasuguseid jutte ja ütlemisi. Me oleme filoloogid, see tähendab, tulevased filoloogid, kui vahepeal mehele ei lähe.

TEINE HEERINGAPÜÜDJAJ (kooli inglise keeles): Oh, do you speak English?

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJ (samas): My sister's name is Mary.

TEINE HEERINGAPÜÜDJAJ: I like to walk with my dog. My dog's name is Tom.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJ: My ship is very big and my captain's name is mister James Smith.

REET (lõbusalt): Kuulge, noormehed, rääkige eesti keelt. Saate ise ka aru.

TEINE HEERINGAPÜÜDJAJ: Jah, ega neid Tartu tüdrukuid ei püüa!

Ja heeringapüüdjad naeravad nii, nagu naeravad head poisid, kes sisse kukkusid. Ja sellesama naeruga astusid nad tüdrukutele sammu lähemale.

Korraga toob nõrk tuulepuhang pahmaka teravat puuvilla põlemise lõhna. Mõlemad heeringapüüdjad hakkavad ikobama taskuid — äkki on

sinna sattunud kustutamata koni. Kõik vaatavad üksteisele uurivalts otsa.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJA: Keegi põleb! (Teisele heeringapüüd-  
jale.) Vaata taskud läbi — sa toppisid juba koolis sinna konisid.

TEINE HEERINGAPÜÜDJA: Mina ei põle. Aga kes põleb?

REET: Kui keegi ka põleb — siin on vett küll.

Sild. Suur osa klaase on alla keeratud — nii masinatelegraafi juures, kus seisab tüürimees, samuti teises servas, kust vaatavad alla tekile kapten ja ta naine. Praami vööriosa on siit nagu peo peal: Dotsendi «Volga», invaliidiauto, «Moskvitš, kolhoosi «Willys», kaks tsisterni ja puuvillamasina kapott.

Meri on haruldane, päikeseline ja peegelsile, silmisöövalt sinine. Taeva tohutu hele kauss toetub ahtri taga ja kaugel vööri ees madalale, pleekinud maale ja laskub mõlemal pardal mereni. Sillalt on näha, kuidas Tiiu väljub invaliidi autost ja läheb kangelt, nagu selja tagant lööki kartes, reelingu äärde. Ta kiilub ennast inimeste vahele. Ta vaatab merd nagu mures inimene: mitte kaugelt silmapiiri, mitte kajakaid, vaid alla, valgelt pahisevasse vööri lainesse.

Ja Juuksur, kaalutledes plusse ja miinuseid, otsustab neile kõigile piinava mängu õnnelikult lõpetada. Ta vaatab Tiiule, kes seisab, selg tema poole. Naeratab Invaliidile äratundvalt ja sugulaslikult. Autost avades toob ta oma hääle rõõmsa üllatuse intonatsioonid.

JUUKSUR: Tiiu on siin! Onuga. Vaata, kui tore.

DOTSENT: Tiiu? See on hea. Ma tahtsin juba ammu...

JUUKSUR: Ma lähen ta juurde.

DOTSENT (õnnelikult): Muidugi mine.

Juuksur lükkab autokse lahti, astub välja ja ulatab ikka sama rõõmsa, lepitava liigutusega Invaliidile käe. Invaliid võtab käe küll vastu, vaatab Juuksurile otsa, kuid ta silmad hakkavad kohe Tiiut otsima.

JUUKSUR: Ma tahtsin ammu Tiiut näha. Nüüd näen.

INVALIID: Nüüd näed... Jah.

Juuksur läheb oma tütre juurde, võtab oma kauni käega ta õlgade ümbert kinni ja surub ta enda vastu. Laps on korruga kuulekas ja tõrjuv, lähedale hoidev ja kauge, ning vaatab emale otsa pilguga, mis küsib nii palju nagu lapse silmad küsida oskavad, olles samal ajal valmis kõrvale põikama ja asetama inimeste vahele tonni jääd. Juuksur kummardub alla, kohendab Tiiu kleidikaelust.

JUUKSUR: On sul hea onu juures?

TIIU: On hea.

JUUKSUR: Ema järele ei igatse?

TIIU (raputab pead).

JUUKSUR (sosinal): Igatsed ikka, ikka igatsed.

TIIU (nagu kaja): Ikka igatsen...

Ja Juuksur, kuulates lapse tõrkuvat häält, silitab ta pead, silub ta kleiti ja naeratab, naeratab nagu madonna — lapsele, Invaliidile, oma mehele ja igaks juhuks kõigile, kes tahaksid näha fotogeenilist emaarmastust. Dotsent vaatab teda võlutult. Ta on uuesti armunud.

Dotsendil on ebamugav. Ta tahab, ta peab Invaliidiga rääkima, kuid ei oska alustada. Ta niheleb rooli taga, kohendab kraed, ta käed kobavad mööda taskuid ja otsivad tegevust. Vahetevahel pöörab ta näo Invaliidi poole — kuid see vaatab otse enda ette ja nüüd, kus Tiiu ta

kõrvalt kadunud on, tundub ta palju vanemana, ta mure on rohkem alasti. Teda häirib ja piinab last hellitav ja naeratav Juuksur.

Lõpuks Dotsent otsustab. Ta nihkub paari kohmaka liigutusega rooli tagant kuni parempoolse ukseni ja avab selle, kummardub välja, tema ja Invaliidi nägu satuvad väga lähestikku. Invaliid vaatab endiselt otse enda ette.

DOTSENT: Vabandage... Peaks tuttavaks saama. Ma olen Leili abikaasa.

INVALIID: Tean. (Annab käe.) Mölder.

DOTSENT: Kuidas Tiiu elab? Kas ta ema järele ei küsi? Me võtaksime ta...

INVALIID: Ei küsi. (Robustselt.) Ja praegu pole vaja talle ligi ajada. Ta peab ennast uuesti kätte saama. Tal on oma isa veel meeles.

DOTSENT: Seltsimees Mölder, ma ei kavatsegi talle ligi ajada. Ma mõtlesin ainult, et tal oleks ema juures parem, ta harjuks pikkamööda minuga.

INVALIID: Last ma ei anna. Taevas on jumal, maa peal nõukogude kord ja nõukogude sõjainvaliidid. Kui nad muuks ei kõlba, siis lapsi kaitsevad nad alati!

DOTSENT: Ma ei tahtnud teid solvata.

INVALIID (tõredalt): Mina teid ka mitte. (Usaldavalt.) Te olete tark inimene. Öelge, mis te Leilis leidsite? Ta on seest tühi — seal pole mitte midagi. Ma tunnen teda. Ta abiellus teie autoga ja palgaga, ja kuhu ta siis teidki pidi panema? Mul on teist kahju kui mehel mehest.

DOTSENT (riivatult): Need asjad pole nii lihtsad, seltsimees Mölder. Peale auto on veel armastus.

INVALIID: Oleneb, mille vastu. Mille vastu?

DOTSENT: Te olete ülekohtune.

INVALIID: Elu on ülekohtune. Mitte mina.

Dotsent nihutab end tagasi rooli taha. Autouks ta järel vajub pikkamisi kinni ja lahutab kaks meest. Mõlemad nad vaatavad ettepoole.

Sild. Kapten tuleb tüürimehe juurde ja osutab silmadega bensiini-tsisternidele. Ta silmad on kurjad, kuid häält valitseb ta nii hästi, et eemalt kuulates tundub nende jutuajamine kõige igapäevasemana.

KAPTEN: Sina lasid need pommid peale laadida?

TÜÜRIMEES: Missugused pommid?

KAPTEN: Missugused? Bensiiniautod, idioot! Praam on reisijaid täis, oma kakssada inimest, turistidebussid ja sõiduautod, ja sina paned mõlemale pardale tsisternid aviobensiiniga!

KAPTENI NAINE (lüüriliselt): Nii ilusat merd pole ma veel kunagi näinud. Ervin, kas sina oled?

KAPTEN: Sinu jaoks tellisime. (Tüürimehele.) Kas sa seadusi tead, instruksioone lugenud oled?

TÜÜRIMEES: Me oleme enne ka koos bensiiniga autosid üle vedanud.

KAPTEN: See ei tähenda veel, et me koos reisijatega peame bensiini vedama.

TÜÜRIMEES: Nad on omad mehed. Iga päev veame neid. Ühel on õe pulmad, teisel on ema surnud.

KAPTEN: Minõõrile ja bensiinipraamile on esimene viga viimane. Väljast koputatakse roolikambri uksele. Kapteni «jah» peale ava-

takse see ja ukseavasse ilmub noormees, kes radarseadmeid näha tah-  
tis. Üle ta õla piiluvad tüdrukud.

POISS: Seltsimees kapten, kui te lubaksite, me tuleksime.

KAPTEN: Palun, tulge viie minuti pärast. Me klaarime enne siin  
paar küsimust. (Poiss sulle väljastpoolt vaikselt ukse.) Kas sellel (osu-  
tab vanemale tsisternijuhile, kes reelingu ääres seisab), kas sellel on  
jälle ema surnud?

TÜÜRIMEES: Kuidas — jälle?

KAPTEN: See krants hiilib alati üle. Minu juures on ta juba kolm  
korda käinud surnud emaga ja isa on ta kaks korda mulda pannud.  
Tosin tädisid pealekauba. Nii väike mees ja nii mitmest emast sündi-  
nud! Nüüd rääkis sinu südame haledaks.

TÜÜRIMEES (püüdes juttu piinlikust teemast kõrvale juhtida): Kap-  
ten, ma tahan sulle öelda. Praamil on kaks vurlet — üks kriminaal ja  
üks salaagent.

KAPTEN: Mis kriminaal?

TÜÜRIMEES: Kriminaaljälituse osakonna poiss. Töötõendiga ja  
puha. Mida nad võiksid laevast otsida?

KAPTEN: Kaklemaid ja bensiini. Mida siis veel?

TÜÜRIMEES: Ega sa pole juhtunud seda rahvast nägema? Tea, kas  
nad kõik nii kahtlased välja näevad — noh, nagu algajad paadialused.

KAPTEN: Kui vaja on näha, siis näevad. Artistid. Kuhu sa nad pa-  
nid?

TÜÜRIMEES: Oma kajutisse. Las istuvad.

KAPTEN: Kust nad lagedale ilmusid?

TÜÜRIMEES: Autokastist. Vereproovid ja sõrmejäljed — kõik neil on.

KAPTEN: Nad rääkisid sulle kõike seda? Kahtlane värk. (Usutle-  
valt.) Mis imesid sul peale salaagentide ja bensiiniautode veel peale-  
laadimise ajal juhtus?

KAPTENI NAINE: Ervin, vaata kajakaid! Oled sa nii ilusaid linde  
enne näinud? Nagu valged tuvid.

KAPTEN (äraolevalt): Tuvid jah, täiesti tuvid, (vaikselt) niikaua kui  
pähe ei lase. Mis veel juhtus?

TÜÜRIMEES (mornilt): Üks jooksis viimasel minutil maha!

KAPTEN: Kes jooksis maha?

TÜÜRIMEES: Naine, kahe lapsega. Nagu hull pani ajama. — Tema  
ei sõida selle praamiga, temal on lapsed! — Ma lasin aparelli uuesti  
alla — mine, kui sul põleb!

KAPTEN (kahvatades): Ja läks?

TÜÜRIMEES: Läks... Pühkis mööda kaid minema.

KAPTEN: See on... See on... Tead, mis see on? (Tuul toob tugeva  
laine põleva puuvilla lõhna.) Kuule, sa põled!

TÜÜRIMEES (taskuid katsudes): Mina ei põle.

KAPTEN (roolimadrusele): Kontrollige — teie riided põlevad kusa-  
gilt. Taskud või... Suitsuga roolis — mitu korda ma olen rääkinud!

ROOLIMADRUS (ennast närviliselt kobades): Mina ei põle kusagilt,  
seltsimees kapten. Ma ei suitseta.

TÜÜRIMEES (süngelt): Vietnam põleb. Indoneesia põleb. Pool maa-  
ilma põleb. See veel puuduks, et meie ka põleksime!

Nii nagu iling haarab mere peegelpinna, hüppab äkki rahutus  
praami tekile. Inimesed vaatavad üksteisele uurivalt otsa, pööravad  
pead, järsku on nad endasse mähkinud üle praami levinev nõrk põ-

leva puuvilla lõhn. Kuid sillal on õhk esialgu puhas. Mingi kuuenda meelega aimab kapten tekil tekkiva rahutuse kurja tagapõhja, ligi-hiilivat ohtu. Uuesti koputab noormees, avab ukse ja vaatab sisse.

NOORMEES: Seltsimees kapten...

Tekil muutub aina rahutumaks, kõik vaatavad puuvillaauto poole, mille kohal hallilt virvendades loimab ähvardav suits. Ning korrapealt muutub ilus sillerdav jaanipäevane meri inimestele vaenulikuks, praami parras trellideks, ja tunne, et siit ära minna ei saa, et nad on terasparda ja sinise vee vangid, — muudab inimesed teiseks.

INVALIDID: Tiiu, tule tagasi!

Laps, instinktiivselt tajudes, et mõne hetke jooksul muutus maailm ta ümber süngeks ja kurjaks, läheb Invaliidi kõrvale ja surub ennast tihedalt ta vastu.

Juuksur tuleb Dotsendi juurde.

TIIU: Onu, ma kardan.

INVALIDID: Ära karda. Mida sa kardad?

TIIU: Ma ei tea.

NOORMEES (roolikambri ukselt): Seltsimees kapten, meie...

Kuid kapteni on juba täiesti haaranud tekilt roolikambrisse hüpanud rahutus.

KAPTEN (tusaselt): Täna ei saa. Ei ole võimalik! Vabandage.

Noormees kaob. Kapten heidab pilgu läbi külgmiste akende välja, kus reisijate pead seisavad tihedalt üksteise kõrval, profiilis, poolprofiilis, kuklaga. Nad vaatavad samuti arusaamatuses alumisele tekile, taipamata veel seal valitseva ärevuse põhjust. Kapten pöördub tüürimehe poole ja ta hääles on täiesti uus, korraga metalne ja kähisev toon.

KAPTEN: Mine peksa nad alla, reisijateruumi. Sild on nagu tatari turg, igaüks ronib! Lugada ei osata: on keelatud.

Tüürimees kaob. Ta terav hää, peaaegu kapteni hääle imitatsioon, tungib roolikambrisse.

TÜÜRIMEHE HÄÄL: Kõik alla! Ei, mitte tekile, reisijateruumi! Mis? Kapten lubas? Kapten ei lubanud midagi — ärge laulge! Siva... Minu nägu jätkerahule... Rute, rute! Uks pange väljastpoolt kinni. Reisijateruumi, ma ütlesin, reisijateruumi!

Sammud, sammud, sammud. Meeste raske astumine, naiste kingakontsade klõbin. Ülemine tekk on mõne sekundi jooksul tühi. Hetkeks on roolikambris halb, pahaendeline vaikus.

KAPTENI NAINE: Mis on, Ervin, mis on?

KAPTEN: Ei tea. (Käskivalt.) Sina mine kajutisse!

KAPTENI NAINE: Mina...

KAPTEN (vasturääkimist mittesalliva tooniga): Ma ütlesin, mine kajutisse. Mine sillalt ära!

Naine lahkub, mehele veidi kokkunult ja uudistades otsa vaadates.

Kiired sammud kõmisevad tekiplaatidel. Uksele ilmub madrus, punane korrapidajaside varruka ümber. Ta jääb seisma, käed külgedel, ta noor nägu on üleni pingul, ta suudab vaevu varjata huulte värise-mist.

MADRUS: Seltsimees kapten, me põleme!

KAPTEN (kahvatuks tõmbudes ja endale märkamatuvalt valveseisangut võttes): Mis te ütlesite?

MADRUS: Me põleme! Meie all põleb suur veomasin puuvillaga.

KAPTEN: Kus?

MADRUS: Keskel, silla all. Meie all.

KAPTEN (oiates): Bensiin...

Kapten lausa tardub, ja heites pilgu juba paaniliselt sumisevale tekile, hammustab rusikat. Samal ajal paiskub avatud akendest silda tihe, läkastamapanev suitsupilv, ja muudab kõik ähmaseks. Roolimadrus hakkab kõhima, kapten tõstab käed silmade ette, ta kaine mõtlemine on hetkeks halvatud.

Silda tormab tüürimees.

TÜÜRIMEES: Vana, all põleb auto!

KAPTEN (raevuga): All põleb auto! (Ühe käega haarab ta telegraafi juures rippuva kõnetoru ja karjub masinasse.) Tulekahjuhäire! Mis mäng — tulekahjuhäire! Mootor! Anda vett, viivitamatult vett! Kohe, kurat! Auto põleb. (Tüürimehele.) Mine uputa ennast enne bensiini sisse, kui me kõik vastu taevast lendame! (Madrusele.) Keerake klaasid üles. (Tüürimehele.) Tulekahjuhäire! Kohe! Löö kõik välja!

Tüürimees annab tulekahjuhäire. Kõikides kajutites, salongis, köögis kõmab see reproduktorites ja mõjub inimestele nagu elektrilöök. Kapteni naine kuulab seda talle arusaamatut signaali ja katab kõrvad. Tüürimehe kajutis, kus puuvillaauto armastajad on paiga leidnud tüürimehe voodis, tõstab Tüdruk seda kuuldes padjalt oma sassiaetud pea. Poiss jääb lamama, kuid ta silmades välgatab hirm.

TÜDRUK: Äkki on see meie pärast? Me ikka liiga häbemamatult...

POISS: Kuidas meie pärast? Mis me tegime? Sõidame jänest. Kes selle pärast häiret annab? Kui sisse kukume, võetakse kraest kinni ja kõik.

Kuid koridorist kostavad kajutisse jooksvate meeskonnaliikmete sammud ja heitlikud, ärevad katkendid:

«Kuskil põleb!»

«Me võime õhku lennata!»

«Vana teeb mahvi, ja kõik!»

TÜDRUK (karjatades): Meie sõitsime puuvillaautos. Meie suitsetasime puuvillaautos! Meie panime laeva põlema! Meid lastakse maha!

Poiss lamab paar sekundit liikumatult ja ta nägu muutub sama veretuks kui padjapüür. Siis viskub ta voodist välja ja hakkab palavikulise kiirusega riidesse panema. Tüdruk otsib jalutsist oma särki. Poiss, kelle sõrmed nii värisevad, et ta tõmbab puruks teksaste luku ja vaevalt saab nõõbid kinni, karjub oma kallima peale nagu vana abielumees.

POISS: Pane ruttu riidesse! Kui sind alasti leitakse...

TÜDRUK (nutuselt): Ma panen. Särk on kadunud. Kuhu sa kleidi viskasid?

POISS: Löö midagi selga. Ruttu! Kus sigaretid on?

TÜDRUK (ennast rutuga riietades): Käekotis, sa panid käekotti, kui sa töötõendit tegid.

Poiss haarab Tüdruku käekoti, korjab sealt kokku sigaretid ja viskab need koos tikkudega pooleldi avatud illuminaatorist välja.

POISS: Sigarette ja tikke meil enam ei ole. Pea meeles — ei ole olnud. Meil pole sigarette ja tikke olnud!

Möödub sekund, kaks, viis, kümme. Koridor on vaikne. Kõik, mis tekil sünnib, siia ei ulatu. Laua juures seisev Poiss saab tagasi oma rahu. Ta silmad otsivad laualt midagi söödavat ja leiavad tüki leiba.



Tüdruk, kes on kuidagiviisi riides, jääb naiseks ka nüüd, kus oht ukse taga on, ja viksib ennast peegli ees. Koridorivaikus, mootorite monotoonne tuksumine lülitab ta meeltest välja kõik, mis toimub või võib toimuda kajutist kaugemal. Vaadates Poissi, kelle pea on illuminaatori heledas sõoris nagu Tarzan medaljonil, tõmbuvad ta silmad kitsasteks piludeks ja üle värvitud huulte libiseb meelas, kutsuv naeratus.

POISS: Ma ütlesin — tulekahjuhäire. Harilik merejama.

TÜDRUK: Ah-eh.

POISS: Miks sa suu ära värvisid?

TÜDRUK: Ma mõtlesin... Ma võtan kohe maha.

Vaade sillalt. Üle autode, inimeste, silla üleskeeratud klaaside voo-gab hallide, hõredate ja kibedate lainetena suits. Kõik meeskonna va-bad liikmed on tekil, igaüks oma kohal tuletõrjevoolikute juures.

Vööris kahel pool aparelli on inimesed end tihedalt kokku surunud, nad tungivad kõik laeva nina poole, et kas või mõnikümmend senti-meetrit suitsevast autost eemal olla. Nad ei räägi, nad ei kisenda, nad lihtsalt pressivad, pressivad, pressivad ja ootavad. Vahetevahel, kui suits tihedamaks muutub, meenutab tekk mingit hämust valukoda. Autojuhid tungivad oma masinate poole.

Ja äkki hakkavad lõdvad, laiaks litsutud tuletõrjevoolikud elama, nad vingerdavad nagu elusolendid, muutuvad ümarateks ja prinkideks, kuus atmosfääri survet hakkab tegutsema.

Üle autode paiskub vahutav valge vesi.

KAPTEN (huuli närvides, madrusele): Kutsu radist!

Madrus kaob.

TÜÜRIMEES: Mida sa tahad teha, vana, mida sa teed?

KAPTEN: Kutsun teise praami välja.

Radist tuleb.

KAPTEN: Marconi, kutsu kohe teine praam välja. Me põleme. Las võtavad reisijad peale.

RADIST: Käsuks, kapten!

Radist lahkub.

Silda tormab pootsman, silmad verd täis valgunud, üleni märg.

POOTSMAN (kiirkõnes): Sellele raisale ei pääse ligi! Ta on nii saa-tana sandisti teiste vahele kiilutud, et ligi ei pääse. Puuvill põleb nagu kurat. Aga ees, täitsa ahtritpidi vastas, on bensiiniautod! On nad ikka tühjad?

KAPTEN (vaevaga): Ei, nad on bensiini täis. Mõlemad.

POOTSMAN (kiirkõnes): Kes see raisk nad peale lasi laadida? Me lendame ju otsekohe õhku! Reisijatepraamile täis bensiiniautod! Siuk-sel neetud seapuuril ma sõidan esimest korda! Kes see nad peale lasi? Mul on kolm last.

KAPTEN (teravalt): Ära karju. (Tüürimehele.) Marss alla! Neli voolikut sellele põlevale kärule, kaks jahutagu bensiinipaake, niikaua kui...

POOTSMAN: Niikaua, kui lendame!

TÜÜRIMEES: Kas kõik, kapten?

KAPTEN: Ei, oota! Reisijad, nii palju kui võimalik, lööge kajuti-tesse, lööge alla. Vöörist neid praegu ära ei too. Oota! Kui on mõni mehise morda, jäta tekile, abi läheb vaja!

Tüürimees lahkub.

RADIST (uksele ilmudes): Teine praam sõidab välja. Kas anda radiogramm Tallinna?

KAPTEN: Ei! Nagunii saavad liiga vara teada.

MADRUS (koputamata sisse tormates): Kapten, autole ei pääse ligi!

KAPTEN: Kiskuge kast maha, puldan ära. Loopige puuvill üle parda!

MADRUS: Ei saa. Teised autod on ees!

POOTSMAN: Ei tohi. Lahtine tuli. Bensiin. Kui me kohe ei otsusta, siis...

KAPTEN: Siis... Jah. Ei, teist ei jää, teist teed ei ole. (Haarab ruupori.) Esimene aparell — alla. Esimene aparell, kohe alla!

POOTSMAN: Mis sa teed?

KAPTEN: Masinad üle parda. «Volga», invaliid, «Willys», «Moskvitš» — siis mõlemad tsisternid ja lõpuks puuvillamasin. Muud ei jää!

POOTSMAN: Muud ei jää, kapten.

Aparell laskub. Ning kuna kõik sillal — repliikide vahetus, kapteni komandod, kogu tegevus ja liikumine — on tontlikult kiire selles suitsuses hämus, tundub aparelli laskumine piinavalt aeglasena. Aparell laskub. Ja praami ees avaneb detsimeeterhaaval tükk mere sinist pinda. Üle masinate tuiskavad veejoad ja suits muutub aina tihedamaks ja tumedamaks. Sillal on juba raske hingata.

Vööriale kuhjunud reisijad on veelgi tihedamini troppis. Need, kellele põlev auto on lähemal, püüavad ettepoole tungida, teised, kelle ees avaneb aparelli tohutu suu, näevad endi ees märga surma ja suruvad, kätega üksteisest või reelingust kinni hoides, tahapoole. Mõlema parda rühmad hakkavad juba kaotama kollektiivi tunnuseid, hirmu egoism tungib peale, endakontroll nõrgeneb. Silmad on kas kinni pigistatud või pärani, suud kitsad triibud või poolavatud. Kogu see võitlus ruumi ja liikumissuuna pärast toimub peaaegu hääletult, ilma sõnadeta ja söimuta. Eestlase hirm on hääletu hirm ja jääb selleks ka nüüd, kui tema kõrgus Paanika troonile ronib.

Kapten ja pootsman seisavad külg külje kõrval — noor kapten ja vana, päevinäinud pootsman. Praegu on nad ühevanused. Kapteni mundri kogu hiilgus tundub ebakohasena sillal, kus keerleb lämmitav suits ja roolimadrus näeb vettjooksvate silmade pärast kompassi nagu läbi udu.

Aparell on alla lastud, meri ootab. Kapteni ja pootsmanni suitsuses vaateväljas on inimesed, avatud aparelli tõttu kohutavalt lähedane meri ja autod, mida kapten peab laskma üle parda visata. Ja nüüd, viimast korda, saab kahtlus kaptenist jagu.

KAPTEN (pootsmanile): Kui küsiks Tallinnast järele?

POOTSMAN: Mida?

KAPTEN: Vähemalt kuus, ei, seitse masinat üle parda saata!

POOTSMAN (vihaselt ja samal ajal isalikult): Kui sa kardad komandot anda, siis ütle mulle. Mina annan. Tallinn küsib Moskvast järele. Moskva mõtleb ja vastab: otsustage ise. Meil on otsustamise asemel tulnud kooskõlastamine. Mulle meeldib rohkem kooskõlastamata ellu jääda kui kooskõlastatult ära põleda. Anna komando, või käi sillalt minema!

Kapten võtab ruupori, ta käsi tõuseb sellega väga aegamööda. Siis, kusagil öla kõrgusel, teeb käsi otsustava liigutuse, iga lihas kapteni



G. Teearu

Pirita jõgi (Kuivnõel) 1966



näos muutub nähtavaks ja ta annab valju mehaanilise häälega komando.

KAPTEN: Kuulata! Mingit ohtu ei ole. Tuli likvideeritakse! Vööris säilitada rahu. Te lükkate inimesed merre! (Paus.) Kuulata komandot: «Volga», «Moskvitš», «Willys» — käik ja käsipidur välja! Uksed lahti jätta! Invaliid, palun autost lahkuda! Tsisternide ja puuvillaauto juhid — minna oma masinate juurde. Kõik minu poolt nimetatud autod lähevad üle parda! Vastuhakkamise või takistamise korral tulistan hoiatamata. Säilitada rahu! (Pootsmanile.) Kas ma jätsin midagi vahele, midagi ütlemata?

POOTSMAN: Anna tasane käik. «Tulistan hoiatamata» oli omal kohal. (Paneb kaptenile käe õlale.) Mis teha? Kui kohtu alla minna, on parem, kui surnud meid ei süüdistata!

KAPTEN: Kus puuvillaautol bensiinipaak on?

POOTSMAN: Ees, all. Kabiini taga.

KAPTEN: Kas saaks selle alt ära kiskuda ja merre visata?

POOTSMAN: Ei saa. Auto külg on otse vastu seinat — ei pääse juurde.

Sild on suitsu täis ja kaks hallinat tunduvat meest seisavad liikumatult, külg külje kõrval, ja vaatavad tekile, kus levib suitsulaine, kibe, tume, tihe.

POOTSMAN: Siin läheb tuliseks. Kas minna üle avariiroolile?

KAPTEN: Seal ei näe midagi.

POOTSMAN: Kui bensiiniauto peaks plahvatama, lendab sild.

KAPTEN: Seal ei näe midagi. (Roolimadrusele.) Peate siin üleval vastu või saadan alla, avariirooli juurde?

MADRUS: Kui teie peate, pean mina ka.

POOTSMAN (lahkudes, üle õla): Nii et masinad — за борт?

KAPTEN: За борт.

Pootsman lahkub. Sillale jäävad roolimadrus ja kapten. Praam liigub edasi kõige tasasema käiguga ja meri vajub tast mööda ikka aeglasemalt ja aeglasemalt, sügav, helendav, vaenulik.

Praami teki ahtriosa. Sellest hetkest, kui madrus kaptenile teatas: «Seltsimees kapten, me põlemel!», areneb siin sündmuste teine plaan. Ahtris, kus on koos töenduskooperatiivi rahvas, meie neli tüdrukut, kaks heeringapüüdjat, kaks lendurit, on määrav minut, kui sillaalune tunnel täitub kibeda suitsuga ja sõna «tuli!» inimesi põletab; ahtris toimub esimesel momendil sama protsess kui vööris: inimesed tormavad ahtrisse, suruvad end seljaga vastu aparelli ja pööravad näo praami poole — nad kardavad lööki selja tagant. Kuid siin, vastupidi vöörile, tekib küll momendiks «ei kellegi aeg» korra lõppemise ja korralageduse alguse vahel, too ajaline vaakuum, millest hargnevad kaks teed: meeletusse või distsipliini — jah, ka siin tekib see vaakuum, kuid ei lõpe meeletusega.

Vasakul pardal säilib kord kahe lenduri tõttu, kes jäävad seisma seal, kus nad olid, ja igaüks, kes neist külg ees möödub, võtab lendurilt märkamatult kaasa killu julgust. Isegi siis, kui kõik on neist möödunud ja ahtrisse tunginud ning näevad ainult lendurite noori kaelu ja hästipüगतud kuklaid — mõjuvad kaks paigalejäänud meest julgustavalt. Ja asjalik, kuiv toon, millega lendurid omavahel räägivad, loob säiliva korra tunde.

BRUNETT LENDUR: Puuvill?

LENDUR: Kiirkustutajad! Masin on kõige lollimas kohas.

BRÜNETT LENDUR (kisub veomasinalt, mille juht on kuskile kadunud, kiirkustutaja ja ütleb üle öla, juba masinate vahelt): Sina, Aljoša, vii naised reisijateruumi — paremale pardale. Kui midagi lendab, lendab ka kogu vasak poort.

Brünnett lendur kaob.

LENDUR: Kodanikud naised! Palun üles, reisijateruumi. Saate aru — reisijateruumi. Ei saa aru... Vaat, missugune asi!

Lendur võtab kahel naisel käealt kinni ja talutab nad, tõrk-sad ja hirmunud, paremale pardale — ukсени, mis reisijateruumi viib. Teine paar läheb juba kergemini, nad astuvad esimestele kuulekalt järele, varjates taskurättidega suud ja nina. Ja kui sillaaluses tunnelis hakkavad ristuma tuletõrjevoolikuist paiskuvad vahustunud veejoad, toob see inimestele rahu ja näib, et oht astub sammu kaugemale.

Brünnett lendur, suitsunud ja märg, tuleb tagasi tühja vahtkustu-tiga.

BRÜNETT LENDUR: Tuli on sügavamale alla roninud (vahtkustu-tille osutades) ja selle tühjaga ei tee midagi. Ees on bensiinistsisternid, otse vastas.

LENDUR: Ma ei tahaks olla kapteni nahas.

BRÜNETT LENDUR: Mitte kellegi nahas siin!

Nad seisavad rahulikult, nende selja taha on jäänud ainult kaardi-mängukamp turistidebussilt.

Paremal pardal moodustavad tuumiku, mille ümber kord säi-lub, kaks heeringapüüdjat ja meie neli filoloogi. Kohe, kui suits silla-aluse tunneli halliks lööb, tõukavad heeringapüüdjad tüdrukud oma selja taha, ja seistes näoga praami poole, moodustavad nende ette süm-boolse kaitse. Ning tüdrukud ei lähe kaasa ahtrisse pugevate reisi-jatega, vaid seisavad habemete selja taga ja vaatavad metsikuid valen-davaid veejugasid ja üha tumedamaks muutuvat suitsu.

REET: Mis juhtus, noormehed?

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJA: Üks masin põleb. Puuvill — see on kurat teab mis, kõige hullem...

MALL: Issand, kui huvitav!

REET: Tore! Kas me tõesti põleme!

TEINE HEERINGAPÜÜDJA (tõsiselt): Kilgata pole siin midagi. Ees on bensiinistsisternid.

Kõik see toimub üheaegselt lendurite juba kirjeldatud tegevusega.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJA: Üldse ja ülepea — kaduge ära! Minge üles, reisijateruumi. Ei, parem alla — seal on kindlam. Ja võtke kõik naised-lapsed kaasa.

MALL: Me ei lähe kuhugi. Me ei karda.

TEINE HEERINGAPÜÜDJA: Eesel ka ei kartnud. Tuli on lahti, bensiin lähedal. Te ei mõista, mis polundra...

MALL (oma tüdrukutele): Viime naised ära!

Momendi jooksul kiiluvad nad ennast vastu aparelli surutud ini-meste keskele ja haarates naistel kätest, tõugates neid ees, kogu aeg rääkides ja rahustades: «Lähme, naised, eest ära!» — «Me segame!» — «Lähme alla, seal pole suitsu!» koondavad nad endi ümber kõik nai-sed, ja ise grenaderidena ees minnes viivad nad ära. Naisi, kellest pal-jud võiksid olla nende emad, kohtlevad nad nagu lapsi. Naised astu-avad kuulekalt ja sõnadeta nelja tüdruku järel, kes teavad, mis nad teevad, ja kui tüdrukud jäävad seisma kahele poole ust ja

mõni naine viivitab või kõhklema hakkab, lükatakse see ilma liigse viisakusega uksest sisse. Selleks momendiks, kui tüürimees alla jookseb, on ahtris midagi korra lähedast. Tüdrukud, saatnud viimase naise uksest sisse, tulevad tagasi. Ja jäävad, nagu varengi, seisma heeringapüüdjate selja taha. Neis on ikka veel kõige tugevam tunne uudishimu, ja see, mis praamil tegelikult toimub, pole veel nende teadvu-  
seni jõudnud.

Samast parempoolsest uksest, kust tüdrukud naised sisse saatsid, tuleb tüürimees. Ta pole endine tüürimees, kes lööpis tütarlastega ja andis korraldusi, vaid uus, ahastuses inimene, kes vaevaga säilitab enesekindluse ja kelle käskudes on paluv toon.

TÜÜRIMEES (heeringapüüdjatele): Poisid, meil on abi vaja. Kapten palus.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJAJA: Kui kapten käskis, saab tehtud.

TÜÜRIMEES: Vöörist tuleb pooled masinad merre lükata.

TEINE HEERINGAPÜÜDJAJA: Jah?

Lendurid astuvad juurde. Tüürimees pöördub nende poole vaevallises vene keeles.

TÜÜRIMEES: Seltsimehed lendurid, palun abi!

BRÜNETT LENDUR: Mis te palute! Käskige!

TÜÜRIMEES: Minge vööri. Aidake masinad merre lükata.

LENDUR: Selge. Mis veel?

TÜÜRIMEES: Kõik. (Parempoolsele uksele osutades.) Minge alt läbi. Reisijaid tekile ärge laske — neid on nagunii vööris karjas koos.

Heeringapüüdjad ja lendurid lähevad.

Mõni sekund seisab tüürimees, üksik ja õnnetu, ta selja taga pahi-sevad veejoad ja tume suits ronib ülemisele tekile. Siis raputab ta maha oma mõtted, lõdvalt rippuvad käed tõmbuvad pingule, ta valitseb jälle oma tembeldatud nägu. Ahtrisse on jäänud kaheksa inimest — neli kaardimängijat töönduskooperatiivi turistidebussist ja neli tüdrukut.

TÜÜRIMEES (kaardimängijatele): Mehed — vööri! Aitake masinaid merre lükata.

VESKIJUHATAJA: Mis? Merre lükata? Hullud.

KIITSAKAS: Ma ei saa lükata — mul on song!

KAKS ÜLEJÄÄNUT: Kust läbi pääseb? Lähme!

TÜÜRIMEES (parempoolsele uksele näidates): Sealt. Kohe (Veskijuhatajale, kes kahele kaaslasele järele vaatab.) Teie ka! Mees kui mägi — seal on ju jõudu vaja.

VESKIJUHATAJA: Mis te maksate?

TÜÜRIMEES: Käi põrgu! Kui vastu taevast lendad, siis on maks-  
tud!

Veskijuhataja, heites kartlikke pilke tüürimehele, kaob parempool-  
sesse ukseavasse.

TÜÜRIMEES: Ja teie kaduge naiste juurde. Tekk puhtaks!

KIITSAKAS lahkub ja ohkab rõõmsalt.

Tüdrukud seisavad vaikselt. Võimalus vastu taevast lennata on lõ-  
puks nendegi teadvu-  
seni jõudnud. Valge veevahu ja suitsu sisisev segu, märg, läppunud lõhn ei tundu enam eksootikana ja oodates, mida tüüri-  
mees nendega teeb, on kõigi nelja näod tõsised.

TÜÜRIMEES: Teie... Koristage end siit ära. Tekil on ka teieta  
hüda küll.

MALL: Kapten, me läheme aitama!

REET: Me aitame lükata.

MALL (jõumehelikult kätt kõverdades ja käsivart tüürimehe näo kõrgusele tõstes): Proovige! Jõudu meil on!

TÜÜRIMEES: Abi on vaja, jah. Tulge aidake! Minu järele — kähku!

Kõik viis, tüürimees ees ja neli tüdrukut järel, kaovad parempoolse ukse taha. Ahtritekk jääb inimestest tühjaks. Kajakad ei saada enam suitsevat praami. Kiiluvesi virvendab vaevalt — praam sõidab kõige tasasema käiguga. Meri helendab kaunilt, pilkavalt, vaenulikult, kogu ta pind on päikeselaike täis. On tulnud tund, kus sõnad kaaluvad vähem aganatest ja ainult tegu võib vastu astuda kahele lurjusele — tulele ja julmale merele.

Vaade õhust.

Kahe kalda vahele surutud väinal on kaks praami — nende vahel pool miili. Esimene praam, mille allalastud aparell ulatub nüri nokana ette, näib liikumatuna. Tal pole ei vööri lainet ega kiiluvett. Ta vööris on kaks tardunud inimkobarat, autode kabiinilaed helgivad tuhmilt, ta ahtriosa on masinaid täis ja elutu. Komandosilla aknad ei peegelda päikest. Ülevalt vaadates tundub, et kogu ülemine tekk, komandosild, päästepaadid on kaetud halli uduga. Kuid kui vaadata veidi madalamalt ja küljelt, on näha, kuidas tumehall suits tõuseb nii komandosilla tagant kui eest.

Teine praam, mille vööris seisab grupp inimesi, on täiesti tühja tekiiga. Ta sõidab täiskäiguga. Kahe praami vahemaa väheneb pidevalt.

Ja nüüd vöör. Võtame ajaliselt tagasi kapteni komandoni. Vaatame aegluubis, kuidas inimesed käituvad.

KAPTEN: Kuulata! Mingit ohtu ei ole. Tuli likvideeritakse. Vööris säilitada rahu! Te lükkate inimesed merre.

Ja inimsamm, kes tummalt tõukles, pöörab nagu käsu korras näod silla poole ja muutub uuesti kollektiiviks. Ta seisab ja ootab. Vasakul pardal, kus seisavad neli «Moskvitšist» — juht, tema tüdruk, poiss komsomolimärgiga ja vaikiv poiss — toimub käitumises ja tunnetes muudatus. Kui kaks eesistmelt, juht ja tüdruk, varjasid siiani halvasti oma hirmu, sest n e n d e hirm on üksildane ja julgus karja-julgus, — siis esimeste komandosõnade juures tõmmatakse uuesti ette ükskõikse julguse mask.

«MOSKVITŠI» JUHT: Kui ohtu ei ole, mis sa siis karjud!

TÜDRUK: Just hakkas huvitavaks minema. Kui igav!

Kuid poiss komsomolimärgiga, kes säilitas rahu, samuti ta kaaslane tagaistmelt muutub ärevalt tähelepanelikuks. Invaliid, vaadates üle öla silla poole, kuulab pingutatult ja surub teise käega last lähemale. Kolhoosiesimees seisab oma «Willys'e» kõrval, pööranud näo kapteni hääle suunas. Dotsent ja Juuksur istuvad kõrvuti — korraga omad ja vöörad. Kapteni esimese lause puhul vöpatavad mõlemad — komandohääl lööb avatud aknast sisse nagu rusikas.

KAPTENI HÄÄL: Kuulata komandot! «Volga»!

JUUKSUR: Mis meist tahetakse?

DOTSENT: Vait! Kuula!

KAPTEN: «Moskvitš».

TÜDRUK: Meie. Jälle! Jube!

«MOSKVITŠI» JUHT: Tooge pudelid välja.



KAPTEN: «Willys».

KOLHOOSIESIMEES: Siis ikka...

KAPTEN: Käik ja käsipidur välja! Uksed lahti jätta.

JUUKSUR: Mis see tähendab, issand?

DOTSENT: Masin läheb merre.

JUUKSUR: Ei! Nad ei tohi!

KAPTEN: Invaliid, palun autost lahkuda! Tsisternide ja puuvilla-auto juhid — minna oma masinate juurde. Kõik minu poolt nimetatud autod lähevad üle parda! Vastuhakkamise korral tulistan hoiatamata. Säilitada rahu!

Kapteni komando lõpposa juures hakkab Juuksur tegutsema. Ta sirutab käe üle Dotsendi põlvede ja avab auto vasakpoolse ukse. Siis teeb ta tugeva, toore liigutuse, püüdes Dotsenti välja tõugata. See vaatab Juuksurile arusaamatult.

JUUKSUR: Mine välja!

DOTSENT: Jäta!

JUUKSUR: Käi välja, loll!

Juuksur tõmbab autovõtme välja.

DOTSENT: Auto läheb nagunii üle parda.

JUUKSUR: Ei lähe! Meie auto ei lähe!

Juuksur lihtsalt tõukab Dotsendi autost välja, nii et see kukub tekile poolistukile. Samal ajal tõmbab ta «Volga» ukse seestpoolt kinni. Juuksuri liigutused on kiired ja täpsed, tema tegutsemine, kuigi poolteadlik, näib olevat viimseni läbi mõeldud.

Dotsent tõuseb ja püüab autoust väljast lahti tõmmata, kuid Juuksur on jõudnud juba lukustava nupu alla vajutada. Samuti tagumisel vasakpoolsel uksele. Juuksur tõmbab käsipiduri veelgi tugevamini peale, kontrollib, kas käik on sees, lukustab tagumise parempoolse ukse, ja siis, heites pilgu tagaistmel olevatele asjadele, haarab sealt ühe kübarakarbi, väljub parempoolsest uksest ja lukustab ka selle väljastpoolt. Ta käsi väriseb, ta ei taba kohe võtmeauku, ning ilme on tal sealjuures tardunud ja tige. Ta läheb kiirel sammul pagasiruumi juurde, proovib, kas see on lukus, ja kui see on lukus, surub võtme tugevalt pihku ja astub oimetu, õnnetu Dotsendi juurde.

DOTSENT: Anna võti siia!

JUUKSUR: Ei anna! Kui läheb auto, lähed ka sina!

Nad seisavad teineteisele väga lähedal. Dotsendi selja tagant paistab mere sinine kuristik. Dotsent haarab kogu jõuga naise võtithoidvast käest, kuid kassiliku väänava liigutusega vabastab see käe ja viskab autovõtme laias kaares merre.

JUUKSUR: Too välja, kui tahad!

Samal ajal avab Invaliid esimesena parempoolse ukse ja tõukab õrnalt last.

INVALIDIID: Mine nüüd välja, Tiiu! Meie vanker läheb.

TIIU: Kas merre, kas põhja?

INVALIDIID: Jah, merepõhja. Mine nüüd!

Tiiu läheb ja kiilub ennast inimeste vahele. Invaliid vabastab piduri, võtab käigu välja ja haarates kobavalt karkudest — väljub ja jääb seisma oma auto kõrvale. Ta vasak jalg on kubemeni ära ja nii, karkudel, tundub ta abituna ja õnnetuna, inimesena, kellele masina kaotamine on tõeline tragöödia. Ta vaatab oma väikest kätu hellusega, võtab võtme eest ja märgates tuuleklaasil tolmulaiku, hakkab seda taskurätikuga puhastama.

KAPTENI KÄHE HÄÄL: Seltsimees invaliid, palun minge paremale pardale!

Invaliid vaatab arusaamatusega taskurätti oma käes, tõstab siis silmad kapteni hääle suunas, pistab rätiku taskusse. Ta astub masina tagant, karke ette heites, inimeste juurde, kus Tiiu kohe ta vastu liibub. Invaliid vaatab ikka veel tagasi masinale, vaatab nii, nagu hea talumees heale hobusele, kelle ta viimase hädaga võõrale peab müüma, ja ta silmad lähevad niiskeks. Invaliid annab autovõtme Tiule.

TIIU: Miks sa mulle annad, onu?

INVALIID: Mängi sellega. Mängi niikaua, kui uue auto saame.

«MOSKVITSI» JUHT (tüdrukule): Võta pudelid ja kogu trään välja. Tüdruk viib kohvri, pudelid, portfelli ja paar kerget mantlit reelingu äärde.

«MOSKVITSI» JUHT: Riigi masin merre lükata? Sina! Kuhu su loogika jääb?

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA (käiseid üles käärides): Tuleb ka see töö ära teha.

«MOSKVITSI» JUHT (irooniliselt): Oota nüüd. Minu teadlikkus takistab mind.

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Ometi viimaks ja õigeaegselt.

Poiss komsolimärgiga läheb pootsmeni juurde, kes peksleva voolikuga masinate vahelt läbi poeb. Pootsmeni aastad ja kogu muudavad selle talle keerukaks. Poiss paneb käe ta käele ja võtab vooliku.

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Anna siia. Kuhu?

POOTSMAN: Sinna. Katsu jahutada bensiinipaaki, katsu talle lähedale pugeda. Tuleb maoli olla.

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Kui maoli, siis maoli. Aita voolik järele!

Pootsman tõmbab voolikut järele, nii et üle põleva auto kapoti ronival poisil kergem oleks. Poiss surub end kitsasse ruumi bensiinistis-terni ja puuvillaauto vahel. Aga siit ta paaki kätte ei saa. Poiss püüab end tekile pikali heita ja peale paari katset see õnnestub. Ta lamab keset detsimeetripaksust räpast vahtu ega näe midagi muud kui selle vahu mullitsevat, kihisevat pinda, suurt autoratast ja paaki, mille hall-rohekal plekil veejuga märatsema hakkab.

POOTSMAN: Kuidas on?

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Plika juures on parem. Anna voolikut järele!

Pootsman annab järele.

POISI HÄÄL: Nüüd on hea. Lase jalga.

Kolhoosiesimees ja autojuht, olles avanud «Willys'e» mõlemad ukсед, kannavad autost vaikides kitsale vabale ribale reelingu ääres kultivaatoripiisid, veeretavad välja kaks suurt veoauto kummi, põllutöomasinate tagavaraosi.

Juuksur ja Dotsent seisavad vastakuti. Dotsent on äkki vananenud, ta hingeldab ja ta pehmes näos on arusaamatus, peaaegu viha.

JUUKSUR (sisisedes): Kui sa lased seda teha, siis tea!

Rahvasumm võõris on hõrenenud. Inimesi hirmutab allalastud aparell, tühimik laeva ümbritsevas terasringis ja vesi, mis on nii lähedal. Algul üksikud julgemad ja kainemad, siis ka teised, surudes end läbi reelingu ja bensiinistis-terni vahelisest kitsukesest käigust, nii et seljad koolduvad mere kohale — lähevad reisijateruumi. Korraaks tekib

uksel segadus — neile tulevad vastu lendurid, siis heeringapüüdjad ja neli filoloogi, kolm meest töenduskooperatiivi autobussist. Kõik nad murravad end üsna hoolimatult läbi taltsa ja hirmunud inimtropi ja jõuavad vööri, merrelükatavate masinate vahele. Reelingu ääres säilitavad neutraliteedi «Moskvitši» juht ja tema tüdruk. Juhi ilme ütleb, et ta võiks, kuid ei taha, ning see erapooletu väarikuse koorem on talle raske kanda. Vastu lukustatud «Volgat» toetuvad Juuksur ja Dotsent. Invaliid Tiiuga seisavad reelingu ääres. «Päästekomandoga» liituvad kohe kolhoosiesimees, tema autojuht, veel paar autojuhti, poiss «Moskvitši» tagaistmelt.

Vööri ilmub tüürimees, piksepilvise näoga, varjates endas rünnaku-eelset ahastavat üksindust. Ta ei näe inimesi, vaid masinaid, masinaid, masinaid; mõõdab silmaga nende kaalu ja teed tekilt mereni. Tüdrukute keskelt läbi minnes lükkab ta Reeda üsna hoolimatult kõrvale. Ta astub «Volga» juurde ja vaatab vasakpoolsele esiuksele toetuvat Juuksurit mitte nagu inimest, vaid jalusolevat eset.

TÜÜRIMEES: Astu eemale! Noh!

Juuksuri lööb hetkeks rivist välja see toores familiaarsus ja ta astub sammu eemale. Kuid kaugemale ta taanduda ei kavatse.

Tüürimees püüab «Volga» ust lahti tõmmata, siis teist, tagumist, heidab pilgu läbi autoakna, näeb pealetõmmatud käsipidurit, sisselükatud käiku.

TÜÜRIMEES: Mis sigadus see on! Kus on peremees? Võtmed siia!

DOTSENT: Mina olen, vabandage.

TÜÜRIMEES: Vabandage? Võtmed!!!

JUUKSUR: See on minu masin. Seda autot te merre ei lükka. Minu mees on professor.

Tüürimees püüab kogu jõuga «Volga» ust lahti tõmmata, ta läheb üleni punaseks...

KAPTENI HÄÄL: Hakka pihta, tüür! Mis sa venitad!

Tüürimees moodustab kätest ruupori ja karjub kogu hääle võimsusega.

TÜÜRIMEES: Masin on lukus, käik sees! Üks hoor on võtmed merre visanud!

JUUKSUR: Teate, solvavate sõnade eest nõukogude naise aadressil... (Dotsendile.) Kui sa talle kohe üle tati ei anna...

KAPTENI HÄÄL: Lööge aknad sisse! Tõstke masin merre!

Pootsman, kes kätega hoiab voolikut nii, et tekil lebaval määrdu-nud, märjal ja suitsust poolpimedal «Moskvitši» poisil oleks seda kerge järele tõmmata, — pootsman jälgib vööri pilutatud silmadega. Ta käed hoiavad voolikut, kuid keha kipub «Volga» juurde.

POOTSMAN (poisile): Kuidas sul on?

POISI HÄÄL: Aurab kui kurat. Ei näe õieti.

POOTSMAN: Saad natukeseks üksi hakkama?

POISI HÄÄL: Katsu voolik lödvaks jätta!

Pootsman seab vooliku nii, et poisil oleks kergem seda järele tõmmata. Siis tungib tüürimehe juurde.

POOTSMAN (tüürimehele, vaikselt): Rahuga! Karjumine ei aita.

Mall on kolhoosiesimehe tekiletõstetud varanduse seas silmanud lühikest kangi. Välkkiirelt toob ta selle kohale ja annab heeringapüüdjale.

MALL: Löö aken sisse! Tõmba käik välja!

Heeringapüüdja läheneb kangiga vasakpoolsele aknale. Enne kui Juuksur jõuab vahele astuda, lendab aken sisse, heeringapüüdja avab ukse seestpoolt, tõmbab käigu välja, lükkab käsipiduri tagasi. Pootsman lennutab jalahoobiga klotsid rataste alt minema.

KAPTENI HÄÄL: Kas saab juba?

POOTSMAN: Käed külge!

Lendurid, tüdrukud, heerinagpüüdjad hakkavad lükkama ja tundub, et neil on eriline viha selle hästihoolitsetud ja hästihoitud masina vastu. «Volga» veereb kergelt.

Juuksur sülitab Dotsendi jalgade ette, ta on äkki raevus, labane eit. Dotsent, kes on nagu halvatud üksteisele järgnevatest hoopidest, näeb, kuidas ta äsjase armsama nagu äkki laiemaks muutub, kuidas sale ja tugev keha muutub vormituks ja harkisjalgseks, kuidas tast saab kisav Kilu-Mari. See pilt püsib ta silmis paar sekundit. Samal ajal veereb «Volga» aparelli poole.

Ja nüüd kaotab Juuksur enda lõplikult. Ta nagu moondub sääraseks, nagu Dotsent teda sekund tagasi vaimus nägi, ta raev on lähedane looma raevule. Ta tormab tüürimehe kallale ja kriisates: «Löön ka teise silma välja!», kisub tal mütsi peast, trambib sellel jalgadega ja püüab küüned näkku ajada. Vaheleastuv pootsman saab põlvehoobi tagumikku, nii et lööb pea vastu autokülge. Juuksur on valmis läbi peksma kõik, korraga või ükshaaval, ta kakleb nagu kaamel. Ja äkki leiab ta viha kindla aadressi. Ta kiilub end, töötades jõudu säästmata küünte, rusikate, puusade ja jalgadega, nelja tüdruku vahele ja püüab avada lukustatud pagasiruumi. Juuksur keerab kogu jõuga nikeldatud käepidet ja samal ajal taob jalgadega Malle ja Reeda sirgeid, kogenematuid sääreluid. Ta kriiskab kogu aeg, seosetult ja jubedalt: «Et te kunagi mehele ei saaks! Issand! Saja Soome marga eest pesu, neli kleiti. Naised! Ise veel naised!»

MALL (nägu valu pärast viltu): Hunt on sulle naine!

JUUKSUR: Rajakad! Väävelhapet vastu Iarhvi! Takupead! Naised!

«Volga» esimesed rattad on juba aparellil. Lendurid, kes lükkasid avatud esimestest ustest, ei astu enam edasi. Masin veereb, ta liigub juba vabalt mööda aparelli laskuvat kandepinda. Ja nüüd mõistab Juuksur võitluse lootusetust; näeb, et kõik on kadunud, nii auto kui armastus. Ta astub Invaliidi juurde, kes vaatab kõike toimuvat targa nukrusega. Niipea kui Tiiu näeb lähenevat ema, poeb ta Invaliidi varju.

TIIU (sosinal): Onu, kallid, ära luba! Ma ei taha.

INVALIID: Ei luba. Ära karda.

JUUKSUR (hingeldades): Näed sa nüüd, näed sa! Kas sa selle eest sõdisid, et su Nõukogude laevad põleksid ja nõukogude inimeste auto merre visatakse! Mu mees peab viis aastat töötama, enne kui uue saab!

INVALIID: Mis sa kisendad. Masinad makstakse ju välja!

JUUKSUR: Masinad... makstakse välja... Ja mispärast mina siis nii... Miks sa ei ütelnud?

INVALIID: Mine eemale. Laps kardab.

«Volga» veereb merre ja kaob, nina ees...

Kapten seisab sillal, on nii üks, nagu võib vahetevahel üks olla ainult kapten sillal. Ruupor on ta käes. Ta jälgib läbi ikka veel tiheda niiske suitsu vööri. «Volga» merrelükkamine tundub talle piinavalt aeglasena. Ta on andnud käsu asja alustamiseks, mille eest vastutada tuleb, ja tahaks, et see ruttu lõpeks. Kui tüürimees tekilt hüüab: «Üks

hoor on võtmed merre visanud!», paistab talle, et peale tule on praamil veel teine vaenlane — inimlik ahnus, ja ta noor nägu omandab hetkeks kivise, tigeda ilme. Ja käsk: «Lööge aknad sisse!» tuleb talle endalegi ootamatult kergelt.

Sel momendil tuleb sisse kapteni naine ja sulle ukse nii vaikselt, et ainult roolimadrus teda märkab. Naine jääb seisma ukse juurde. Ta vaatab oma meest, tahaks talle lähedale minna, kuid mehe kühmus selg, tema metalne, elutu hää hoiavad teda eemale. Naine tajub teravalt oma mehe üksindust ja koormat. Lõpuks kogub ta julgust, teeb paar kõhklevat sammu ja astub mehe juurde.

KAPTENI NAINE: Ma olen siin.

KAPTEN: Ole. Nüüd on üks kurat kõik.

KAPTENI NAINE: Aga ma jään alati siia, saad sa aru.

Samal momendil kaob «Volga» aparellilt. Kapten tõmbab käega üle silmade.

KAPTEN: Esimene läks. (Naisele.) Kui saad, siis jää. Kerge ei ole.

Kapten tõstab uuesti ruupori suu juurde, kuid ta hääles on mingi kõhklus, peaaegu palve.

KAPTEN: Invaliid — üle parda!

KAPTENI NAINE: Mis jõhkraid käske sa küll andma pead! Jalutu inimene...

KAPTEN (järsult pöördudes): Ma ütlesin: kui suudad, siis jää. (Ruupori.) Rute-mi-ni! (Pöördub naise poole, kuna tal on raske vöörile vaadata.) Meremehe elus on kaks hirmsat asja — tuli laevas ja halb naine maal. Kõik muu — see on lihtsalt elu. Ma lähen kohtu alla.

KAPTENI NAINE: Ma jään. Ma jään... Ma jään.

Vöör.

KAPTENI HÄÄL: Invaliid — üle parda!

Tüdrukud tõmbuvad tagasi. Nad ei suuda käsi külge panna sellele väikesele masinale, neil on piin vaadata Invaliidile, kes nii raskelt karkudele toetub, ja Tiiule, kes hoiab ühes käes võtit ja teises onu pintsakuhõlma.

KAPTENI HÄÄL: Rute-mi-ni!

Lendurid, pootsman, tüürimees, töönduskooperatiivi mehed ja heeringapüüdjad asuvad väikese masina ümber ja varjavad selle täielikult. Brünnett lendur ütleb midagi pootsmanile, see heidab pilgu paremale pardale, kus on umbes jala kõrgune metallplatvorm teraspolleritega ja vints aparelli tõstmiseks. Sellel platvormil seisavad praegu Invaliid, Tiiu ja Juuksur. Pootsman mõõdab selle platvormi silmadega üle. Kuidagi, kui püsti või küljeli panna, mahuks siia invaliidiauto.

POOTSMAN: Selle kirbu tõstame sinna. (Invaliidile). Astu eest ära. Su vanker läheb pisut mõlki, aga selle eest ta ei upu.

Ootamatu, noore mehe kiirusega astub Invaliid paar sammu kõrvale. Tiiu läheb teda hõlmast hoides järele. Ainult Juuksur, vahtides vette, kust suits üle roomab, on ükskõikne nagu paljakspõlenu.

TÜÜRIMEES: Kuulge, teie! Minge eest ära! Me tõstame siia invaliidimasina.

JUUKSUR: Aga minu oma ei tõstnud!

POOTSMAN: Ma viskan su üle parda, kui sa jalust ei kao.

DOTSENT (abitult): Palun, palun viisakamalt.

JUUKSUR: **Bandiidid!**

Astub kõrvale. Ja hulki mehi tõstab invaliidiauto nagu mängukanni

platvormile, aga kuna masin on liiga pikk kui ka lai kitsukese ruumi jaoks, pannakse ta ninale püsti seisma. Invaliid astub oma masina kõrvale ja hoiab teda kinni, et ta ei kõiguks ja tekile tagasi ei langeks.

Mehed on juba «Moskvitši» juures. Invaliid hoiab Tiiu käest ja kõneleb talle sisendavalt, tungivalt, nagu täiskasvanule.

INVALIID: Vaata, Tiiu, inimesed on head. Inimesed on väga head!

TIIU: Kas emad on ka inimesed?

INVALIID: Emad on ka inimesed.

TIIU: Emad ei ole head...

Sillaalune tunnel on täis tihedat, läppunud suitsu. Poollämbunud tuli on jonnakas, ja kuigi kogu puuvillaauto ja lähedane tsistern on voolikute risttule all ja kogu tekk autode ümber on üle ujutatud paari detsimeetri paksuse vahukorraga, tõuseb sealt endiselt suitsu. Poiss komsomolimärgiga lamab tekil. Ta on seadnud end nii, et puuvillaauto bensiinipaak on hästi nähtav ja parajas kauguses. Ta ei näe mitte midagi peale valge veejoa ja autorataste.

Sild on uuesti suitsust tumehall nagu London. Kapteni naine hoiab rätti suu ees. Ta silmad jooksevad vett. Ja kuigi ta tahaks ära minna sillalt, oma mehe kõrvalt, ei lähe ta.

KAPTEN (roolimadrusele): Pead vastu?

ROOLIMADRUS: Teie peate. Mina pean ka. Kas hakkab kustuma?

KAPTEN: Vist hakkab. (Ruuporisse.) «Moskvitš» ja «Willys» — kähku! Tsisternidele tee vabaks!

Mehed lükkavad «Moskvitši» merre. Tüdrukud tahavad aidata, kuid nad ei mahu masina juurde. Ja nii nad seisavad reelingu ääres, tõised, otsustavad, mõttes ja samal ajal erutatud. Nende kõrval seisavad «Moskvitši» juht ja ta tüdruk. Nad vaatavad kõike toimuvat ükskõikselt, ja kui masina tagumised rattad korraks aparelli kohal kummide mustrit näitavad, ohkab juht kergendatult.

«MOSKVITŠI» JUHT: Läks see logu.

Kolhoosi «Willys» läheb üle parda — vana ja väärikas. Kogu aeg, kui mehed teda lükkavad, käib esimees kõrval ja pomiseb:

KOLHOOSIESIMEES: Ettevaatlikult, mehed, ettevaatlikult. Vana aus masin...

Samal ajal on Poiss ja Tüdruk uuesti okupeerinud tüürimehe voodi. Nad lebavad rahulikult kõrvuti — õnnelikud, vabad ja laisad. Tüdruk tundub nüüd veelgi enam täiskasvanuna, küpselt naiselikuna. Kui Poiss ta kõrval poleks selline purikas, võiks siit maalida veel ühe «Madonna lapsega». Kajut on hämmastavalt vaikne. Tüdruk ringutab.

TÜDRUK: Kui hea on — lihtsalt olla. Lihtsalt olla.

POISS (siiralt): Ütle, mis sa tahad, aga armastus on üks kärts värk.

TÜDRUK: Oleks meil korter!

POISS: Võtame Vargakülast krundi. Tead (loetleb): kõigepealt köök valmis. Sink pliidi kohale kuivama. Kaks mesipuud õue. Kukk ja kümme kana. Ja oma naine.

TÜDRUK (elutargalt): Kõik see maksab.

POISS: Las maksab. Riik laenab.

TÜDRUK (poisile lähemale nihkudes): Mingu põrgu kõik! Suudleme!

Vööritekk, kuhu nelja masina kadumine jättis suure lapi tühja ruumi, mõjub jubedalt. Aparell haigutab, ta taga ootab meri uut suutäit. Kuna praamil pole peaaegu üldse käiku, näib meri ta ümber tardununa, tardununa kui laava. Ja olgugi vööris palju inimesi, ripub nende kohal ohu üksindus.

Aparelli poolt vaadates paistab, et nüüd, kui masinad enam täielikult põlevat puuvillaautot ei varja, on õnnetus rohkem alasti. Sillaalune tunnel on suitsust mustjashall, autode all ja ümber kobrutab vahune vesi. Õnneks ei vaju see vööri, kuna merreheidetud masinate tõttu on praami nina veidike kerkinud.

Tüdrukud-filoloogid seisavad kobaras koos, nende varju hoiavad endid «Moskvitši» juht ja tema tüdruk. Vaikiv noormees «Moskvitšist» on lendurite juures, ülejäänud tüürimehe ümber. Ja mitte kellelgi ei ole tahtmist läheneda bensiinitsisternile, mis seisab nii lähedal puuvillaautole ja mida voolikud kogu aeg kastavad.

Parema parda tsisterni kabiinis istub ta noor juht ja on juba mootori käivitanud.

**KAPTENI HÄÄL:** Tsistern, võtke käiguga kohalt lahti!

Ja kõik astuvad kergendatult ja üksmeelselt parema parda ohutu tsisterni poole.

**KAPTENI KANNATAMATU HÄÄL:** See las ootab! Siin ei põle midagi! Teine, ja viivitamata!

Kõik pöörduvad. Tüdrukud, kes parema parda tsisterni poole läksid kõige ees ja mehiselt valmis olles, jäävad nüüd viimasteks. Nad ei trügi ettepoole. Nagu kõik, kes suudavad kainelt mõelda, kardavad ka nemad seda tsisterni, veelgi ohtlikumat kui põlev puuvillaauto.

Kapten, kes jälgib, kui vastumeelselt ja pooleldi hiilides inimesed tsisternile lähenevad, kes näeb, kuidas eessammuva tüürimehe ja teiste vahele tekib vahemaa, kuidas isegi pootsman sammu aeglustab; veel rohkem — kes mõistab nende hirmu ja sisemiselt lükkab neid nagu oma tahte ja rinnaga tagant, — räägib ruuporisse peaaegu ükskõikselt, terava ametlikkusega.

**KAPTEN:** Seltsimees tüürimees, saatke oma tsistern kiiremini tekilt kuradile!

**TÜÜRIMEES:** Kuulen, seltsimees kapten! («Päästekomandole».) Palun, käed külge. Tüdrukud! Noh!

Tekil lähenevad inimesed tsisternile. Kuid ta kabiin on tühi, juht kadunud.

**POOTSMAN:** Juht on kadunud!

**KAPTENI HÄÄL:** Võtku siis keegi teine!

**TÜÜRIMEES:** Tulge, kallimad, lükkame selle pommi merre!

Ja tüdrukud, kelle keeled on kaotanud kogu teravuse, lähevad talle kuulekalt järele.

Kogu see «päästekomando» — pootsman, tüürimees, lendurid, kolhoosiesimees, poiss «Moskvitšist», paar vaba autojuhti, tüdrukud — moodustab tsisterni lähedal poolringi. Sekund nõutust. Tsistern on suur ja raske, ta teine külg on nii tihedalt vastu parrast, et seda lükka ei pääse. Tagant lükata ei saa. Seal on sein ja põlev puuvillamasin.

Tsisterni alt ilmub nähtavale poiss komsomolimärgiga. Ta on üleni märg ja määrdunud. Tekil ei ole sel momendil hullemat kohta kui see,

kus ta lamama pidi. Visklev, pingul voolik paiskab üles sillaklaasidele pahiseva veejoa, kuid kohe juhib poiss selle alla.

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Lükake see pealt ära! Ta on jalus.

Tsisterni juht on üksinda ahtris, suitsetab ja vahib merele. Ta kardab, oi, kuidas ta kardab ja kuidas ta püüab seda enda eest varjata!

POOTSMAN: See närakas on kadunud. Vedas surma laeva ja kadus, kärnas koer. (Pöördub.) Kes tunneb masinat? Pange käima, võtke kohalt lahti. Seda raiska ei lükka.

Dotsent ilmub äkki lendurite vahele. Ta tundub kohmakana ja abituna, ta käed värisevad, kuid hääl on kindel.

DOTSENT: Mina olen autojuht. Mul on paberid. Minu kohus on...

POOTSMAN: Kohus kohuseks. Kas teist ei ole?

DOTSENT: Mina olen õppinud... Ma pean.

TÜDRUK («Moskvitši» juhile): Sa, Ats, tunned masinaid. Päästa mat-sid välja. Mõtelda...

«MOSKVITŠI» JUHT (huuli närides, kahevahel olles): Seda marki ma ei tunne.

Kõik, kes on tsisterni lähedal, mattuvad äkki lämmatavasse suitsu. Suitsust poolpime Dotsent püüab tsisterni kabiini ust avada ja pääseda rooli juurde.

Lendur jälgib pilukil silmi Dotsendi intelligendilikku abitust.

LENDUR (vene keeles): Lubage, pootsman, mina. (Dotsen-dile.) Te vabandage, aga mina tunnen neid masinaid vist paremini. (Juhikabiini ronides.) Ma võtan paigalt ära. Aga siis lükake!

POOTSMAN: Davai, Vasja, davai!

Mootor hakkab momentaanselt lenduri käes möirgama. Tüürimees, küürutades suitsu all, lööb tagumiste rataste alt klotsid minema. Tsistern võtab end peaaegu et hüppega kohalt lahti ja lendur juhib ta otse aparelli ette. Mootor jääb vait, lendur hüppab kabiinist välja, ja kõik peale «Moskvitši» juhi, tema tüdruku, Invaliidi, Tiiu ja Juuksuri lük-kavad kogu jõuga. Pikk masin tsisterni halli sigariga veereb aeglaselt, ta esimesed rattad on juba aparellil.

TÜÜRIMEES: Veel see viimane! Kor-ra-ga!

Ja masin läheb, kraapides kõhualusega aparelli ümarat serva. Pikk tsistern tõuseb korraks mere kohale püsti ja vajub siis vette.

Kõik, alates sellest, kui lendur läheb kabiini ja käivitab masina, kuni auto uppumiseni, võib kesta nelikümmend, nelikümmend viis sekundit. Nende mõnekümne sekundi jooksul hakkab «Moskvitši» juhil, kes seisab oma tüdrukuga autost väljatõstetud pakkide ja sellel lagastatud, suitsusel tekil mõnitavalt mõjuvate pudelite juures, — nende mõne-kümne sekundi jooksul hakkab «Moskvitši» juhil ebamugav. Meeskond kustutab, on märg ja määrdunud, tsisterni juht piinleb ahtris arguse ja kohusetunde vahel, kuid neile kahele siin, kes midagi ei tee ja püüa-vad näida inimkonnast kõrgematena, — neile ei pööra keegi tähele-panu. Esimeseks teeb «Moskvitši» juht jalaga kiire liigutuse ja heidab pudelite peale tüdruku heleda suvemantli. Siis vilistab ta paar takti, kuid müra taustal, mida tekitab lenduri käes möirgav mootor ja vee kuri sisisemine, tundub see talle endalegi totter ja ebakohane. Ta keerab tüdrukule pooliti selja ja surub kahetsust ja kibedust täis sõnad läbi hammaste.

«MOSKVITŠI» JUHT: Maha magasin! Miks ma ometi maha maga-sin!?

TÜDRUK: Mõtelda! Mida?



«MOSKVITŠI» JUHT (vahib tüdrukule otsa, vahib nii, nagu vahitakse asja): Mida? Mina oleksin pidanud olema lenduri asemel. Mina!

TÜDRUK: Mõtelda! Ja siis?

«MOSKVITŠI» JUHT: Ja siis! Saad aru, loll — möödalastud tegu, võimalus teoks ei tule kunagi tagasi, mitte kunagi...

Tüdruk vaatab teda üllatunult. Ta pole harjunud järskude kurvidega inimese mõtetes ja iga uus horisont kohutab teda.

Juuksur on toetunud reelingule — paari sammu kaugusel oma püsti-aetud masina kõrval valves seisvast Invaliidist ja Tiiust. Ta vahib vette, millel merreheidetud masinate jäljena sillerdab kõigis vikerkaarevärvides õlikord. Kui keegi siin paljaks põles, siis just tema. Ta surub hambad kokku, ta on surmani õnnetu, kuid ka selles õnnetuses on külm arvestus. Ta tahab ehitada Invaliidist ja tütrest silla enda ja Dotsendi vahele, kellest ta ilma jääda ei tohi ega taha. Ja nii, kiskudes nuttu, heidab ta vargsi luurava pilgu tütre ja Invaliidi poole, astub neile külitsi väikeste sammudega lähemale.

Nii kuidas Juuksur neile vähehaaval läheneb, nihutab Tiiu end Invaliidi riietest kinni hoides tasapisi edasi. Ta meenutab last, kes puu taga peitust mängib. Ta hoiab Invaliidi enda ja ema vahel, hoiab tast kinni nagu toest ja lootusest. Kurb põgenemine. Ja Juuksur, olles nutust jagu saanud, surub end nende poole. Ta näkku ilmub ema naeratus.

JUUKSUR: Tiiu!

Tiiu poeb Invaliidi hõlma alla.

JUUKSUR: Tiiuke, tütreke!

INVALIID: Mis sul vaja on?

JUUKSUR (endise krampliku naeratusega): Ema võiks oma last ikka näha, õnnetu ema...

TIIU (Invaliidi hõlma varjust paluvalt üles vaadates): Onu, ma ei taha! Ma ei taha täna! Ma ei taha homme! Ma ülepea ei taha.

INVALIID: Laps ei taha. (Sositab vihaselt ja tungivalt Juuksurile kõrva.) Jäta ta rahule!

JUUKSUR (uuesti pisaraid kiskudes): Kuidas laps võib nii südametu olla? Mis ma täna kõik kaotanud olen! Ja lapsest oled sa kasvatanud säärase südametu põrssa...

INVALIID: Kui su tütar põrsas on, mõtle, kes siis sina oled!

Nüüd, kus tsistern enam puuvillaautot ei varja, on see hästi nähtav. Ühest küljest surub teda sillaaluse tunneli sein, teisest küljest turistidebuss. Kogu endine helevalge sein ta kohal, samuti tunneli lagi on kaetud rasvase, musta nõega. Autokasti puldanist kumm on lõhki rebitud, metallribid tükati alasti. Ta meenutab pooleldi kustutatud maja, mille katus on sisse langenud, aga sarikad alles püsti.

Mingit laustuld enam pole, kuid ta suitseb vastikult, ajades välja tumedaid läppunud pahvakuid. Puuvillaauto kast ja kabiin ujuvad määrdunud, nõgises veevahus.

Vaade õhust. Teine tühi praam läheneb, ta on ainult mõnikümmend meetrit eemal. Tuult peaaegu ei ole ja suits kaldub pikkamisi vasakule, kuid praam, arvestades tuule suunda, läheneb paremalt pardalt, s. o. tuulepealsest küljest. Kõik ta tekil on hüppevalmis — mehed puldanni riietuses ja tuletõrjevoolikutega on reas vasakul pardal. Kaks praami nihkuvad teineteisele ikka lähemale ja lähemale.

Meie praami kapten lahkub sillalt ja läheb paaditeki paremale parda-  
dale.

TÜHJA PRAAMI KAPTEN (ruuporisse): Kuidas sul on?

KAPTEN (ruuporisse): Tulen ise toime. Saadan masinad üle parda.

TÜHJA PRAAMI KAPTEN: Mis sul põleb?

KAPTEN: Puuvillauto. Ärge lähemale tulge. Kohe on lõpp!

TÜHJA PRAAMI KAPTEN: Dobro!

Kapten heidab pilgu alla, võõrile. Üks tsistern läks ja nüüd, tüüri-  
mees ja pootsman kõige ees, läheneb «päästekomando» teisele tsister-  
nile. Siit ülevalt vaadates on selgesti näha, et juba lämbuv, kusagil all  
hõõguv tuli, oma kümme meetrit tsisternist, seda enam eriliselt ähvar-  
dada ei saa. Juhul kui puuvillauto enne üle parda saata, võib tsistern  
terveks jääda. Kapten tõstab ruupori.

KAPTEN: Tüürimees, pootsman! Lööge enne puuvillamasin merre,  
siis vaatame!

Pootsman, tüürimees ja lendurid lähevad kõige ees, ülejäanud liigu-  
vad neile järele. Puuvillamasinale on peaaegu võimatu ligi pääseda. Ta  
võib kohalt lahti võtta kas oma mootoriga või puksiiris. Puuvillauto  
kabiin on suitsu täis.

Hetkeline nõutus.

LENDUR: Paak võib plahvatada.

BRUNETT LENDUR: Oleks totter surm.

POOTSMAN: Kinni kui kork. Pask.

TÜÜRIMEES: Välja ta veame.

Ootamatult ilmub välja puuvillauto juht. Ta on morn, sõnakehv, ja  
valitseb vaevaga oma näolihaseid.

PUUVILLAAUTO JUHT: Kas merre?

TÜÜRIMEES: Kapteni käsk. Jah.

PUUVILLAAUTO JUHT: Kui ma need kätte saaksin, kes koormale  
tule otsa torkasid... Kas ei saa kuidagi...

POOTSMAN: Ära kauple. Ei saa! (Paluvalt.) Julged sa masinale hää-  
led sisse panna?

PUUVILLAAUTO JUHT: Kui bensiinipaak plahvatab, siis... (Näi-  
tab pöidlaga taeva poole).

Uuesti ilmub pootsmani ja autojuhi vahele Dotsent.

DOTSENT (higistavaid käsi kuivatades): Mina lähen. Ma olen kohus-  
tatud!

TÜÜRIMEES: Miiis? Kohustatud?

DOTSENT: Jah! (Haarab ukse käepidemest.) Just mina olen kohus-  
tatud.

«Moskvitši» juht, kes, niipea kui Dotsent vaateväljale ilmus, muutis  
oma tehtult lohaka poosi peaaegu valveseisanguks, astub väikese sammu  
ettepoole.

«MOSKVITŠI» JUHT (tüdrukule): Ma näitan neile!

Ületades endas viimase barjääri, astub ta pikkade sammudega poots-  
mani ja autojuhi juurde.

«MOSKVITŠI» JUHT (Dotsenti tõugates): Teie! Oma käru suri peale-  
ajamisel välja! Ma näitan, kuidas...

«Moskvitši» juht kisub kabiini ukse lahti ja ronib sisse. Ta vaatab üle  
õla inimestele, kes masina ümber seisavad, ja kõik temas — ilme, lii-

gutused, peahoiak — muutub teatraalseks, toitudes kahest vastuolulisest jõust: allasurutud hirmust ja teadmisest, et ta peab käituma uljalt. Läbi kuuma suitsuvine märkab ta poissi komsomolimärgiga, kes vaatab teda imestunult ja uurivalt.

«MOSKVITŠI» JUHT: Kui parga paned, märgi ära: raskel hetkel näitast ennast...

KAPTENI HÄÄL: Lõpetage miiting! Sõitke!

TÜÜRIMEES (vahaselt, kiirustades): Näita, või tule ära! Mis kõnesid siin!

«Moskvitši» juht tõmbab ukse kinni. Käte liigutuste teatraalsust asendab närviline rutt. Esimene kord masin ei käivitu. Kõik, astunud mitu sammu eemale ja ootavalt küüru tõmbunud, kuulavad starteri tühja undamist, kuulavad nii, nagu tuleks see hääl kusagilt nende enestest ja piinaks nagu valu.

Väike vaheaeg. Juhi silmad jooksevad vett, ta kõhib. Siis proovib ta uuesti, kuid mootor ei lähe käima.

Kolmandal korral hakkab mootor tööle.

Aeglaselt, väga aeglaselt liigub pikk masin tupikust välja. Ta kasti nurk murrab ära turistidebussi juhikabiini kõrval oleva peegli ja purustab kabiini vasakpoolse klaasi. «Moskvitši» juht on küürus rooli kohal, ta suu liigub, ta julgustab ennast lakkamatult, vannub lakkamatult.

«MOSKVITŠI» JUHT: Ma näitan neile! Oi, kurat, ma näitan neile!

Kui pikk masin! Ta inetu, põlenud, läbiligunenud ja suitsev kast tuleb turistidebussi varjust detsimeeterhaaval lagedale ja inimesed taganevad ta eest. Aga siis on ta väljas, kogu oma suitsevas pikkuses tühjal võõritekil. Mootor töötab kõrgetel tuuridel ja voolikud saadavad talle veejugasid järele. Autojuht, silmad kitsasteks piludeks surutud, püüab põleva masina esimesed rattad aparellile juhtida. Ta on pea aknast välja pistnud ja jälgib tekki, mis jalghaaval rataste all tahapoole nihkub.

«MOSKVITŠI» JUHT (endale): Veel meeter. Kurat. Ma neile näitan! Veel pool meetrit! Täis piiritut ohvrimeelt leegitsev rind... Ma neile näitan!

Ta näeb selgesti, kuidas esimesed rattad tekilt aeglaselt aparellile vajuvad. Ta käsi liigub võtme poole, jalg surub pidurile.

Samal hetkel plahvatab all bensiinipaak. Kabiini vasakpoolne serv kerkib, lahtisest aknast hüppab kabiini leek. Juht heidetakse vastu parempoolset ust ja ta jääb kägeras istuli lebama, käed näo ees.

KAPTENI RAEVUKAS HÄÄL: Kiskuge mees kabiinist välja! Masin kohe merre!

Plahvatuse momendil liiguvad inimesed poolkaares puuvillaauto järel. Äkki on kogu aparell ja sealt avanev lapike sinist merd tuld täis. Kõik tarduvad paigale. Tüürimees ja brünett lendur tormavad paremalt küljelt auto juurde ja püüavad ust lahti kiskuda. Auto seisab nii õnnetult, et kaarduv kõrge reeling, mille serv moodustab aparellile raudse piida, laseb ust ainult pooliti avada. Poolavatud uksest kisivad nad teadvusetu «Moskvitši» juhi välja ja kannavad mõni samm eemale, pannes ta ettevaatlikult tekile pikali.

KAPTENI HÄÄL: Masin merre! Ruttu, tüürman!

Silla avatud uksest kostab kaptenini hääl teiselt praamilt.

TÜHJA PRAAMI KAPTEN: Luba sõita poordi!

KAPTEN (endamisi): Sõida oma vanaemale. (Ruuporisse.) Masin merre!

KAPTENI NAINNE (arglikult): Kas teine praam ei saa sind aidata?

KAPTEN: Enam ei aita keegi. Pank on lõhki. Jää vait!

Kapteni pilk on kinni tinutatud masinasse, mis põleb aparelli laias avas. Korraks libiseb see tekil lamavale autojuhile, kuid põgeneb sealt kohe.

«Päästekomando» läheneb aeglaselt, külg ees, põlevale autole.

HÄÄL TÜHJALT PRAAMILT: Meil on arst pardal! Kas on tarvis?

KAPTEN (raevukalt ruuporisse): Mis te, kurat, hiilite nagu kirikuvargad! Lükake merre! (Läheb avatud ukse juurde. Teisele praamile.) Minuti pärast sõitke poordi. Arsti on vaja!

Momentaanselt on kõik põleva masina kallal. Tüdrukud, pootsman, tüürimees, lendurid, «Moskvitši» poisid, kolhoosiesimees, töõnduskoooperatiivi mehed. Ainult auto vasak külg, kus asub bensiinipaak, on tühi. Nad lükkavad masinat vihaseks ja kogu jõuga, nagu oleks see suitsev tomp nende isiklik vaenlane. Teki väike tõus enne aparelli muudab masina väga raskeks.

MALL (kogu jõuga lükates ja punetades): Mine, no mine!

POOTSMAN (neljakümne viie kraadi all kaldu, õlg vastu autokasti). Issand, sa näed meie häda. Aita!

TÜÜRIMEES (ähkides): Kor-ra-ga! Elu eest! Kor-ra-ga!

Masin nihkub, saab väikese hoo sisse, esimesed rattad veerevad aparellilt mere kohale. Ja siis ta läheb, jättes vee peale keerise, suitsupilve. Keeris rahuneb, suits hajub. Pinnale tõusevad poolpõlenud puuvillapallid.

Kõik, kes autot lükkasid, seisavad vaikides avatud aparelli ees ja silmitsevad määrdund merd, kus ulbib puuvillapalle, täispuhutud tagavarakumme, roosa kehaga mustapäine bakeliitnukk ja igasuguseid kergeid juhuslikke esemeid, mis sidusid uppunud masinaid eluga. Õli läikiv surnud ring muutub ikka laiemaks ja laiemaks, too surnud ring, mis vaigistab laineid ja ähvardab linde «õlisurmaga».

Juuksuri silmad ja õlilaik on sarnased.

Inimesed vaatavad merele ja iseendasse.

Tühi praam tuleb paremasse poordi. Kõigepealt tuleb sealt üle reelingu tekile arst, siis teise praami kapten. Arst kummardub tekil lamava «Moskvitši» juhi kohale. See oigab vaikselt ja krimpsutab valuliselt nägu, mille vasakul pool on suur põletushaav. Kaks meeskonnaliiget toovad kandraami ja panevad maha.

Tüürimees läheb arsti juurde. Ta vaatab arsti nagu inimest, kes võib ta päästa või hukutada.

TÜÜRIMEES: Kas ta jääb ellu?

ARST: Vaatame. Kindlasti.

TÜÜRIMEES: On ta raskelt vigastatud?

ARST: Mitte... Ei tea veel.

Arst pöördub madruste poole, kes kandraami juures seisavad.

ARST: Aidake. Tõstke ta peale.

Tuleb poiss komsomolimärgiga ja vaatab oma autokaaslase nägu. Selle vasakul põsel punetab põletushaav. Poiss komsomolimärgiga kummardub alla.

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Ats, kuule, Ats!

ARST: Tõstke ta raamile.

Niipea kui madrused teda tõstma hakkavad, avab «Moskvitši» juht silmad.

ARST: Viige ära.

Madrused tõstavad kanderaami üles ja poiss komsomolimärgiga astub selle kõrval.

«MOSKVITŠI» JUHT: Nägid? Su teooriad said vastu hambaid! Teist meest ei olnud — ainult mina. Nägid?

TÜÜRIMEES (arstile): Siis suurt häda ei ole?

ARST: Homme lööb ta teil teise silma kinni, kui teist meest ei ole.

Arst läheb kanderaamile järele.

Praamid seisavad kõrvuti nagu kaksikud.

Reisijad on endiselt reisijateruumis: kes vaikib, kes kõneleb liiga palju.

KAPTENI HÄÄL REPRODUKTORIST: Oht on möödas. Kordan! Oht on möödas. Säilitage rahu ja jääge oma kohtadele. Kordan — oht on möödas.

«Päästekomando», kes selle veerand- või pooltunni jooksul kujunes mingiks tervikuks, hakkab lagunema.

Pootsman istub aparelli kõrvale ja võtab pea käte vahele. Ta vaatab suitsunud, märjale, räpasele tekile, siis sinna, kus seisis puuvillaauto ja kus praegu haigutab tahmunud kuristik. Pootsman ei oska veel sisse elada praami uuesti tavaliseks muutunud päeva. Hirm, mis sagedasti õnneks hilinemisega kohale jõuab, saab ta kätte alles nüüd. Pootsman väristab õlgu, nagu hakkaks tal külm. Siis ta tõuseb, nagu tõuseb üle keskea ja väga, väga väsinud mees. Ta läheb Invaliidi juurde ja lööb kämblaga sellele õlale.

POOTSMAN: Nii on lood, vend. Juhtub. Sinu vankri panema kohe ratastele. (Tiiule vaadates.) Kas tütar kartis?

INVALIID: Kartis. Aga mitte tuld. Lastel on vahetevahel omad hirmud.

POOTSMAN (Tiiu pead silitades): Aga sina ära kardada, sirts! Hoiatava isa hõlmast kinni ja ära kardada!

Pootsman läheb ära. Ta kühmus selg kaob koridori kurku.

Invaliid ja Tiiu seisavad oma püstipandud auto kõrval — veelgi lähedasemad kui enne. Kaks sammu neist tagapool, selg vastu reelingut, on Juuksur ja üksindus. Juuksur jälgib Dotsenti.

Dotsendis on midagi murdunud või midagi valminud. Nii ühel kui teisel juhul käituvad inimesed sageli ühtemoodi. Suur, kohmakas, hea, otsib ta endale kohta tühjal võõritekil, püüdes liituda ükskõik kellega «päästekomandost». Algul hoiab ta lendurite lähedale, kuid need poevad masinate vahelt ahtrisse. Ja Dotsent jääb üksi. Ta püüab kramplikult mitte vaadata oma naise poole. Kogu ta liikumine võõritekil meenutab hobust, kes pinguletõmmatud köie otsas ringe teeb. Vai, mille külge köis kinnitatud, on Juuksur.

Dotsent läheb vasakule pardale, kus omaette rühmana seisavad kaks heeringapüüdjat ja neli filoloogi. Aga need kuus on juba kindel, nähtamatult seotud ring, kes seitsmendat ei vaja, Dotsent on nende jaoks vana ja võõras. Targa inimesena tajub ta seda kohe ja seisab mõttes, üksikuna tühjal tekil. Siis ta otsustab ja läheb Juuksuri juurde.

JUUKSUR (paneab käe Dotsendi varrukale): Mis oli... Mis juhtus. Sa anna andeks.

DOTSENT: Mida? Et sa oled see, kes oled?

JUUKSUR: Auto ostame uue. Ja kui sa tahad, et laps oleks meie juures, siis mina...

DOTSENT: Hilja! Ma ei taha. Ma lähen ära. Ma kardan.

JUUKSUR (pigistab Dotsendi rannet nii, et sõrmenukid valgeks lähivad): Aga mina? Mis saab minust?

DOTSENT (sõnu otsides): Vaata... Anna andeks. Aga ma ei saa elada naisega, ma ei saa magada naisega, kellel pole muud kui keha. Ma ei saa silitada nahka, mille sees on ainult takud ja egoism. See oleks patoloogiline ja ma hakkaksin ennast põlgama. Sa anna andeks. Ma ei suuda.

JUUKSUR (silmad hirmu täis): Ma olen rumal, rumal, rumal, ainult rumal jaamajuuksur!

DOTSENT (kõneleb nagu dotsent): Rumal? Teate, naise rumaluses on vist palju soojust. Ma olen lugenud. Siin on naiivsus ja emaarmastus ja hirm kaotada oma kallim ja veel sada elementi. Oleks teil see, ma jääksin.

JUUKSUR: Proovime uuesti!

DOTSENT: Ei.

Ja Dotsent läheb ära, mõõtes pikkade sammudega teki raudplaate ja otsides tõde ning kaotatud tasakaalu, mida ta niipea ei leia...

Radist kisub raadiokubrikus klapid peast, asetab plaadi grammofonile.

Heeringapüüdjad ja filoloogid on tihedalt, külg külje kõrval reelingu ääres ja vaatavad kaugele merele nii, nagu vaatavad kaugele merele noored ja mõttes inimesed. Tüdrukute pluusid, käsivarred ja näod on täis tahma ja õliplekke, soenguid pole ollagi; nende silmad on tõsised.

ESIMENE HEERINGAPÜÜDJA (vaikselt): Kui oleks minu teha, mina võtaksin teid, tüdrukud, heeringalaeva, ja kohe vanemmadrusteks.

REET (püüab tabada endist kerget tooni): Missugune au! Kas punapäid ka võetakse?

TEINE HEERINGAPÜÜDJA (poisikeseliku solvumisega): Sinna ei võeta isegi iga meest. Pooled põruvad läbi. Au on suur. Ja meie mõtleme tõsiselt. Teie peaksite vastu. Selge. Okei!

MALL: Aitäh, poisid.

Ja varsti ümisedavad tüdrukud reprodutorile kaasa, need armsad tüdrukud tahmaste ninadega. Heeringapüüdjad vilistavad väarikalt.

Sild. Siin on veel ainult nõrk suitsuvine. Meie kapten ja teise praami kapten seisavad kõrvuti ja vaikivad... Kapteni naine vaatab vahetevahel maha ja siis uuesti üksisilmi oma mehele.

TEISE PRAAMI KAPTEN: Üks mäda koht on selles loos — tsis-ternid.

KAPTEN: Jah.

TEISE PRAAMI KAPTEN: Oleks võinud hullemini lõppeda. Sild vastu taevast ja sada surnut.

KAPTEN: Oleks võinud.

Tuleb tüürimees.

TÜÜRIMEES: Juht jääb ellu. Tuli meelemärkusele. Vannub ja kelgib, hüppab nagu kukk.

KAPTEN: Hea seegi!

TÜÜRIMEES: Mis asi?

KAPTEN: Et vannub.

TÜÜRIMEES: Ma vist olen süüdlane!

KAPTEN (väsinult): Süüdlane? Sina? Tõepoolest, võib-olla. Kõik võib olla. Maailmas polegi asju, mida ei või olla. Aga mis minul sellest kergem on? Oma süü pole õnn, mis jagada annab. Ta jääb sinule. Nõnda!

Tüürimees taandub.

Tuleb pootsman. Kaptен võtab ta käe ja surub seda tugevasti, kahe käega.

POOTSMAN (korruga piinlikkust ja heameelt tundes): Jäta, vana. Sõidame veel.

KAPTEN (pootsmanni poole pöördudes ja unustades nii oma naise, teise kapteni, tüürimehe, kõik ümbritseva): Mis edasi? Mis edasi saab, pootsman?

POOTSMAN: Aru anda tuleb. Selleks sa kaptен oled.

KAPTEN: Jah. Muidugi, selge.

POOTSMAN: Edasi? Kõigepealt aparell üles. Praam peab mere peal sõitma nagu praam ja mitte nagu lastud vares, nokk ripakil, aparell all. Koht ära märkida.

KAPTEN (pootsmanile): Sina pane poi. (Lükkab telegraafil käepideme «Täiskäigule edasi». Haarab ruupori.) Invaliidimasin ratastele tõsta! Apearell üles!

Masina all hakkavad täie jõuga tööle.

Kustutamisesest vabad meeskonnaliikmed lähevad vööri ja tõstavad invaliidimasina ratastele. Masina nina on veidi mõlakis, üks latern sees. Kuid muidu on kõik korras. Tiiu poeb kohe masinasse ja emale, kes talle näljaset otsa vahib, tähelepanu pööramata hüüab Invaliidile rõõmsa, normaalse lapsehäälega:

TIIU: Tule, isa! Mina olen juba siin.

Apearell kerkib, kerkib, ja uuesti sulgub praam terviklikku terasringi. Tühi praam eemaldub, teeb poolkaare ja pöördub tagasi.

Ja uuesti sadam. Praam sildub. Kai peal punetavad kaks tuletõrjeautot, eemal ootavad kaks tühja bussi reisijaid. Kail, kuidagi eraldi, on «Volga» ja selle juures vaikiv mees kaugesõidukapteni vormis.

Apearell langeb pikkamisi ja veel kord avaneb meie ees kuni sillani tühi vööri tekk, kus ainsana seisab mõlakis ninaga invaliidiauto. Siin seisavad heeringapüüdjad, neli filoloogi, «Moskvitši» juhi tüdruk ja poiss tagaistmelt, kolhoosiesimees.

Praam on täis käivitatud automootorite müra.

Kõik reisijad, kes viibisid parempoolses reisijateruumis, väljuvad kaile külgmisest uksest. Need on vaikivad reisijad, kes kiirendavad sammu, et praamist kaugemale jõuda. Praam, see mõnisada tonni head terast, tundub neile ikka veel ohtlikuna, ja kuigi enamik neist ei taipa, mis õieti juhtus, vaatavad nad tagasi nii, nagu vaadatakse tagasi võõrale koerale.

Esimesena sõidab maale invaliidiauto. Juuksur vaatab talle järele. Auto kaugeneb ja naise ilme muutub ikka ehtsamalt, inimlikumalt ahastavaks. Ta seisab endiselt reelingu ääres, kahe sammu kaugusel vaikivast Dotsendist.

Filoloogid ja heeringapüüdjad poevad masinate vahelt ahtrisse, sinna, kus seisavad tüdrukute jalgrattad.

Üksteise järel sõidavad masina maale, praam muutub aina suure-

maks ja tühjemaks. Siis lahkuvad ka neli jalgrattaid lükkavat tüdrukut, ümbritsedes nagu valvemeeskond heeringapüüdjaid. Nad ei vaheta omavahel ainsatki sõna, kuid tunduvad nendena, kelle õlgadele võib homme asetada pool maakera raskust.

Juba tühjale tekile tulevad «Moskvitši» juht ja poiss komsomolimärgiga. «Moskvitši» juht, pool nägu kinni seotud, on pannud parema käe autokaaslase õlale. See, et tekk on juba tühi, solvab teda sisemiselt. Mitte nii ei võeta elus vastu kangelasi, mitte nii ei saadeta päästjaid maale. Nad lähevad üle aparelli kaile, kus tüdruk ja vaikiv poiss seisavad maaletõstetud asjade juures.

«MOSKVITŠI» JUHT (asjadele osutades): Selle träáni võiks merre visata.

TÜDRUK: Mõtelda! Ja siis?

«MOSKVITŠI» JUHT: Ja siis? Sihverplaat on segamini. (Poisile komsomolimärgiga.) Kui ma poleks seda käru merre ajanud, oleksite praegu kõrbenud kotletid. Kui ma poleks...

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Siis oleks keegi teine.

«MOSKVITŠI» JUHT (Dotsendile osutades): See või?

POISS KOMSOMOLIMÄRGIGA: Kas või see.

«Moskvitši» juht lööb jalaga kail olevaid asju.

«MOSKVITŠI» JUHT (käskivalt): Võtke asjad.

Tüdruk, vaikiv noormees ja poiss komsomolimärgiga võtavad asjad. «Moskvitši» juht toetub endiselt oma kaaslase õlale. Nii nad liiguvad autobusside poole.

Dotsent astub Juuksuri juurde.

DOTSENT: Ma lähen.

JUUKSUR: Jah. Lähme.

DOTSENT: Ma lähen üksi.

JUUKSUR: Jah?

Dotsent annab Juuksurile käe. See võtab ta käe, surub selle kahe peo vahele, kuid niipea kui oma mehele silma vaatab, laseb käe lahti.

Dotsent läheb. Ja alles nüüd, üksikuna tühja praami reelingu ääres, hakkab Juuksur nutma, nii nagu nutavad inimesed üksi olles...

Tuleb tüürimees ja vaatab nõest mustavat sillaalust seinast. Ta proovib nõe paksust sõrmega ja pikkamisi, mõttes, joonistab üksikuid valgeid tähti:

«H — O — M — M — E. S Ü Ü... HOMME.»

Ning siis ilmuvad ka nemad — Poiss ja Tüdruk. Nad tulevad kaelakuti üle praami tühja teki, nende õnnelikud ja enesekindlad sammud kohutavad tüürimehe nõrgest seinast eemale. Tüürimehest möödudes riivab Tüdruk õlaga nõrgist seinast, kustutades maha sõna «SÜÜ» ja määrab oma jaki varruka ilusasti ära.

TÜDRUK (kaeblikult): Näe, määrisin jaki ära. Küll siin on must!

POISS (nõrgist varrukast vaadates, tüürimehele): Miks te praami ei pese! Näed, reisijad määrivad end ära!

TÜÜRIMEES (tigedalt): Siin oli tulekahju. Said aru — tulekahju!

POISS (tähtsalt): Mind teie tulekahju ei huvita. Kes mu naise jaki välja maksab?

TÜÜRIMEES: Kui vill peas põlema hakkaks, küll siis huvitaks!

TÜDRUK: Mis te mu mehe soengust tahate? (Poisile.) Lähme!

Ja nii, Poisi käsi ümber Tüdruku õlgade, marsivad nad aparelli poole. Poiss näeb Juuksurit, kelle õlad tõmblevad.



POISS: Ära nutsa, mammi! Maailm on mehi täis!

TÜDRUK: Lähme!

Meie paar jõuab kaile. Tüürimees vaatab neile järele. Poiss ja Tüdruk astuvad esimese tuletõrjeauto juurde, Poiss seletab midagi juhile, näitab endale, siis Tüdrukule, ja juba ronivad nad tuletõrjeautole ja sõidavad ära.

Viimasena tuleb tekile kapten ja hakkab astuma mööda kõmisevaid plaate. Praamilagi, kapteni tee aparellini on pikk, pikk, pikk . . .

Ja keset pimestavalt sinist merd laieneb ja laieneb õlilaik poiga keskel.

1965—1966

## Maailma äärel

1

Maailma äärel  
on saar,  
kuhu lendavad linnud.  
Maailma äärel  
on neem,  
kuhu rändavad rebased.  
Saarel on kivid,  
kes ei kõnele.  
Neemel on puu,  
kes ei naera.  
Ja meri on sügav  
ning tõsine  
maailma äärel.

2

Kündja kündis.  
Kündis ühtainukest vagu,  
muldselt musta,  
pikka kui linnutee.  
Talle ei torganud pähegi,  
et vakku võiks visata seemet.  
Lindude pärast ta kündis,  
hoopis lindude pärast,  
et need leiaksid  
usse ja tõuke.  
Ning kogu see vagu,  
pikk nagu linnutee,  
oli linavästrikke täis.

3

Polnud vaikust ses öös.  
Oli sääskede sumin  
ja rääkude ragin  
ja angervaksa kasvamise kahin.  
Ainult suur kivi  
keset sirisevat heinamaad

oli täiesti tasa.  
Ja kuugi taevas  
oli vait.  
Ning nõnda need kaks  
tunnistasid teineteist  
varivaikselt —  
kivi ja kuu.

4

Mees läks märke.  
Päris päikesest põlenud tippu  
tahtis ta pääseda üles.  
Tahtis näha,  
et mis seal ka on  
ja mis sealt siis paistab.  
Noh, jõudiski viimaks  
ja vaatas.  
Noalaev oli taevas  
ja muud laevad merel  
ja majad ligi maad.  
Ei enam mat midagi.  
Ja see mees tuli tagasi alla.

5

Vana Mäepalu Mats  
ootas vihma  
ja surma.  
Vihma,  
et kasvaksid viljad.  
Ja surma,  
et saaks juba rahu.  
Viimaks tuli vihm.  
Aga surma ei tulnud.  
«Sitta sest surmast,»  
ütles Mäepalu Mats.  
«Saab surmatagi läbi,  
aga leivata ei saa.»

## Kahe kaotsiläinud paberi lugu



ana Vaekoja seinä äärne kivipink oli septembri alguse hommikupäikesest mõnusalt soe. Läbi õhukeste hallide kalinurgupükste oli seda otsekohe tunda.

Võtnud istet, jäi noor mees mõneks hetkeks pisut veidras asendis liikumatuks, jalad kohmetult koos ja pikad kõhnad kintsud pikkade kõhnade sääрте suhtes põlvist natuke kiivas. Kuni istumisaluse kindlus kandus liikmeisse ja pingipaest voolav päevasoe ulatus hommikuselt õõnsasse sisikonda. Siis sirutas ta parema jala ette ja vaatas ringi.

Täna polnud turupäev. Turukupja kollasekirju krants lesis pilusilmi tühja lasipuu all munakail. Kaks linnasakste teenijapiigat tulid õõtsuvate timpukorvidega Saiakangi poolt. Ja kaugemal haralise laterna all sirtsusid varblased hobusepabulate kollasel hunnikul. Seal oli Peterburi tilisang äsja teele läinud. Aga Haapsalu postitõlda polnud veel ees.

Noor mees vajutas madala kõvakübara kulmudele, et hele valgus silmadele liiga ei teeks, ja heitis kriitilise pilgu oma käele: pika peetri keskmine liiges oli hoolsa pesemise kiuste tindine ja küünealused valendasid kriiditolmust. Ta pistis käe kuuehõlma ja tõmbas taskust värsked ajalehed.

«*Revaler Wöchentliche Nachrichten*» polnud hiljemgi ei õpi- ega aja- viitelektüür, saati veel aastal 1824. Noor mees oli lehed tasku pistnud, et vaadata, kas ei pakuta seal koduõpetaja kohti Peterburi. Õieti polnud tal seda nüüd enam vajagi, sest temal oli jumala abiga koht käes ja tuleval nädalal on ta juba Neevalinnas. Muudkui kantselda seal siis tont teab missuguseid saksajõmpsikaid ja preilnapirtsusid... Praegu juba on kõhe mõtelda.

Koduõpetaja kohta ei pakutud lehes ühtegi, aga otsiti küll. Näe, sealsamas oli lugeda, et *Noormees tahab oma kasvatus- ja õpetustöö alal mitmeaastase harjutamise läbi omandatud osavust jälle koduõpetaja ameti peal kasulikuks teha. Küsida Harju tänavast number see ja see...*

Ta laskis pilgu üle kuulutuste libiseda:

*Mayer ja Co teatab auväärt publikumile, et alati on saadaval head Medoci, vana Graves'i veini ja Haut-Sauterne'i potlites... Aga Waswo veinipoes Rataskaevu tänavas on väga hea kirsivein ja Riesenkampffi juurde on just pärrale jõudnud ekstra maitsvad sissetehtud silmu ja angerjad.*

Ta suu läks vesiseks ja ta luges kiiruga edasi:

*Guvernemendi loomaarst Beyersdorff angliseerib ja ruunab hobuseid 1. septembrist ka kautsjoni vastu... Muidugi, ega tõpratohtri ametki poleks laita asi, olgugi et tuleb ka kautsjoni vastu angliseerida.*

Oma silmukest saab see Beyersdorff aeg-ajalt ikkagi maitsta. Ja kui ta sinna peale Medoci ei rüüpaagi, siis Waswo kirsiveini jaoks on tal kopi-kas kindel. Mida elementaarkooli algklasside koolmeisteri kohta viimasel kolmel aastal tepts ei saanud ütelda. Aga Keiserlik Sõjaväe Tohtriteaduse Akadeemia — see oleks ikka hoopis teine tubakas. Jaa... *Doktoriproua Bornemann müüb Tatari Slobodaa juures topeltnartsissisibulaid kaks kopikat tükk ja Rüütli tänavas Niguliste kiriku vastas antakse üürile ehtsaid verekaane...* Tõsi, verekaanid on nüüd ka meie tohtrite ja velskrite ja aadrilaskjate pool õieti moodi läinud. Peaaegu juba nõndasamuti kui Inglismaal. Hiljaaegu oli kuskil lugeda, et Londoni linnas, kus kaheksasada tuhat hinge rahvast elab, pruugitakse aastas oma kaheksa miljonit kaani!

Ta pööras kiiresti lehti salakauba riigile äravõtmise kohta käiva ukaasiga ja talle jäi silma Valitseva Senati ukaas sellest, et Rahva-hariduse departemangu direktor Popov on omal soovil ametist vabastatud ja kõige armulisemalt määratud... kelleks see nüüd oligi? *Posti-departemangu ülema tõelise salanõuniku vürst Golitsõni kantseleidi-direktoriks endise palgaga, s. o. kuus tuhat rubla aastas ja mingi arusaamatu lisatasuga kaks tuhat viissada rubla aastas...* Arvutamishõlpsus oli üks neid kaupmehetalente, mida noorel mehel polnud, aga siiski hakkas ta arvutama. Tema saab Peterburis kuussada rubla aastas. Ja härra Popov saab kaheksa ja pool tuhat. Nii et tema on kümme... üksteist... kaksteist... kolmteist... neliteist korda väiksem mees kui härra Popov. Nojah. Nõnda on need asjad, nagu öeldakse, jumalast seatud... Ta pööras pead ja vaatas raatuse poole. Kui tema läheks üle platsi ja seaks selja vastu raatuse seina, ei ulataks ta mitte kringlipoe poolde aknassegi. Aga härra Popov ulataks kümne sülla kõrgusele, nii kõrgele, et maopeaga tinasüliti laseks oma vee talle vulinal otse krae vahele.

Nõnda on need asjad, nagu öeldakse, jumalast seatud... Noor mees sirutas kondise, punakate pakenpardidega ja suurevõitu ning tundliku ninaga näo päikese poole ja muigas vaevumärgatavalt, hallid silmad vidukil. Aga korruga tekkis ta ninajuurele sügav kurd. Ootootoot... kuidas see's nüüd niimoodi on? Neliteistkümme korda? See härra Popov, see on ju umbes niisamasugune mees nagu tema uus Peterburi leivaisa. Aga tollel pidi olema mitte ainult üks kuuesajarublane kodukoolmeister, vaid veel kaheksasajane prantslanna laste tarvis ja proual tuhandene seltsidaam ja siis veel klaveriõpetaja ja tantsuõpetaja ja lauluõpetaja ja majaarst ja vähemalt kuus hobust takkaotsa. Ja kui teenrid, toatüdrukud, köögipiigad, kokad, kutsarid ja kirjutajad kuni majaülemeni välja oma pärispõlves palka ei saagi, siis toita-katta tahavad nad viimane kui üks! Ja sealjuures on see härra ainult neliteistkümme korda suurem kui ta kalingurpükstes «sakslane» siin Vaekoja seina ääres paekivist pingil? Ei... Midagi on ses rehnungis viltu... Ta vahtis hulk aega enese ette õhku, raputas arusaamatuses pead ja luges edasi... *Politseimeister teatab, et otsitakse taga jooksikut sulast Võrduse Jaani, Vastsemõisa vallast pärit, keda kahtlustatakse selles, et ta on maha löönud oma peremehe Leiva Mihkli...* Leiva Mihkel ja Võrduse Jaan... Mis imelikud nimed... Võrduse Jaan, kes lõi Leiva Mihkli maha... Kuidas tuleks õieti maakeelde ümber panna see kurikuulus prantslaste sõna *égalité*...? Nii paljude tarvilikkude asjade jaoks pole maakeeles sõnu. Ka selle jaoks pole. Või on viimaks siiski?...

Ta pilk sattus lahtrile «Saabunud reisijad», kus sõjaväelased käisid ikka ees ja eranimised takkajärgi: *Moskvast pärale jõudnud... Riiašt pärale jõudnud... Peterburist pärale jõudnud... mõni ooberst, mõni riiginõunik prouaga, mõni kaubahärra, ikka saksa, rootsi, vene, poola nimed... Ja siin äkitselt kõrvuti, täitsa kõrvuti (selle tarvis ei ole ju maakeeles sõna!?): Moskvast pärale jõudnud ooberstleitnant Preisi prints Wilhelm ja Rjaasanist pärale jõudnud eruleitnant Jürrysohn! Poegade läbi äkitselt kõrvuti Preisi kuningas ja üks pasteldes vanamees Jürry...!*

Hi-hi-hi-hi-hi!!!

Ta vaatas nõksatades üles ja nägi kahte paari rohelisi silmi, kahte tedretähelist nipsnina ja kahte volksavat roostekarva patsi kadumas Mundi tänava nurga taha. Muidugi: parkal Frey plikavolaskid, kaks kõige hullemat kilajat — tütarlastekoolist, kus ta oma piinaks veel eile viimast korda oli pidanud rehkendust andma. Noor mees lõi pilgu ruttu ajalehte ja tundis, kuidas puna tõusis ta suurtesse kõrvadesse ja kõrvust näkku... *Rakverest teatakse... Rakverest teatakse... Võrust teatakse... Ta mõtted olid nõrdimusest hajevil ja teadete sisu läks tast mööda. Rahunedes arutas ta mehaaniliselt: Võru...? Võru...? See on ju kuskil seal Liivimaal, taga Tartu... Imelik, kui palju on maa peal tillukesti pesasid, mis pole midagi muud kui paljas nimi, sest elu ilmas sa sinna ei satu ega saa teada, mis lõhn neil on... Aga Keilas käib tema täna ära ja tuleval nädalal sõidab Peterburi. Keilas käib ta sellepärast, et on võtnud selle endale pähe, ja Peterburi sõidab sellepärast, et tal on seal koht. Ja et seal on Keiserlik Sõjaväe Tohtriteaduse Akadeemia. Võib-olla läheb tal sissesäämine ikkagi õnneks... *Ärasõitnud reisijad: ... Riiga husaarimajor von Patkull, Moskvasse korpuseadjutant leitnant Bachgaronovsky, Tartusse härra von Sievers...**

Kas kirjutatakse tuleval nädalal ka: *Peterburi — koduõpetaja Kreutzwald?* Muidugi mitte. Kes võtab vaevaks seda tähele panna!

Raatuse kell lõi kaheksa pauku täis, aga Haapsalu postitõlda polnud ikka veel. Könniteele kivipingi lähedale oli siginenud kaks meest kes ootasid ilmselt sellesema postitõlla ettesõitu. Pruunis kuues ja hallis wellingtonkübaras rõõmus noorherra seisis gavotti vilistades, käed vaheliti, pajuvitstest pununud kirstukujulise reisikorvi juures. Tema ümber tiirles hästi väljavenitatud orbiidil hapu õnavissi näoline vanamehenäss, puldanist tolmumantel seljas ja küünrapikkune vesilood kaenla all. Oma orbiidi äärseisus, paarkümmend sammu noorharrast eemal, tegi vanamees pöörde, peatus, seletas midagi pahuralt ja valju, ning sibas siis tummalt noorherra poole tagasi, temast mööda, ta selja taha, ja hakkas seal ümber pöörates jälle midagi seletama. Kui ta kivipingi poolsesse äärseisu tagasi jõudis, hüüdis ta noorharrale:

«Olge head! Olge head! Mina ehitan ta teil valmis. Klaar. Aga tolku sellest ei tule! Seda ma teile ütlen. Krahvile ei ütle, aga teile ütlen!»

Ta ruttas kaugemasse äärseisu tagasi, seletas sealt midagi, millest kivipingil võimatu oli aru saada, ja sibas jälle lähemasse pöördepunkti. Siin haaras ta vesiloodi kaenlast ja hüüdis, sellega noorherra poole õhku torgates:

«Te rääkisite krahvile augu pähe! Olge head, doktor! Olge head! Mina ehitan ta valmis. Aga tuulde viskab krahv oma raha! Mitte üks

inimesehing ei tule teile sinna palja peega mudasse istuma! Kes on seda enne kuulnud!»

Doktor vilistas motiivi lõpuni ja vastas lõbusalt, käed ikka vaheliti: «Küll tullakse ja küll saadakse kuulda.»

Vanamehel polnud mahti vastata, sest Voorimehe tänava poolt sõitis nelja hobusega postitõllalohmakas loginal-klobinal platsile ja pööras ootajate juurde. Ruttu ja üksmeeles tõstsid doktor ja tolmumantlis vanamees pajuvitstest korvi tagumisele pagasiraamile ja punase ohevata ninaga postipoiss ronis maha ning sidus selle köiejupiga kinni.

Kui kolm reisijat juba tõllas istusid, doktor ja ehitusemees tagaistmel ning kodukoolmeister seljaga sõidusuunas nende vastas, ja tõld munakivisillutisel vabisedes Harju värava poole sõitis, ütles vanamees:

«Täiesti hull ettevõte!»

Doktor rapsis tõlla põrumise kiuste oma tuleriistast leegi välja, pani merevaigust pitsiga portselanpiibu põlema ja muigas:

«Kodumail oleme keskmise pürjeli meelest alles narrid küll. Aga talumehed sealtsamast lahe äärest teavad asjast rohkem. Nemad tohterdavad oma jooksvat sooja mudaga põlvest põlve. Ma uurisin seda asja seal mitu aastat. Nii et krahvi rublade pärast ei pruugi muretseda. Saksamaal kirjutatakse meist juba,» ta tõmbas ajalehe taskust, «— näete mismoodi!»

«Kirjutatakse või? Saksamaal?»

«Nimelt.»

«Ja välja ei naerda?»

«Lugege ise.»

«Ilma peal ei usu!»

Vanamees haaras ajalehe ja hakkas tolmumantli, kuue ja püksitaskutes tuhlama.

«Pagana pihta! Prillitoosi olen maha unustanud!»

«Ma loen teile ette.»

Vanamees vedas suu muigele ja vaatas kassis silmanurgast volksti doktori poole:

«Te olete nii suukate kaubasakste soost... Kui ma ise ei näe, kust mina tean, mis te mulle sealt kokku puhute...?»

Doktor näis nõksatavat. Tundus, et kui ta kõrval oleks istunud mõni korporatsiooni «Estonia» *confrater*, tulnuksid rapiirid vististi mängu. Aga nüüd vaatas ta hetke läbi piibusuitsu oma äranühitud puldanist ürbis naabrit, heitis pika pilgu vastasistuja kalingurpükstele ja pöördus jahedalt viimase poole:

«Andestage. Ma usun, et teid mu naaber vist ei kahtlusta kuulumises luiskavate kaubahärrade suguvõssa. Ehk oleksite nii lahke ja loeksite siit selle tüki talle ette.» Ta osutas näpuga üht ajaleheveergu.

Tulevane kodukoolmeister vaatas parajasti aknast, kuidas Harju väravast väljunud tõld mööda paplitega ääristatud puiesteed hakkas ümber Toompea Paldiski maantee poole pöörama. Kaassõitjate omavaheline jutt oli ta pilgu veel keskendunumalt aknasse suunanud kui vaade eeslinna sügisestele kapsaaedadele. Ta pööras kergelt punastades pead ja nägi enda ees kitsast energilist kätt ning hoolikalt maniküüritud nimetissõrme, mis osutas teatud kirjatükki «*Jenaer Allgemeine Zeitung*'is».

«Palun...» Ta võttis ajalehe ja luges kuuldavalt:

Tallinnast teatatakse. Üks Eestimaa valgustatud aadlimehi, krahv Magnus de la Gardie, on alustanud mudavanniasutuse ehitamist Haapsalu linnas. Sealse meremuda imeväärset ravivõimu on põhjalikult uurinud dr. med. Carl Hunnius, üks kuulsa Derpti ülikooli andekaid noori kasvandikke. Ta on tõestanud, et kohalik meremuda on kvaliteedi poolest isegi parem Zingsti ja Usedomi tuntud mudadest. Haapsalu mudavanniasutus saab olema esimene Balti mere idapoolsel rannal.

«Noh, usute?» pöördus doktor vanamehe poole.

«Et seal niimoodi lehes seisab, seda usun küll.»

«Aga?»

«Aga et sest asjast tolku tuleb, seda ei usu elu sees!»

Nad hakkasid uuesti vaidlema ja noor kodukoolmeister langetas pilgu tema kätte jäänud ajalehte.

Peterburist teatatakse. Teadusemehed on ammust aega tähele pannud, et mitmed Põhja- ja Süda-Venemaal elavad rahvad, nagu laplased, sürjäänid, vogulid, tšeremissid, tšuvašid, mordvalased ja teised on keele ja kommete poolest sugulased soomlaste ja eestlastega, kes elavad Balti mere ääres.

Õige jah... Niisugust juttu on ennegi kuskilt kuulda olnud. Et neid sugulasi seal just nii palju leidub, see on päris uudis. Aga kahe vadja pütikaupmehega sai mõne aasta eest Rakvere laadal suust suhu juttu aetud ja nende keel oli küll peaaegu seesama mis meil...

Soome keeleuurija Sjögren, kes viimastel aastatel Peterburis kodukoolmeistrina tegev oli... Tohoo pime! Peterburis on siis koguni niisuguseid kodukoolmeistreid olemas, kellest Saksamaa lehed kirjutavad... on selle aasta juuni kuus Vene keisri Aleksander Esimese lahkel loal ja toetusel teele asunud, et kohapeal põhjalikult uurida kõigi nende rahvaste keeli, kombeid ja muistseid mälestusi... Ah laplaste ja vogulite keelt ja kombeid... kohapeal ja põhjalikult... Nagu oleks neid asju siinsamas eestlaste juures juba põhjalikult uuritud... Üks on korjanud tera siit ja teine sealt, natuke Hupel, natuke Masing ja veel mõni kolmas-neljas, mõnda Toa-Jakobi juttu ja Hageri laulujuppi, mis ta enese sahtlis on, hoopis meenutamata... Keisri lahkel toetusel ja loal... Ta tegi tõllaakna lahti ja tõmbas kopsud mahlakat merelõhna täis. Taevas üleval ja eilsed loigud teel olid sinisekirjud ning Telliskopli lahelt puhus soolane tuul üle lageda luha ja maantee. Kopli ja Kakumäe vahel ulatus rohetav meri silmapiirini... Sjögren... Kui tal hästi läheb, tuleb tagasi ja on akadeemik valmis...

Kodukoolmeister pani tõllaakna uuesti kinni, sest meretuul oli jahe ja ta ei tahtnud, et doktor oleks palunud teda akent sulgeda. Doktor ja vanamees kemplesid ikka veel ja «Jenaer Allgemeine» oli ikka veel siinsamas muhklikul ja punaseks kulunud nahkistmel.

...Pariisist teatatakse. Tema kuningliku kõrguse Artois' krahvi juuresolekul lasti täna Saint-Cloud's üles vesinikugaasiga täidetud ja korviga varustatud õhupall, millega üks prantsuse ohvitser tõusis õnnelikult ligi kümne tuhande jala kõrgusele. Pilti, mis ta sealt ülevalt nägi, olevat võimatu sõnadega kirjeldada...

Kui postitõld Harku järvest mööda sai ja hobuste puristades pikkamsi esimesest järsust paekaldast üles veeres, mõtles noor mees: see sinine järvelahmakas ja valged maanteed ja tared pruunid samblass katused ja hallid kõrrepõllud — huvitav, kuidas need välja näeksid,



kui tõusta siinsamas kümne tuhande jala kõrgusele ja vaadata ülevalt alla? Järv oleks kui sinine särgiselg, põllud kui pleekimata linasest lapid, tared kui tallepabulad ja maanteed kui valged lõngad. Ning siin-seal roniks mõni haruharv sipelgas mööda lõnga: siinsamas suur laisavõitu punasipelgas ja kaugemal külateelõngadel tillukesi pruune või musti liivasipelgaid. Aga kui kummardaksid üle korviserva ja rihiksids kiikri nende peale välja, näeksid korruga postitõlda siin maanteel ja puurattalisi talumehevankreid Loode-Harju paepealseil ja võsavahe-des... Mine võta kinni, kuhu keegi talumeses sõidab või mida ta mõtleb — sammudes koorma kõrval ja nõotades setukat, kobisevad pastlad jalas, ohjaots peos, kaabulott kulmul — või külitades vabiseval põhukotil, piibunosu tossamas habemetüükases näos, hallid vidusilmad vahtimas halle kõrrepõlde või halle lepikuid või halli mereselga. Mine võta kinni... kolme versta pealt kiikriga alla vaadates.

Kui noor mees oleks õhupallist hoolega alla vaadanud, oleks ta tõesti näinud, kuidas postitõlla punane sipelgas mööda valget maanteelõnga Keila poole siblib, ja küllap sedagi, kuidas üks talumehevankrist liivasipelgas niisama nina Keila poole hoides Lohusalu metsa vahelt suure kirikuteele keerab. Ja kui noor mees õhupallis oleks kiikri appi võtnud, oleks ta näinud seal puukoorma kõrval astumas Übu Madist, raudhalli panthabemega jässakat meest, kes aeg-ajalt südametäiega lirtsti teeäärsesse kanarbikku sülitas. Ja kui kiiker oleks kaugele nägemise juurde ka kaugele kuulmist võimaldanud, oleks noor mees kuulnud teda poolvalju ühmat: «Kurradi praost...»

Ja kui kiiker oleks talle ka Madise arutlused lahti teinud, oleks talle avanenud järgmine mõttekäik:

Kõik on ära viidud. Muist veel enne, kui Mari leerist lahti sai, ja muist kohe pärast palmipuude püha. Nii nagu kord ja kohus: pool tsetverikku kaeru, millel veel kopituse lõhnagi juures polnud, ja kaks kana, kes ju muned ei pruukinudki, sest lihalinnuks läksid nad nagu nii, ja kümme muna, täitsa värsked, kuigi ehk mitte just kõige suuremad, ja paar sinitähniliisi labakuid, tunamullu Leenu kootud ja mitte kordagi käes olnud. Kõik täpipealt nii nagu alati. Ja vitsikutäis suitsusilmu, oma viie naela jagu, takkapeale, mida ükski pruuk ette ei näinud! Aga nüüd tema, see praostitursk, saadab kõstri ja sulase kaudu sõna, et puukoorem olevat Madisel tütre leeri eest neljandat kuud ära toomata... Puukoorem! Aga mille eest need silmud siis pidid olema!?

«Kurradi praost...»

Selle asemel et sõuda õhtul poegade ja sulasega Pakerordi karide peale kiluvõrkusid sisse laskma, tambib ta nüüd koorma kõrval Keila poole. Sest selle koorma tahab ta praostile ise ära viia ja sinna juurde paar parajat sõna ütelda. Ning teed tampides hakkab ta rehkendama:

«Leeripoisse õnnistas Holtzi-vanamees kevadel kakssada kaksteist tükki, ja tüdrukuid sada ja kaheksakümmend neli. Teeb ühtekokku...» Ta hüüdis märale «pruuu!» ja vedas hulk aega piitsavarrega kriipse teeveerde liiva, viimaks löi käega, hõikas «nööö!» ja sammus edasi — «teeb ühtekokku ligemale nelisada koormat puid, kakssada tsetverikku kaeru, kaheksasada kana, neli tuhat muna ja kakssada paari kindaid, kakssada luuda ja kakssada lusikat... Nii et pea palja leeritavaariga pool mihkclipäeva laata üksi maha! Rääkimata ristimismaksust ja matusemaksust ja laulatusmaksust ja mahakuulutamismaksust ja ligemale sajatiinusest kirikumõisast ja rukkist ja otradest ja kaertest ja lindest

ja õlgedest ja sinkidest ja kaladest, mida kihelkond peab tooma, ja päevadest, mida kihelkond peab tegema, ja tüdrukutest ja lumerookijatest, keda kihelkond peab saatma...»

Ega midagi, parun mis parun... Ja ongi ta ju Otto ja Reinhold ja von. Ning Tõnisest vanavaar teadis, et olevat üldse samavõrra oma kirikhärrast isasse kui ohvitserist vanaisasse läinud. Nii et hääleväris-tamisega ajab kogudusel pisarad silma ja käratamisega judinad selga.

Samal ajal kui Üübu Madis põntsides ja pead pööramata kõigist nel-jast kirikutee-äärsest kõrtsist mööda läks, oli Tallinnast Keila poole veerev postitõld kuue kõrtsi ees peatusi tehes ja sõitjaid peale võttes ning maha lastes Väana-Postile välja jõudnud.

«Kuldse Päikese» jaama- ja joomamaja oli teeäärseel paelagedal röötsakil nagu hiiglasuur mustalaiguline emis, kaheksa tüüakat valget sammast külje all reas justkui imedes püsti kapsanud põrsad. Postitõld seisis kõrtsi ees, ohjaots lasila ümber. Doktor oli oma ehitusmeistriga «Kuldse Päikese» humalamärga katsumas ja postipoiss pani tallide-õuel jaamasulastega piipu. Hobused krõmpsutasid kotipõhjast kaeru ja tuul kõbistas tõlla akende taga. Ning noor mees, kes oli üksi tõlda istuma jäänud, küsis endalt korraga, mis pagana pärast ta õieti sinna Keilasse sõidab?!

Viisakusest? Vaevalt. Holtzi-isand oli ju küll talle eesti grammatikat õpetanud ja selle tarvis kaks aastat kaks korda nädalas Keilast Tal-linna sõitnud. Vanahärra kohta agar ettevõtmine küll. Ikkagi praost ja konsistoriaalraat ja ligi seitsekümmend täis ka. Aga kuigi sooja vahe-korda polnud õpilasel õpetajaga tekkinud. Raske ütelda, miks. Vaevalt tolle tühipalja sakutamise tõttu, mida õpilase kuklakarvad selle eest peaaegu olid tunda saanud, et ta tõlkis maakeelde jupi nii jumalavalla-tut näitemängu nagu Schilleri «Röövlid». Pigemini tuli jahedus rahul-olematusest iseene ja praostihärra vastu, et kangekeelne muulasest õpetaja tundis maakeelt siiski mõndapidi õpilasest rohkem, ning et ta oli nii masendavalt autoriteetne — raamatutega, mis ta oli kirjutanud, ja seadustega, mis ta oli tõlkinud (ja mis sellepärast tundusid olevat nagu pisut ta enese antud), ning ordenitega, mis ta selle eest oli saanud. Õpe-taja rähel, rühikas kogu ja peaaegu et vihane ilme ajasid õpilasele tõtt öelda natuke hirmu peale. Selle vihase näo kohta oli hiljuti Saksa-maalt tulnud koolmeister Ulrici üllatusega öelnud: «Täpipealt seda nägu nagu üks professor, keda ma Berliinis läbisõidul korra kuu-lasin, üks Hegeli-nimeline...» Ja lihtsalt rusuv oli endastmõistetavus, millega Holtzi-härra oli öelnud, kui õpilane julges iitsatada ülikooli-mõttest: «See läheb ropuste palju maksma. Ja kes ütleb, et sust ülepea hingekarjast saab?»

«Hingekarjast?... Miks just seda?»

«Miskit muud?! Ärgu tulgu sul pähegi! Juba tänumeest Issanda vastu — kui Issand sind nii kaugele peaks aitama.»

Nüüd oli Issand teda ometigi siinamaale aidanud... Postitõld jäi Keila kirikumõisa teeotsal seisma. Ning et noorsandil, kes oli tahtnud siin maha minna, polnud ühtegi pakki ning olid kalingurpüksid ja ime-pleekinud kübar, ei hakanud postipoiss pukist alla ronima, vaid koputas lihtsalt piitsavarrega vastu esiakent.

Tõld sõitis edasi ja noorsand sammus mööda paarikümneaastastest saartest puisteed kirikumõisa poole. Tuul puhus jõe poolt üle lageda luha ja hakkas ta pleekinud kübarasse, nagu peaks ta juba siitmaalt

pea paljaks võtma, ja tal oli korraga üpris kõrge astuda. Mis ta siis õieti oli tahtnud sellele praostile ütelda...?

Kirikumõis tuli iga sammuga lähemale. Raske paekivist hoonemüra- kas oli nii suur, et teda küll võis kaheksa aastat ehitatud olla — sellest aastast, kui Prantsusmaal see suur mässamine lahti läks, kuni selle aastani, kui Venemaal õnnis keiser Paul troonile tuli. Aga peauksest sisse- astumine polnud sellest kergem.

Hämaras võõruses tuli keegi pälvijahing talle vastu: Ah praosti- härra jutule? Jah, täna on jutulesaama päev küll, aga praostihärrat ei ole. Kuidas ei ole? Aga nii, et surm jututundidest ei küsi, vaid teeb oma tööd siis, kui ise tahab. Ah et ega's ometi praostihärra...? Hull inimene, ei! Üks taluperemees kuskil Harku pool... Just-just. Ja praostihärra kutsuti jumalaarmu andma... Ei, enne õhtut küll pole oodata.

Kodukoolmeister tundis, kuidas teda haaras suur kergenduselaine, kuidas see ta põrandast vaat et lahti tõstis — ja pettumuse karile istuma pani. Ta seisis koridorihämaras ja seadis oma tagasihoidlikku keha- raskust nõutuli moel ühe jala pealt teisele. Ja äkitselt tuli talle idee:

«Kui tohiks — ma kirjutaksin praostihärrale väikese kirja? Ikkagi Tallinnast tulnud ja...»

«Olge head.»

Ta läks teenijapiiga kannul nurklikust tammepuutrepist üles ja juha- tati praosti kirjutustuppa — kui on Tallinnast tulnud, siis on tegu ikka tõsisema asjaga. Praosti suurelt kirjutuslaualt tõi piiga talle väikesele sohvalaualle tindipoti, sule ja paberi. Kodukoolmeister toetas istmiku- nuki sohvaplüüšile ja kastis hanesule tinti.

Ta tundis, et piiga pidas teda selja tagant igaks juhuks silmas. Ja eestpoolt, kahe kõrge akna vahel asetsevalt õlimaalilt silmitses teda peremees ise. Ja lihvitud klaasiga kappides olid ümberringi nahka kõi- detud raamatud, paksemad ja õhemad, suuremad ja vähemad, kuld- kirjadega ja ilma — küllap mitusada tükki — piiblid ja katekismused, lauluraamatud ja jutluseraamatud, Greifswaldi ja Tübingeni teoloogide tarkused, Stahl ja Thor-Helle ja Hupel ja «Eestimaa tallorahwa seädmised» ja peremehe enda «Luggemised... Süddame Juhhatami- seks» ja väikese punasest puust vitriini klaaskaane all oma kuldses ja emailses pärisolemises tema ordenid, needsamad, mis tal pildi peal rin- nas ja kaelas olid.

Aga natuke viivitanud, surus kodukoolmeistri sooniline käsi sule valgele paberile ja kirjutas ikkagi (kirjutas saksa keeles, sest oli talu- tavam, kui Holtzi-härra parandas teda omaenese ja mitte tema ema- keeles):

*Kõrgeauline härra praost!*

*Õnnetuseks olid ametikohused Teid eemale kutsunud, mispärast Teid paluma pean mu tänu- ja jumalagajätusõnu kirjalikul kujul vastu võtta. Lubage, et see jumalagajätmine saksa keeles sünnib, seda enam, et minu maakeelsed oskused, mille lihvimise kallal Teie mitmel aastal tänuväärt vaeva olete näinud, nüüd esiotsa koguni pruukimata pea- vad jääma. Sest olen ennast hulk aega vaaginnud ja — kas kerge leid- nud või ehk ka mitte, seda ei söanda ma ütelda — otsuseks võtnud pas- toriks saamise plaanid täiesti kõrvale jätta ja katset teha Peterburi Sõjaväe Tohtriteaduse Akadeemiasse sisse saada. See sünnib küll mitme mulle head soovija nagu Teiegi nõuandmise vastu. Ometi arvan*

*ma, et ihu hädad siitmaa rahval hinge hädadest vähem valusad pole ja kui ma Teie arvates tema hinge eest hoolitsemise kõrval ka tema vaimu jaoks aeg-ajalt silmapilgu pidin leida võima — ju ma siis leian selle ehk ka tema ihu vaevadega võideldes. Igatahes asun ma Jumala abiga tunahomme Tallinnast teele ja tahan alati ka seal võõrsil olla Teie südamest tänulik —*

Ta ahtaks tõmbunud hallid silmad avardusid uuesti ja peaaegu naeratades kirjutas ta alla. Muide, kui grafoloogilised tarkused oluksid talle tuntud, võinuks ta pead raputades oma kirja kohta ütelda: ime-lik — allkiri on tuttav, alles lapsemeelne, suuretäheline ja selge, aga kiri ise oleks nagu palju vanem, skeptiliselt kisuline, kriitiliselt kribuline, kangekaelseks kogenud ja isegi kiuslikuks kibestunud käest, kummaliselt visa loogikajoonega, kus ometi on armsaid naiivseid katkemiskohti... Ning ta võinuks ohata: mis saatuslikult endeline kiri... Aga temal polnud sellest aimugi. Teenijapiiga tõi talle praosti kirjutuslaualt liivatoosi ja parajasti puistas ta sealt liiva oma märgadele ridadele, kui lahtisest aknast kostis puutelgede käginat ja Üübu Madis sõitis halukoormaga kirikumõisa tööõue.

Seks ajaks oli Madis jõudnud enda läbi ja lõhki vihaseks arutada. Ta tõmbas hobuse otse pikkade haava- ja kaseriitade juurde, loopis pealmised halud kibekähku koormast maha, lükkas keskmised takka järele, lõi redelinurgale kämblad alla ja rügas vankri niipalju uurakile, et alumised halud teistele klobinal järele sadasid. Siis laskis ta vankriratta põntsti õuemurule maha, sülitas suu puhtaks ja ütles valitsejale, kes parajasti välja tuli:

«Sai koorem puid toodud. Ja paluks kirja panna, et jälle ütlemist ei tule —» ning läks pastelde mütsudes, ruttamata, aga ometi jahedat tuult tekitades valitsejast mööda ja peauksest sisse.

Üle võõruse kivipõranda astudes ja trepist üles minnes veeretask keelel lauset, mille ta üleval tahtis alguseks ära ütelda: «Praostihärra oli sulasega sõna saatnud, et kirikumõisas puud otsas ja silmud söödud...»

Ta oli sellega nii ametis, et võõrusetrepil järsul nurgal põrkas peaaegu kokku toamamsliga, kes kedagi kõhna noorsandi parajasti ülevalt alla saatis.

«Tohoo pime, kuhu sa, inimeseloom, mühistad?!» pahandas mamsel Madisega, kuigi kokkupõrget ei toimunud ja kuigi just Madis oli see, kes sammu tagasi astus.

«Praostihärra oli sulasega sõna saatnud —»

«Sõna saatnud, sõna saatnud!» osatas mamsel ja laskis kõik sellesama jutu tulema, mis ennest kodukoolmeistrilegi, ainult et veel hoopis laiemalt ja rohkem ladinal. Siis oli ta viihti kuskilt uksest kadunud ning Madis ja võõras noorhärra astusid võõruse poolpimedast ukse ette päevavalgesse ja vaatasid teineteisele otsa.

Kodukoolmeister polnud teadagi nende seast, kellel jutuots jumalavõõraga hõlpsasti lahti läheb. Aga see jässakas mehekänd ta kõrval paistis nii pettunud ja turris olevat, et vägisi tuli tahtmine talle midagi lohutuseks lausuda.

«Mis seal parata. Mul niisama — hulk maad ära tulnud ja nüüd mine muudkui tagasi.»

Polnud Madiselgi õiget tahtmist suud lahti teha, aga kuna isanda-

moodi mees oli algust teinud, ei sündinud ka palja nohisemisega vastata.

«Kustkaugelt noorhärä on?» küsis ta ja arvas ise, et üks ta kuskilt mõisast ole — mine sa neid untsantsakaid üle terve kihelkonna tea.

«Tallinnast, sedapuhku. Ja kustpoolt peremees?»

Hm, mõtles Madis — kui noorsand koguni Tallinnast tuli ja kah praosti kätte ei saanud, ei mul siis sünnigi nii väga siin toriseda. Ja ta vastas juba päris leplikult:

«Ääh, ma siitsamast Lohusaba otsa alt.»

«Või Lohusaba otsa alt? Mis saba see niisugune peaks olema?»

«On teine... neem või poolsaar või kuidas ütelda.»

«Ah sedaviisi. Ja mis külast?»

«Lohusaluks teda hüütakse.»

«See on siis kalameeste küla või?»

«Käiakse kalal ja tehakse vilja ka ikka maha,» ütles Madis ja mõtles sinna juurde: «Imelik saks, näe nüüd, mis ta peaks pärima. Ja maa-keele nii selgesti suus, et selgemini veel kui Holtzi-härral enesel... Aga uhke ei paista olema ühtigi...»

«Kas see on ka suur küla?» küsis noorsand ja mõtles omasoodu: «Näe mis kena taheda suuga vanamees, nii asjalikult vastab, et lust kuulata...»

«Mis ta nüüd suur või,» kostis Madis, «aga oma kaheksa suitsu on ikka ära.» Ja tõemeeli lisas ta juurde: «Täiskohti on küll paljalt viis, ja kolm on saunakohad...»

Küsites ja kostes olid nad kirikumõisa trepilt puiesteed mööda edasi astunud ja kuna isevärki saksal enam vist midagi pärida polnud, pööras Madis hekiväravast paremale, tööüuele, kus tal hobune seismas oli. Ohje lasipuust lahti tehes jäi ta äkitselt vahtima suurt musta lukku, mis rippus kirikumõisa aida uktsel — ja siis aidalohmakat ennast, ja siis lauta ja siis õunapuid, mis rohtaias õuntest juba punasid, ja siis härrastemaja, ja kümne sülla pikkusi puuriitasid ja omaenese toodud halunatukesi siinsamas hunnikus ja raudjat aiste vahel, kes hiliste kärbeste vastu nahka väristas, nagu oleks tal külm. Ja seda kõike vaadates kasvas Madise süda korraga imelikku tuska täis ja talle tuli pentsik mõte, justkui oleks see kõik üks suur ülekohus tema ja millegipärast kõige Lohusalu rahva vastu. Ja nagu oleks ta ise sellele ülekohtule veel kaasa aidanud, et ta võõra noorsandi ees oma küla kaheksa suitsu vabahtlikult viie peale ära kärpis...

Kui ta vankripäral vihaselt piipu popsides kirikumõisa teetsalt suurele maanteele välja pööras, nägi ta, et noorsand polnudki kaugemale jõudnud, vaid lonkis maha vahtides alles siinsamas alevi poole. Vankri-logina peale tõstis ta pea ja — imelik inimene — naeratas Madisele kuidagi nagu vana tuttav. Selle naeratuseta oleks Madis nohinal edasi sõitnud. Kuid nüüd pidas ta hobuse kinni ja ütles millegipärast:

«Aga vanal ajal oli meil ikka nelikümmend suitsu ära olnud.»

«Ah nõnda palju!» imestas noorsand, nagu oleks ta parajasti arutanud, kui palju neid olla võis ja nagu oleks tal tõsine hea meel, et neid vanasti nii palju oli. Siis astus ta korraga sammu Madise poole, toetas kitsad, aga soonilised käed vankriredelile ja küsis:

«Aga kas teil muid vana aja juttusid ka räägitakse?»

«Missuguseid?»

«Noh — rahaaukudest ja ohvrikohtadest ja vanadest linnaaseme-  
test?»

Madis sügas tüki aega piibuvarrega habet. Rahaaugud? No mis sa oskad niisuguse küsimise peale kosta?! Või ole narr ja räägi nüüd seda Rootsi printsi ja Miku Salme lugu. Ei noh, see vist nagunii üks Miku vanamehe kehkadiveitamine, muud ühti... Ja ohvrikohad? Hakka nüüd seletama, mis nad Vahimäe kohta räägivad, et pidi sealt üles aetama, kui jutluse ajal juhtud sinna põõnema jääma... Ja linna-ased-med? Pole neist kuulda olnud ühtigi, ja seda juba rääkima hakata ei tasu, et sealsamas Lauri karjamaa serval pidi kadakate all mõisaase olema...

«Ei... mitte midagi ei tule meelde.»

Imelik võõras ei mõistnud nüüd kah enam nagu juttu edasi veeretada ja Madisel polnud selle vastu mitte midagi, piip sai ka parajasti tühjaks. Aga siis küsis võõras veel nagu jutujätkuks, ise kulunud kinganinaga vankri puuratast toksides:

«Ega vägimeestest pole teie pool ka vist midagi kuulnud?»

«Ega ei ole küll.»

«Ega ühest niisugusest ka ei ole, kelle nimi on Kalevipoeg?»

«Ei ole. Või — seesamane...» Madis võttis kustunud piibu suust tülist ära, «Kalevipojast — sellest on kuulnud küll.»

«Tõsi või?» oli võõras millegipärast üllatatud.

«No neh. Suur kivi praegu meil Männisaare sadama taga rannas maas.»

«Mis Kalevipoeg heitnud või?»

«Tema-mees neh. Leetse rannast oli pannud teise tulema, üle terve Lahepere lahe.»

«Palju seda maad siis on?»

«Kuus versta julgesti.»

«Ja kivi on paras pörakas?»

«Oma kaks sülda kõrge ja kõva kolm pikk.»

«Aga mille pihta ta sihtis? Kas seda ei räägita?»

«Ei, seda küll pole kuulnud.»

«Kas Vanapagan pole ka seal teie pool luusimas käinud? Et tahtis ehk sellele virutada?»

«Pole küll teada.»

«Aga ilmakaarte järgi — kuhupoole ta viskas?»

«Eks see nii kirdesse jää.»

«Hm. Võis ehk ka siia Keila kiriku peale sihtida — ja võis käest lahti minna. Pole kuulda olnud?»

«Ei, seda küll mitte. Kas ta siis kirikute pihta ka kive visanud?»

«Tulnud ette ka. Koguni võõramaa kirikutele pole mõnikord asu andnud. Noh — Turu linna oled kuulnud, Soomemaal?»

«Miks ei ole. On seal enamalt meie külast paadiga käidudki.»

«Turu linna ehitati esimest Soomemaa kirikut. Sellest on nüüd juba rohkesti kuussada aastat. Aga Kalevipojale see pole meeldinud. Ja pannudki siis siit meie rannast kivimüraka lendama.»

«Pidi ikka mees olema.»

«Igatahes.»

«Pihta ka oli saanud või?»

«Ei ole saanud. Aga selle pika maa peale siiski ainult mõnisada sammu läinud mööda. Sadama ees meres pidi siamaani seda kivi näidatama.» Ja ta lisas — et muljet ei tekiks, nagu mängiks ta paljureisinud meest: «Ega mina pole ise seal käinud. Aga teie küla mehed on ehk enamalt mööda purjetanud ja näinudki.»

«Kui pole kuulnud, ei siis näe pooli asju,» ütles Madis aeglaselt ja pani piibu tasku. «Nii et see Kalevipoeg oli siis ikka tõsijutt üks õieti kange mees?»

«Oli.»

«Ja on temast mujalpoolgi teada?»

«Kuulukse mitmest kandist.»

«Ei tea, mis tegusid ta veel peaks olema teinud ja jälgi jätnud?»

«Ma olen alles vähe kuulnud. Ja kui pole kuulnud, siis ei näe tõesti pooli asjugi. Ehk saab elupäevil rohkem kuulma-nägema.»

«Ehk saab...» ütles Madis natukese aja pärast üsna tasa, vaikis veel natuke ja hüüdis siis raudjale: «Nõõ!» ning logistas kodu poole edasi.

Aga kodukoolmeister istus sinnasamasse kivi otsa, võttis väikese puukaantega taskuraamatu ja pliiatsi välja ning kirjutas põlve peal puh-tale lehele:

### KALLEWIPOEAST

Lohhosabba neme peal  
id. sallo külla jures rannas  
s u u r k i w w i (2×3 s.)  
mis K. heitnud Leetse rannast (Leetz?)  
Ziel unbekannt.

\*

Samal õhtusel tunnil, kui kodukoolmeister oma Tallinna üürikambris puukaantega taskuraamatut muude kodinate seas reisikorvi pakkis, et järgmisel hommikul varakult Peterburi tilisangi peal olla, astus Holtzi-härra Keilas oma kirjutustuppa. Ta oli pikast külavaheteedel sõidetud ametiretkest väsinud ja sedamööda pahur. Ta istus raskelt kaarja korjuga kirjutuslauatooli ja heitis tüdinud pilgu võõrale kirjale laual. *Richtig* — piiga oli talle sellest rääkinud.

Ta võttis kirja, sirutas selle küünlapaistes hästi kaugemale sinihallide silmade pisut klaasise pilgu alla ja luges läbi.

«Hm.»

Ta luges kirja teist korda hoolega läbi, hakkas valjusti nohisema, käkerdas kirja keskpaigast rusikasse ja jäi pikaks hetkeks niimoodi istuma, küünarnukk laual, rusikas õhus ja ärakortsutatud kiri rusikas. Küünlavalgel jäi kirjast seinale suure lendutõusva linnu moodi vari.

Siis viskas ta kirja paberikorvi ja pomises:

«*Lunatiker...*»

Kui kodukoolmeister nelja päeva pärast oma leivaisa ülemteenri saatel süllapikkusse katusekambrisse astus, kus ta oma uues ametis elama pidi, heitis ülemteener tauniva pilgu reisikorvile ta kaenla all:

«*Tut pljats malo. V podvale — in kelljer — pljats jest.*»

Ja korv pandi keldrisse, kus seisis muudki härrasmaja teenijarahva kraami. Aga paljalt kaks kuud sai see seal seista. Kuuenda novembri õhtul hakkas üle Peterburi puhuma kange läänetuul. See läks järjest valjemaks, kasvas tormiks, ja torm paisus üha. Nagu Puškin selle kohta pärast kirjutas:

«Läks pöörasemaks tormi lend,  
puid, kive Neeva lahti kiskus,  
ning, äkki kaldaist heites end,  
kui murdja linna pääle viskus.  
Kõik jooksis, põgenes ta eest —  
pea lainetasid platsid veest,  
maa alla madalamais majus  
nüüd kanaleid kui koski vaju,  
ning vööni laintes, kuival koon,  
linn ujus äkki kui Tritoon.

Nüüd päästku end, kes suudab päästa!  
Õel vesi kedagi ei säästa,  
lööb kõikjal sisse uste suist,  
vaid latvu paistab raagus puist,  
siin hurtsik, pilpad, eemal käänus  
vees mustav murdund silla jäänus,  
sääl turukaubad, korvid...»

...Kümned, sajad mitmesugused korvid... Nende seas ka kodu-  
koolmeistri pajuvitstest pununud reisikorv, milles Ohulepal kootud  
koduvillastesse pükstesse oli keeratud puukaantega märkmik andme-  
tega Kalevipoja kivi kohta Lohusalu rannas.

Nii juhtus, et isegi dotsent Laugaste selle kivi olemasolust alles  
mullu suvel kuulda sai.



# KOLM LUULETÕLGET

BORISS PASTERNAK

## Talveöö

Tuisk vingus terve küünlakuu,  
hang hangel süles.  
Mu laual küünal põles truult,  
mu küünal põles.

Just nagu suvel sääsepulm  
on lõkke ümber —  
nii lumeräitsakate tulv  
mu akent ründas.

Käis klaasil jääne meistritöö:  
mis nooled, sõled!  
Mu küünal põles keset ööd,  
mu küünal põles.

Ning varjud vabisesid laes  
kui miskit vaatust.  
Meil jalad risti, risti käed,  
meil risti saatus.

Kaks kinga kukkus maha siis,  
need liigsed leiti.  
Kui pisar valge vahapiisk  
sul riivas kleiti.

Ja kadus kõik, mis tundus eal  
meis külml või kõle.  
Mu küünal põles laua peal,  
mu küünal põles.

Tuul tuppa tungis tuisu loal,  
leek tõmbus tahti —  
üks langend ingel suitsujoas  
lõi tiivad lahti.

Tuisk vingus terve küünlakuu,  
hang hangel süles.  
Mu laual küünal põles truult,  
mu küünal põles.

## Kaks laulu

### II

Mind eile õrnalt embas veel,  
nüüd külm ja viisakas kui variser.  
Kuldnokad eilselt lennuteelt  
on täna kõik vaid mustad varesed.

Ma olen rumal, minu süü —  
tark oskab ennast vabaks rebida ...  
Ürgnaiselik see nukker hüüd:  
«Mu kallis, mis küll sulle tegin ma?!»

Jääb napiks pisarateparv  
verd maha pesta, kas või lootagi.  
Kui võõrasemaks muutub arm,  
siis õiglust ära parem ootagi.

Viib armsaid eemale meist laev,  
viib tuisumõllu küüdiregi ka.  
Üks hüüe maa peal kestab kogu aeg:  
«Mu kallis, mis küll sulle tegin ma?!»

Veel eile, meelitades mind,  
sa võrdlesid mind Hiina müüriga.  
Said valla peod ja nagu roostes münt  
peost kukkus elu, liiga üürike.

Kui lapsetapja kohtu ees  
end tunnen — põlatud ja hädine.  
Ma küsin põrguski, seal kohtume:  
«Mu kallis, mis küll sulle tegin ma?!»

Nüüd küsin toolilt, süngi käest.  
Vaid puine vastus, neilt ma muud ei saa:  
«Poiss võitis panga, hästi mängis, näe —  
läks teisi lollikesi suudlema.»

Sain vaevalt tunda, mis on lõõm,  
nüüd jääne tundra, hinges võbinad.  
Sa ütlesid, et olen sinu rõõm:  
«Mu kallis, mis küll sulle tegin ma?!»

Ei, ära vaidle, niikuinii,  
kes armust pettunud, saab nägijaks.  
Teab Aednik Surm, kus on ta aia piir,  
kui viljad küpsevad, sealt algab läbilask.

Meil ise sülle langeks nad —  
ei oleks tarvis oksti rebida.  
Kõik, milles olin süüdi, andesta:  
«Mu kallis, mis küll sulle tegin ma?!»

HART CRANE

## Chaplinesk

Me teeme oma argu korrektiive,  
umbkaudses rahulolus ennast lohutades  
just nagu tuul, mis paneb aega hoiule  
liig libedasse, liiga laia taskusse.

Veel armastada suudame maailma,  
kes leiab trepilt nälginud kassipoja  
ning otsib väljapääsu tänavate karest  
või soojast küünarnukipadrikust.

Samm kõrvale, nii oma viimse muigeni  
me kehkjalt narritame möödapääsmatust  
ning tema tühjusesse küünitatud sõrme  
altkulmu piilume kui süütud lapsukesed,  
et, oh mis üllatus!

Ent peitub endapetmiseski tõtt meil  
just nagu jalutajal kepi piruetis;  
me keha matmine jääb teiste ettevõtteks.  
Kõik, mis on välditav, meist vaikselt mööda läeb:  
vaid süda karjub — kõigest, mida näeb.

Näol tehtud muigemask, me siiski näeme kuud,  
— see vihmast pestud üksikul alleel  
on leidnud mängupesa tühjas prügikastis.  
Ja nukral jäätmaal, eemal jõudemelust,  
veel näugub kassipoeg: me hing on elus.

Tõlkinud U. LAHT

## Mööda mälestuste radu



asta 1935. Väikese Eesti Vabariigi vanglates peeti kinni paljusid kommuniste. Juhtus, et olin minagi üks nendest, kes oma eluaastaid kulutas Tallinna Keskvanglas.

Järjekordselt olin raskendatud režiimi all. Olin karistatud vangioiguste äravõtmisega üheks kuuks. Saatsin oma igavaid päevi mööda Keskvangla üksikkorpuses. Otse minu akna vastas asus surnukuur. Koolnute kuuri lähedus, selle pimedust haigutavad lahtised uksed, nende taga vangilaibad mustas kastis, — kõik see tekitas esialgu sügavat masendust. Varsti harjusin, õigemini — sundisin enese harjuma. Rahulikult, kuigi mitte tuimalt, jälgisin surnuvankri süngeid sõite.

Siiski veetles mind elu. Mitte ainult see teadlik võitlus, mis mind vanglasse kandis, vaid ka too ürgne, algeline. Kahe vanglahoone kõrgete seinte esisel kitsukesel alal oli see küll vaene, mõneliigiline. Ent esines kaunites ja ülevates, vahel segastes ja ka julmades avaldustes. Ei seda teadnud arvata, mitmendat või mitmekümnendat linnupõlvkonda pesitsesid kunagi rannakincluseks ehitatud vanavangla tohtu paksu välisseina õnsustes tuvid. Siin selles viimases vanglasopis oli neid rohkesti. Hommikuti lendasid nad hulganisti välja. Eluvajadusi rahuldama. Tagasi jõuti täis pugudega, raskelt, tihti alles õhtu lähenedes. Oli ka päevi, mil kauglende polnud. Jõuti vaevalt maapinnale, tiivapaar ligi keha tõmmata, kui algas taltsutamatu armumäng.

Kõikidest teistest lindudest erinesid ja paelusid mu tähelepanu kõige enam kaks. Abielupaar. Nad ilmusid koos, lendasid hommikuti vanavangla räästa alt vihmaveetoru kõrvalt tühimikust üksikkongide esisele liivakule. See oli jõuline, tore paar. Sarnanesid teineteisega sulgede värvuselt, mis muide oli kaunim kõikide omast. Mõlema sinihalli sulestiku põhitoonis oli palju rohekat ja purpurläiget, eriti kaela ümbruses. Nende paariline koosviibimine oli silmatorkavam kui teistel. Kudrutamine õrnem, mahedam. Lembemängus suheldi hurmavamalt.

Ent need meeldivad linnuvaatlused jäid sinnapaika, kui trepikojast kostis suure puust supitoobri mahaasetamise kolksumist. Köht urahtas, reageeris kolinale kui akadeemik Pavlovi katsekoer gongilöögile. Hapukapsasupi vänge lõhn teadustas, kui muidu olidki juhtumisi unustanud, et päeva nimetuseks oli reede. Suppide järgi teadsid alati nädalapäevi, seda kas või aastate ringluses.

Kui eemal oli alanud supijagamine, valvur avas ükshaaval ukseklappe, mörvar-koridoriteeniija võttis klappilt kausse ja tõi supiportse, hakkas naaber mulle vaheseinal ettevaatlikult morsetähti tiksutama.

«Homme tonks,» teatas ta.

Vangi argoosõna «tonks» tähendas salakirja. Varem kokkulepitult tuli mul tonks võtta jalutushoovis lahtri suudmest, kuhu naaber selle märkamata pidi heitma hetkel, kui ise sisenes omasse.

Kirja võtmiseks tuli ohverdada tükike leiba, see sõrmede vahel hästi nätskeks muljuda ja siis kotsa alla kleepida, et sellega hoovis saadetisele astuda. Sel kombel tonksude võtmise ületamatuks meistriks peeti Kaarel Paasi. Lihtne see ei olnud. Salakiri oli murtud imetillukeseks ja pakendile antud vanglahoovi kaitsevärv. Võtja pidi seda siiski õigeaegselt märkama ja eksimatult peale astuma. Kõige raskemaks tehinguks oli pakendi kotsa alt pihku haaramine. See tuli sooritada keha painutamata, käigusammul ja välkkiirelt, mitme paari valvsate silmade all.

Mu naaberkongis oli August Hansen. Lähetus tuli temalt. Möistsin, et kirjatähe saabumisega püüab ta mu üksindusekuud lühendada. Nii sai ikka tehtud, kui kellelgi oli määrus ukstel. Olime kokkuhoidev pere.

\*

Tundsin August Hansenit oma vangielu esimesest — 1931. aastast. Keskvangla kolmandas, kohtualuste jaoskonnas, kus mul tuli üle poolteise aasta viibida, oli nn. piimakamber. Sinna toodi ühiskongide maohaiged kõrdiravile. Seda ravikambrit peljati ja seal oli alati vabu kohti. Kõhutühjuse aste oli seal jõnksalt madalam kui tavalise vangitoidu juures. Nälgjatunde kraad oli peaaegu sama mis kartseris. Ja kelle kõht oli seal korra pikalt pilli mänginud, ei see sinna enam lustinud. Kõrdile toodi Hansen viiendast jaoskonnast, mitte esimest korda, — maovaevad andnud selleks jälle põhjust.

Jalutuskorral siis teda esimest korda nägin. Mu kõrval sammuv saarlane August Vakker, sunnitööle mõistetud ajalehe vastutava toimetajana, müksas mind ning sosistas austusärevusega: «Vaata, Hansen seal, meie kuldsuu... eluaegne vang.»

Neljateistkümnenda, piimakambri inimesed astusid väikeses rühmas meie ees, jaoskonnas olime naabrid. Vaatasin meest. Aastaid oli tal 35. Neist 6 oli mööda saadetud vabaduseta. Pikk ja kõhn oli ta. Nurgelisest kontjast näost võis aga välja lugeda tarmukust. Rühis oli esiletükkivat kärsitust. Pikad käed liikusid jõuliselt käigu taktis, pidurdamisvajadusel paiskusid seljale haakesse, nii nad rohke- mat aega olidki. Prilliklaasid sarvraamides plinkisid, kui ta aeg-ajalt erksalt pead pööras, et jälgida järelastujate suutmist — lahtirebitult ei tohtinud käia. Ta oli selles haigete grupis ainuke poliitiline. Püstipäise hoiakuga teistest erinev. Vangivammused olid puhtad, enam-vähem keha mõodus. Siis me kandsime pükse, mille esipool oli hallist maa- villasest, tagakülj mustast riidest. Pintsaku kere-osa oli hall, madal püstkrae, varrukad mustad ning piki selga kolme-nelja sõrme laiune must küüt.

Esimesest jalutusjärgsest tunnist peale tekkis meil temaga koputus- ja salakirjaside. Tema ptiikirjas saadetisi andis lugeda, need olid asjalikud, sisutihedad, huvitavad ja optimistlikud kirjad. Ühte ja teist olime varemgi kuulnud viienda jaoskonna elust, nüüd saime täpsema ettekujutuse vanade poliitvangide tegevusest. Ega ta meilegi hinge- rahu andnud, pidime sama nobedalt vastama, pikalt-laialt seletama, mis kõrvu oli hakanud. Kuna olin võrdlemisi noor ja värske vang, sain temalt rohkesti nõuandeid, kohustuslikke käitumisreegleid.

Ühe salakirjaga kukkusin sisse. Olin kinnitanud selle taignaga pesu-ruumi veekraani alla. Hansen läks sinna kobama. Ka teda passiti. Koos kamandati meid koridori ülekuulamisele. Ükskõikselt eitasime kirjavahetust. Ülema abi Sarv sellest ei ärritunud; ülekuulamiskorda tuli täita vaid pro forma, — niikuinii sai kahtlusalune vang karistatud. Ülekuulamine näis juba lõpul olevat, olime kambrisse minekul, kui ilmus kohale vanglaülema teine abi Viikman. Juurdetulnu sosistas midagi Sarvele, see kiirustas minema. Meid jäeti seisma.

Keskvangla rullakal ülemaal Šperrlingkul, keda paljud vangid isegi pika vangisoleku aja jooksul ei saanud silmaga näha, kuid keda ometi hästi tuntis Orika nime all, oli kaheksa või üheksa abilist. Üheks värskemaks oli Evald Viikman, kuulduste järgi kirikutegelase poeg. Raske on otsustada, kas valmistas teda süngeks vanglateenistuseks ette alma mater või sai selle kutsumuse aluseks lastetoa-kasvatus. Igatahes täheleandati tema ilmumist vanglas kui uue julma ajajärgu algust. Ta määrati meie «peakasvatajak». Raamatud ja kaustikud olid tema ees alatises hädaohus. Viikmani ettepanekul võeti kasutamisele kongiviisiline, kollektiivne karistusemoodus. Kartserikaristused tihenesid. Kriminaalvangid kas pääsesid üldse kartseritest või määrati neile lühemaid aegu, et suurendada poliitilistele seal viibimise võimalusi. Kui tekkis märgatav ülekoormus, kehtestati mõnes suures üldkongis ajutiselt kartserikord — magamisesemed, sinelid, raamatud ja muu kraam viidi välja. Päriskartseris tohtisid päeval lamada, ajutises mitte... Õige kähku hakati Viikmani nimetama Kobraks ehk Prillmaoks. Pandi muidki nimesid.

Sinelihõlmad lohakalt laiali, silmad vidukil, seisis ta ülbelt seekordki meie ees. Võimumehel polnud nähtavasti kuhugi rutata, või oli vajadus teha sissekandeid meie konduiitidesse ja seepärast alustati juurdlust otsast peale.

«Kas tunnistate end süüdi salakirja kirjutamises, peitmises ning keelatud ühenduse pidamises?» Kaks iletavat silma uurisid mu nägu.

«Ei, ütlesin seda juba varem.»

«Kirjutage sellele paberilehele mõned laused.» Mulle antakse paber ja pliiats.

Astun aknalaua juurde. Mul pole kirjutamisega ruttu. Viivitades vaatan aknast välja. Nüüd ei aeta mind sealt minema. Vaatan ja silmad kisuvad imestusest pärani. Jalutushoovis on soliidsed vatsakad isandad. Täiesti erinev pilt seninähtuist, nagu terendus kuskilt linna-platsilt või teatri eest. Daame ei ole, ainult härrad. — Ahaa, taipan, need on härrasvangid, riigi suurvargad, pankrotmeistrid, võlavangid ehk verevaesed ja teised suuremõdulised kelmid. Pole neil hoovis kambriolist korda, parvlevad, ei sammutõttu — rasked kered vantsivad aeglaselt munakivisillutisel. Aetakse laia juttu. Naerdakse. Vehitakse kätega. Mõni üksik vangirõivastuses, enamik šikilt riides. Vahitornis valvurit kergekuulipildujaga nende jaoks pole. Ainult kõnniteel siiski üks must nagu kombe täiteks igavlevalt edasi-tagasi patseerimas.

Kirjutan paar lauset. Käekirja ei moonuta. Ju see läheb kokku leituga. Mingu, ei ütlen siiski...

Märkan, et Kobra rääkimine on muutunud valjuks. Ülemus on turris, sõnad jooksevad ta suust robinal, käed teevad närvilisi liigutusi. Seisavad Hanseniga lähestikku. Kasvult võrdsed. Üks alatoitlusest tugevas kondinähtavuses, teisel üleaurust ossi näos-turjal ja pekki vööd

kergitamas. Teisel nii palju ülearust kui esimesel vajaka. Kobra lõken-  
dab. Hansen seisab stoilise rahuga ja näib teda pingsalt jälgivat. Kui  
tekib vaikus, kuulen sarkastilises toonis küsimust: «Ma ikka veel ei  
saa aru teie elusihist, ehk seletaksite lähemalt.»

«Minu elusihiks on see, et kaheksa orja töötaksid mu põllul, ühek-  
sanda seljas ratsutan vaatama teiste tööd!» süljepritsmetega paisatakse  
see vägevvänge kreedo. Härra on vaost väljas. Pikkade sammudega  
astub ta valvuri poole ja käsutab:

«Viige Hansen kambrisse!»

\*

Vangla rõhus rängalt mu õlgu, kui valmistusin tonksuvõtmisele. Oo  
seda kõrvetavat häbi, kui võtmisel sisse kukud. Enda saamatuse pal-  
gaks on 7 päeva vett ja leiba, siis kuu aega vangioigusteta elu. Täpselt  
niisama palju on ka seltsimehel soolas. Ega ta sulle selle eest suu  
sisse öelda saa, küllap aga mõtleb: «No olid kääpard!» Võib-olla ei mõt-  
legi nii hullusti, ent ise ei saa väga sandist enesetundest lahti enne,  
kui need karistusepäevad mõlemal kaugel seljataga ja hüvituski  
teenitud.

Võtmine õnnestus. Kuid ega salakirja lugeminegi lihtne ole, seegi  
nõudis suurt ettevaatust. Koridori kiviparketil hiilisid ukse juurest  
ukse juurde pehmed paksud vilt-tallad — palgalised, teenistushuvilised.  
Neid paarikümmend tunnimeest tuli omamoodi mõistagi. Kui näiteks  
valvur Thalström tabas ühel, teisel ja kolmandal korral vangi keela-  
tud tegevuselt, kirjutab ettekandeid ja kindlustas endale koha, siis teiste  
loidus võinuks viia nende kohad käest. Püüda tuli kõigil. Seda tehti.  
Tundsiime.

Vangimaja iga kongi ukseks oli 7—8 sm läbimõõduga ümmargune  
avaus — rongasilm. Et sissepiiluja poleks otseses hädaohus — üks val-  
vur jäänud ühe silmaga —, oli ava klaasitatud ja seda katmas must  
plekist klapp; vang ei tohtinud koridorielu jälgida. Valvurite püüdeks  
olid pikad salavaatlused, eriti üksikkorpuses. Nende kogemused kinnita-  
sid, et ainult pikaajaline kannatlik luuramine mõne vangi järele võis  
soovitud edu tuua. Peatselt selgus mustadele, et kui sujuvalt ka  
rongasilma plekklaugu ei paotatud, vang märkas seda kohe ja piidle-  
mine kaotas mõtte. See tegi neile tulist tuska, kuni ühel heal päeval  
meie avastasime, et katteplekki on puuritud nõõpnõela pea suurune  
piiluriauk.

Ega ma jalutuselt tulles ahnelt tonksu lugema tikkunud, aru hoi-  
dis uudishimu kammitsas. Ei läbematust, ei närvilisust, ei mingit erilist  
ilmet võinud olekust välja paista, kui tahtsid vältida läbiotsimist.  
Lugemise tegi riskantseks raamatute puudumine sellel karistuskuul.  
Lahtise raamatu vahelt oluaks see kergesti teostatav, nüüd tuli  
oodata, et söögi ajal supikausi varjus sellega toime tulla.

Avanud viimaks salakirja, silunud käega ta kortsud-viirded lugemi-  
seks, veendun kõigepealt, et Hansen pole muutnud oma kirjamehe-ise-  
loomu. Väike pabeririba on tihedas, hoolikas peenkirjas, võiks öelda —  
kolonelis.

Uudiseid ei ole just napilt, ehkki viibime juba tugevas eraldatuses,  
suuremas kui varem, enne vapside protsessi. See oli 1934. aasta märts-  
sis, kui kõik kommunistid tulise kiiruga üksikutest välja viidi, terve  
majakorpus tühjaks tehti. Vapsid voorisid sisse. Paar kuud möödus  
meil ühiskongides. See oli tore aeg. Esimestel päevadel rääkisime oma

keeleotsad rakku. Pidasime loenguid, kes millest oskas. Päevad lendasid. Kahjuks oli see üürrike koosviibimine. Vapsid pudenesid jälle imekiiresti vanglast välja. Rõhuvas enamikus olid nad vaid nii kaua, et jõudsid Pätsile alandlikud kahetsuspalved esitada ja ruumid reostada. Ei see võtnud rohkem aega kui kuu-kaks. Siis avati vanglauksed armulikult nende ees. Ega me imestanud. Pole kuulnud, et koer raatsiks oma saba valusalt hammustada, pealegi kui see hirmust jalge vahele on tõmbunud. Kodanluse riigi kivilõuad uue vangistusseaduse kujul pidid eelkõige hävitama meietaolisi, tegema Eestis lõpu kapitalismi vihkavale meelsusele. Kas poleks siis narr lugu olnud kinni hoida ja täit karistust jagada vapsadvokaatidele, politsei- ja teistele riigitegelastele.

Hanseni kirjast loengi, et fašistide kohtuprotsess on lõppenud. 400 märulit teinud mehest olid sattunud kohtukotta, sõjakohtusse, kus kommunistidele tavatseti langetada surmaotsuseid ja ränki sunnitöö-aegu, kõigest 39 sirk-larklast. Kaheksa päeva vooriti kohtu ja vangla vahet. Siis teatati viiele fүүrerile otsus — tervelt aasta mõtteliselt vanglas olla! Väiksematel vendadel vähem. Paljud mõisteti hoopis õigeks. Tingimisi karistatud riigipöörjad olevat andnud ausõna, et nad enam ealeski ei võta osa poliitilisest tegevusest... Kometimängu lõpul tühjaks jäänud üksikkongidesse paigutati taas kommunistid. Siia korpusesse olid juba tagasi toodud Eduard Kull, Adolf Pauk, Johannes Lauristin, Voldemar Telling, Kristjan Seaver, Voldemar Sassi, Idel Jakobson, Vassili Riis. — Kõiki tagasitooduid veel ei teadvat. Mitmesse üksikusse olla tekkinud uusi nägusid. Pole selgust, kuhu need mehed kuuluvad.

Siin võin mina naabrit valgustada. Mul sellest hea meel — on, mida vastu kirjutada. Uued näod on vapslikud terrorimehed. Võimsa äkktulevärgiga tahetud lahti saada vanadest kavalatest, vapse nagu kuidagi tüsσανud võimulejäänud riigimeestest. Nende püstjoonset taevakotta kupatamist plaanitsetud Tartu Pauluse koguduse kalmistul mingi mälestussamba avamisel. Kuuldavasti olnud varuks teinegi kava. Hitlerlandist saadetava mürkgaasi toimel pidanuksid sisseistunud tulusad ning mugavad riigileentoolid hetkega tühjenema, et siis majanduskriisis lahjunud tegelinskid võiksid ise neisse istuda ja kossu hakata. Üritused läinud luhta, sest vapsist erukolonel Seimann käinud poliitilises politseis pihtimas. Jõuk toodi meelt parandama, kolonel läks koju.

Välissündmustest teatab tonks, et maailm olevat ärevuses Saksamaa relvastumisest. Kui see seni toimus salaja, varjatult, siis nüüd tehtavat seda avalikult. Üldine arvamus: Saksamaa valmistub sõjaks. Olukord olevat juba tõsisem kui 1914. aastal. Inglismaa teinud Hitlerile suuri järeleandmisi merejõudude loomiseks. See John Bulli hitlerlaste mahitamine kutsunud paljudes riikides nõutuse esile. Mustsärklaste Itaalia jätkavat vallutussõda Abessiinias... Nende sündmuste tumedal taustal peab Hansen maailma asjus suureks tervendavaks teguriks Nõukogude Liidu—Prantsusmaa abistamislepingut. (Tean lisada, et analoogiline leping on sõlmitud ka Nõukogude Liidu ja Tšehhoslovakkia vahel.)

Siseriiklikus elus selguvat üha enam K. Pätsi fašismimeelne hoiak. Riigitüür keeratud Itaalia fašistliku korporatiivse korra peale. «Kaja» lõõtsutavat tuult purjedesse. Kõik poliitilised parteid ja organisatsioonid saadetud laiali. Nüüd alanud seltskonna organiseerimine «Isamaa-



liitu», sellest pidavat saama klikivalitsuse väärmatu tugisammas, ainuerakond. Kuna ka vapsid on samast mestist, hingeveljed, siis paljud neist, kes lepivad väiksemate paladega riigipirukast, tunglevad juba rohelise plagu all. Mu naaber on veendunud, et need uemad nähud avavad rahva silmad ja ühiskonna kandev jõud — töötav rahvas — peksab laiali fašistliku seltskonna. Ärgu ma siiski tuult alla võtku, täna-homme ei sündivat veel midagi. Seltsimees Aeg töötab aeglaselt, kuid järjekindlalt meie kasuks.

Muigan. Mul on hea meeleolu. Kirja lõpp oli ehtsalt hansenlik. Mee-nus tema bulla K. Pätsile. Kirjutas selle sama aasta märtsipäevil, siis, kui alustasime uue vangistusseadustiku kehtimahakkamise puhul pikaajalist näljastreiki. Juba kaua enne oli meil koostatud ja kõigi kommunistlike vangide poolt heaks kiidetud kaheksa ühtselt esitatavat nõudmist:

1) nn. painduva karistussüsteemi kaotamist poliitiliste vangide suhtes;

2) toidunormi suurendamist;

3) ajakirjanduse ja kirjanduse saamise vabadust;

4) töösunduse kaotamist poliitiliste vangide suhtes;

5) poliitiliste vangide paigutamist üksikkongidest ühiskongidesse, kriminaalvangidest eraldamist;

6) omastega kokkusaamise ja kirjavahetuse võimaldamist tarviduse järgi;

7) väljast toiduainete takistamata saatmise, samuti ostmise võimaldamist;

8) suitsetamise õigust.

Enamik seltsimehi reastas need lakoonilises vormis. Piisas ühest tavalisest kirjavaberi leheküljest tuhande või paari tuhande täheruumiga. August Hansenil kulus üle kahekümne tuhande.

Kuulsin sellest saunas, kuhu meid, ühemeelseid, vapsidest lahus korruste kaupa kaks korda kuus viidi. Vangidele need ühispesemised, saunas kokkusaamise meeldisid väga, mustadele mitte. Nad õhkasid ja kurtsid: «Meie hiilime nagu tolad kassid ukse juurest ukse juurde, et neid ühenduse pidamiselt tabada... oleme pinevil, rikume oma närve... Siis viiakse neid kõiki koos sauna... Lähevad sinna rõõmsalt nagu oma punasesse klubisse... Ega neil nii olegi mõtet morseühendust pidada... meie muidugi nähku tühja vaeva...» Hiljem võeti kurtmisi kuulda ja ehitati kolmandale korrusele duširuum, kus pesime üksikult.

Näljastreigi-järgseil päevil see veel valmis ei olnud ning saunas saime õnneks jälle kokku. Kõik vajalikud jutud ja uudised said taas üksteisele räägitud. Suuvärk pidi liikuma sama armutu kiirusega kui seep ja nuustik, sest rääkida tahtsid ükshaaval kõigiga, kuulata samuti, ihu harimiseks oli aga lubatud napilt pool tundi...

See oli Richard Buš, kes mulle Hanseni pikast bullast teadis pajatada. Richardil oli tavatu mälu, korduvalt sai seda imetletud. Ta oli kirja mustandiga hästi tutvunud ja jutustas sellest, kui lügenuks kirja. Nii see riigivanemale — K. Pätsile — saadetud nõudmisavaldus alanud:

«Ühenduses uue vangistusseadustiku maksmapanekuga, mõeldes tagasi oma vangipõlvele Eesti Vabariigi vanglates, mida mul seljataga juba üle üheteistkümne aasta, tuleb tahtmatult meelde Ansomardi «Elupudemeist» lühijutt «Vabastatud vangist». Nagu teada, elas vang selles jutustuses üle mitu vanglaülemat, kellest iga järgmine ta vangipõlve jõudumööda raskendas. Esimene võttis temalt vabaduse. Teine

pani raudu. Kolmas neetis ta seina külge ning pani ka tropi suhu, et vang ei saaks ei liikuda ega häältki teha. Nii nad teda siis piinasid, kuni mehest jäi veel vaid vari...

Poliitvangi-kommunisti elukäik Eesti vanglates on sama. Tunnen vangistustingimusi kuni 1924. aasta 21. jaanuarini varemistunute jutude järgi. Naissaarel, Pääskülas ja mujal inimesed surnud kui kärbsed. Äärmiselt vilets toit, kehv riietus, külmad ruumid ning kõigele lisaks — toores kohtlemine.

Toidunorm on 1924. aastast alates üks ja sama, ametlikult vist 2800 kalorit, viletsam kui üheski teises Balti vabariigis. Vangla toiduainete tegelik toiteväärtus on umbes 25% madalam arvestatavast...

Kui uue vangistusseaduse koostajad ja rakendajad on sellest lähtunud, et toidunormi suurendamata poliitvangidele-kommunistidele väljast toidu saamist piirata miinimumini; et neist pikaajalistest vangidest kiiremini lahti saada, siis on nad muidugi õigesti kalkuleerinud...

Režiimist. 1924/25. aastal olid poliitvangid nii Eeluurimis- kui ka Karistusvanglas enamasti kriminaalvangidest eraldatud. Keskvanglas oli see teisiti. Vene uulitsa vanglat likvideerides ning mujaltki poliitvange Keskvanglasse koondades paigutati siin kommunistid kriminaalvangide hulka. Mitmekordsete nõudmiste peale eraldati enamik meist eri kambritesse, mõned jäeti kriminaalide hulka ja üksikkongidesse. Kokkusaamisele omastega lasti meid Karistus- ja Eeluurimisvanglas 1924/25.a. vähemalt kord nädalas. Sama tihti võisime kirju kirjutada, väljast toitu saada... Saime lugeda kolme päeva vanuseid ajalehti. Tööraha ajakirjandus oli muidugi keelatud. Nii oli see 1925. aasta sügiseni. Keskvanglas hakkasid tulema kitsendused. Kokkusaamist, kirjutamist võimaldati üks kord kuus. Ajalehed võeti kord hoopis ära, siis hakati andma kahe nädala vanuseid...

Kuni A. Pressi tulekuni Vangimajade Peavalitsuse ülema kohale oli vanglaülemate peamõtteks, et seinad oleksid kõvad, trellid, lukud ja valvurid kindlad. Kambri sisemine elu poliitvangide-kommunistide suhtes huvitas neid peamiselt selles mõttes, et ei sepietakspõgenemisplaane, ei peetaks illegaalselt ühendust välismaailmaga ega eraldatud vahialustega vanglas. Kommunisti «parandamine» ja ümberkasvatamine neid palju ei huvitanud ja paistis, et nad oma kogemuste põhjal seda üldse lootusetuks ettevõtteks pidasid...

Keelati raamatud, kus õigustatakse sotsialismi või mis sisaldavad andmeid sotsialistlikust ehitustööst NSV Liidus. Määrati, mida vang tohib oma kirjas kirjutada. Kokkusaamine omastega viidi pühapäevalt laupäeva hommikule kella 10—12-ni, seega ajale, kus iga tööline veel töö. Aasta tagasi võeti meilt suitsetamise õigus. Piirati ka toiduainete saamist...»

Buši ümberjutustust tähelepanelikult kuulates kargavad mu mõtted puhuti bullakirjutaja juurde ja ma ei saa teisiti, kui pean soojalt, pooldavalt ja heakskiitvalt temale noogutama. Iga aastaga saime vanglas üha enam tühja kõhtu tunda. Meie jaoks oli kultuur ja tsivilisatsioon ammu põrmu sõtkunud. Ladu, see vangla täitmatu magu, oli tugevasti punsunud meile väljast saadetud kirjadedest, ajakirjadest ja raamatutest — need jäid ootama su vabanemist, siis tohtisid lugeda. Mulle meeldis, et Hansen ei olnud silmakirjateener, tal oli õigus rõhutada oma vangisoleku ühtteistkümmend aastat kui suurte raskuste mõõtu. Vangla oli talle vihaseks võõrasemaks, millest ta tõepäraselt kirjutaski. Ma

mõistsin — tal ei olnud enam ruumi hinges, ta pidi enese tühjendama. Olin temast hulga noorem vang, kuid minuugi hing oli triiki.

Naernud välja variserlikud sõnakõlksud progressiivsest vanglakasvatusest, kirjutanud Hansen edasi:

«Midagi tõsiselt muutvaid põhjalikke reforme on vaevalt oodata kõdunevalt kapitalistlik-kodanlikult korralt, pealegi, kus selle praegune seisukord produtseerib iga päev rohkem vangimajakandidaate juurde, kui neid keegi parandada suudaks. Mis aitab see, kui inimene lähemski vanglast välja kõige paremate püüete ja soovidega, kui ta väljas tööd-teenistust ei leia. Selle küsimuse lahendab kord võidukas sotsialism...

Teie, härra Konstantin Päts, teate väga hästi, et ei ühegi kasvatusmeetodiga vanglas suuda te muuta klassiteadlikku töölist, veendunud kommunisti kodanlaseks, eriti veel nüüdsel ajal, kui sotsialism-kommunism pole enam ainult teooria... Mina ei usu silmapilgukski, et teie-sugune kaugelenägelik, kogenud poliitik peaks võimuküsimust kodanluse ja tööliklassi vahel jäädavalt otsustatuks. Võimatu on uskuda, et teie lähtuksite kapitalismi ja kommunismi tulevase saatuse küsimuse otsustamisel ainult Eesti ühiskondlikest vahekordadest, kus majanduses veel tugevad väikevalmistuslikud elemendid ja õhkkonnas silmapilgul valitsemas väikekodanlik ideoloogia. Mina olen üsna kindel, et teie vaatate sellele küsimusele hoopis laiemas perspektiivis kui mõni kolka-poliitik ja seepärast seisukorra tõsidust mõistes vaatate kapitalismi tulevikule üsna murelikult ning ei pea võimatuks, et ühel ilusal päeval, juba lähemate aastate jooksul, võib Pika Hermann'i tornis lehvida Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi veripunane lipp...»

Ega meie kaebused-nõudmised tavaliselt vangla kontorist kaugemale pääsenud. Kinnipidamise põhjuseks oli kas vormiline külg — polnud palvekirjana esitatud (vang tohtis ainult paluda!), või jäi veel peenemale sõelale: avalduse sisu ei olnud kodukorraga lubatud vastavuses. See ei tähendanud, et neid üldse ei loetud. Loeti. Reageeriti ka — karistati. Ka Hansen sai oma bulla eest pimedaid päevi, seejärel paigutati üksikusse nr. 2, surnukuuri lähemasse naabrusesse.

Peale salakirja ja suppi, kartulisuppi (sest oli nädala lõpp — laupäev), tundsin keres mõnusat rammestust, oleks tahtnud siruli visata, aga kus sa seda. Igas kongis oli raamat, trellitatud ruumi juurde kuuluv ese, mille mustal esikaanel märgatavas hõbetrükis «Vangimajade kodukord». Köhnake see vanglatalnud ei olnud. Seda tsaarivangimajade sisemääruste pärandust oli kodanluse võimu aegadel — 17 aasta jooksul — pidevalt karmuse ja sünguse suunas täiendatud, laiendatud, uuendatud. Paragrahve oli paarsada, mis pidid reguleerima, seadistama vangi elu. Vangi elutee pidanuks kulgema kui peenike traat paragrahvide tihnikus ja meie olema traadilkäijad. Seda meie ei suutnud, ei tahtnud ega kavatsenudki olla.

Kestvalt vaevasime pead, nuputasime, kuidas vähem tunda trellide, tugevate müüride-seinte, raudplekitatud siseuste umbset ning ahistavat raskust. Meid püüti justkui kotis hoida ja lohistada edasi vangiaas-taid teadmatuses väliselust, et moonduksid korrale taltsaks amööbiks. Ei üksnes range eraldatus tööliklassist ja tema võitlusmeelsusest, vaid ka suur ja süng ekskluisus pidi sellele teed tasandama.

Võitlusmeeleolu hoidmiseks, välismaailmast eraldatuse tunde vähendamiseks, võimude üha kasvavatele surveavaldustele vastupanuks asutasid kommunistlikud vangid türmides oma salaorganisatsioonid.

Need olid paindlikud ja sitked koondkonnad. Kõige laialdasemaks ja lihtsamaks vormiks olid ühiskambrite toidukommuunid. Kommuuni liikmeks võeti vastu seltsimees, kelle poliitiline politsei oli heitnud riigivastasena müüride vahele, kelles siin aga nähti mehist võitluskaaslast. Väljast ühiskambrisse saadav lisatoit leidis kommuunis venaskõhu. Oli mehi, kes võisid vaid Kadrioru Russalkat toidutoojana oodata. Neile oli kommuun suureks toeks. Toidukommuunide põhituum ning puhtparteiline organisatsioon koosnes kindlameelsetest kommunistidest. Kambris, kus oli viis ja enam organisatsiooni vastu võetud liiget, valiti kolmeliikmeline kambribüroo — *kabe*. Suurtes jaoskondades, kus oli kommuniste mitmes kambris, valiti ühte kambrisse jaoskonnabüroo, viieliikmeline *jabe*. Vangla organisatsiooni üldjuhiks valiti ühes kongis arukamatest ja hakkajamatest seltsimeestest vangla büroo — *vabe*, viie-, seitsme- või üheksaliikmeline, rajoonikomitee õigustes.

Ega vangide kõrgem kollektiivne juht *vabe* tegelnud üksnes poliitvangide jooksva elu juhtimisega, ta pidas sidet *jabe*'de ja eraklike *kabe*'dega, teiste vanglatega, välismaailmaga, illegaalse EKP keskusega. Tal tuli hankida keelatud kirjandust, suunata õppetööd, hoida ideelist puhtust, kavandada eelseisvat võitlust, plaanitseda vangide ühisründe.

1927. aastal alustas Keskvanglas, seespool trelle, ilmumist vaheda võitlusmeelega, terase silmaringiga salajane ajaleht «Vangimaja Kiir». Karistusvanglas sai tema nooremaks, ent sama südikis sõsaraks «Vangla Hääl». «Punane Viisnurk» — ilukirjanduslik, majanduslik ja poliitiline ajakiri — oli mahukas ja sisurikas.

1931. aasta maikuus toodi kolmanda jaoskonna haigekambrisse August Mäemat ja ühele jalutuskorrale minnes viskas ta mulle trepikeerdel tikutoosi «Vangimaja Kiirega» otse pihku. Ega see päev mulle pärast seda noosi väikese ärevusega olnud! «Vangimaja Kiirest» olin ammu varem kuulnud, kord teda näinudki — Leningradi Revolutsiooni-muuseumi eksponaadina. Esimese «Vangimaja Kiire» kirjutas käsitsi Johannes Lauristin 1927. aastal.

Nüüd oli selle üks number kongis, peidikus. Tuli kannatlikult oodata päeva möödumist. Alles õhturahu saabudes, kui polnud enam rahutut sagimist, enamik vange põõnas naridel, võis tikutoosi piiluma hakata. Ettevaatuse mõttes tuli ajalehte paljude pilkude eest varjata. 21 vangist olime ainult kolmekesi poliitilised.

Sisemise juubeldusega võtsin tol õhtul «Vangimaja Kiire», mille peale kõik vangla pagunikandjad ajujahte korraldasid, väikesest tikutopsist välja. Laotasin ettevaatlikult selle siidpehmele ja õhulisele maisipaberile kirjutatud vangiajalehe narile. Heitsin pilgu üle tiitel-lehekülje, kus seisis tuttav, julgustav juhtlause: «Kõigi maade proletarlastel, ühinege!», siis nägusas suure kirjas «Vangimaja Kiir».

«Klassiteadlike poliitvangide häälekandja.»

«Toimetus ja talitus — Patareis.»

«Nr. 1 (51), aprill 1931. a. V aastakäik.»

Ajalehe uudistekangas algas suure, ajakohase, teravalt lööva poliitilise karikatuuriga. Pätsi ja sotside — mustade ja kollaste — sobivalitsus on siin kunstniku salvavas pliitsijoonises.

Hindame põnevi silmi Mikk Lundiga kunstniku tööd. August Vakker oma kerega varjab meid ja peab silmas kongi kahtlasi.

«Sellel pilkepildil on tõsine jume,» arvas Lunt muheldes, «trumpab Gori üle.»

Siis ma veel ei teadnud, et «Vangimaja Kiire», mida üldse ilmus 52 numbrit, kunstilisteks kujundajateks olid Joosep Saat ja Voldemar Allik.

Tutvume «Vangimaja Kiirega» kollektiivselt. Mõlemale vanemale mehele on artiklite-sõnumite peenkiri raskesti loetav, nõuab minutki pingutamist. Loen väga vaikse häälega, tunnen mõnu loetust, sama muljet täheldan kuulajate juureski. Eriti märgatavalt hakkas Mikk Lunt kaasa elama följetonivaimus kirjutatud loole vanglaülema abist Viikmanist. Küllap see meenutas vanale sepale temagi kohtumisi Kobraga, tolle poolt sokutatud ülekohtusi külmi-pimedaid päevi, näljapiinas kõhtu...

Pool ajalehe mahust oli enamasti välissündmuste all. Ajaleht oli tihendatud peenkirjas, lugemine võttis aega. Peale lugemist loetlen artikleid-sõnumeid — saan neid kokku 55. Normaalsesse täheruumi arvestatult saan indeksiks 60 000! Ennäe, tuletikutoosi mahtus umbes 34 masinakirjalehte!

«Vangimaja Kiire» iga järjekordse numbril ilmumine oli seotud suurte raskustega. Korrespondentsil tuli sihtkohale pääsemiseks liikuda maailma eriskummalisemaid postiteid ja sidevahendeid kasutades. Kuid tal oli vapper, visa ning leidlik kirjasaatjate võrk, entusiaste oli kaugelt üle saja. Ta oli kollektiivse julguse, tõsiduse, armastuse ja tundesii-ruse vili. Teda sündis vaid üksainus eksemplar! Ent ta oli söakas uljas-pea! Lahkunud sünnikongist, hakkas ta ületama takistusi, vältima sendiahneid käsi, liikus aeglaselt vangla labürindi kõverteedel, lipsas läbi mustade püünistest, kaotas sageli päevi peidikutes, ent kuhu ta jõudis, seal uhkas temast ikkagi reibast värskust.

\*

Kõnnin mööda mälestuste radu, kaugel tänasest päevast. Keda kõiki ma ei meenutaks: Richard Buš, alles vanglahõng küljes, ruttas 1938. aastal Hispaaniasse, kus langes Vabariiki kaitstes. Voldemar Sassi, Kristjan Seavere, Eduard Kull, Johannes Lauristin, Adolf Pauk — ka nemad langesid, sõja esimestel päevadel, kodumaal. Mikk Lunt suri tagalas. August Vakkeri ja Voldemar Alliku saatus on teadmata. Postuumselt rehabiliteeriti August Hansen. Kõik kunagised kommunistid, kodanluse vangid, võitlejad.

## Jälle ja jälle

Kui kajab muusika ja naeruhääl on hele,  
näod hõõguma ju löövad rõömuroast,  
siis läbi linna lumeväljadele  
ma tasakesi põikan pidutoast.

Nüüd kustub kaugel kumav aknarida.  
Täis pilkusid on taevapimedik.  
Ma seisatan.  
Sa tuled jällegi, mu kohtunik,  
ja küsid jälle midagi.  
Kuid mida, mida  
sa siis ei tea?

Sa näitad minule mu armetust  
ning jällegi on osatada vaja  
sul minu eluhoolt, mu elumaja,  
mu endahellitust ja edevust.

Su käes on korraga kui kulurohi  
mu rinnalt kistud hõbelill.  
Nii raske, raske tuule rajuvil  
sa rebid kõik mu hingehilbud maha.

Ma oma võimetuses vahel vihkan sind!  
Kuid sinuta, mu süüdistaja,  
ma siiski, siiski elada ei taha,  
ma elada ei saa,  
ma elada ei tohi!

## Tuulde räägitud

Ei mõika mehe mõjurikkus,  
ei väarikus, ei vägiteod,  
ei koljatite kollipeod,  
ei tormakus, ei tornipikkus —  
kui pole üht.

Mis aitab sõnasähvimise  
talendi tore tulevärk,  
su väle suu- ja sulevärk,  
kui sõnatult su saatus ise  
ei ütle üht?

Kas piisab elumõnudest poeedil?  
Kas mугaneda võib ta muremeel  
niikaua kui on kuskil me planeedil  
auvõttajaid ja võimuhullust veel?  
Kui pole üht?

Eesõigusi see üks ei anna,  
ei kärkima sind kehita,  
ei sulle kratikraami kanna,  
ei häärberitki ehita,

ei seda sulle patuks pane,  
kas oled kreeka mees või juudalane,  
või asu aluanem sul  
maarahva rannaraadikul.

Su nooruses ei tööta sulle  
ta tuulelosse tuisupaoks,  
ei elutöödel eritasu,  
ei endapettust, hinge-asu  
su vaese vanaduse jaoks.

See ainus eriti ei helgi.  
Ta oma nimega ei kelgi,  
ei haava iial abitust,  
ei vesta enda vennahoolest,  
ei sobita sind sõbra poolest,  
ei eelda hingesugulust,  
ei varitse su vaimuandeid,  
ei vaja lepinguid, ei vandeid —  
kuid vajab üht.

Mis imet ihaldad sa teda?  
Kas hõlpu saab ta hoole all?  
Kas hellitab ta sind?  
Ei seda!  
Ta siht on sinust kaugemal.

Su koorem kasvab kogu aja.  
Kui aga uudne usaldaja  
kord ohkama jääb omapead  
ja nuriseb: «Mis on tal vaja?»  
— ta vastab alati: «Sa tead.»

Jah, küllap sinagi ju tead,  
et vääradata jääkski vale,  
et ilu muutuks imalaks,

et headus ainult edvistaks,  
teed sillutades teesklejale.

Sa tead, kui kalk on inimkalju,  
kui ränk on mõtte madalrõhk.

Sa tead, mis õnn on puhas õhk  
ja olla, olla! Mitte näida!  
Mis õnn!

Kuid ebajumalaid on palju  
ja oksal kaebab künnilind:

«Too piits! Too piits!  
Ta läks! Ta läks!  
Ta ongi maetud!  
Läks! Kiriküüt!  
Oh kunniks mind!»

Kas juba kuldseid kujukesti  
su nõder käsi treib ja treib?  
Kas luku all on lättevesi?  
Kas luhtama lööb nurjaleib?

Kas juba libateedel tallad?  
Kas kiiduohvritki ju kallad?  
Kas venib lähkrist lääge viin?  
Ei veel, ei veel!  
Su näkku vaatab üks ning ainus.  
Ta sind ei säästa.  
Ta on siin.

Ta tuleb akendest ja ustest,  
ta tuleb meresügavustest  
ja vasemalt ja paremalt.  
Ta tuhiseb su tuleleegist,  
ta tuleb türmist, sunniseegist,  
su tallerteelt ja tanumalt.  
Ta tuleb häbiahelatest  
ja karjub kalmukivi alt:

«Ei, sa ei tohi ennast alandada!  
Miks küürutad? Miks longu lased pea?  
Miks vaatad valuga mu rasket rada  
kui eksija, kes koduteed ei tea?

Sa kuulatad. Sa kardad. Mida? Keda?  
Et kahtlustaja kambriuksel taoks?  
Mis on sul salata? Mis peita? Häbeneda?  
Kas müüri?  
Viirukit?  
Neid pole sinu jaoks.



Sa tead: ka ilusamal inimsuse imel  
on inimlikud piirid.

Sest  
ei ole pühadusi, mille nimel  
võid mõnitada inimest.

Kas loopisid kui raibet lubjahauda  
sa ladvasaaki tema kodupuust?  
Kas hooplesid sa oma häbiauga?  
Kas roomasid?  
Kas läksid surmasuust  
sa ülbe ülekohtu pidulauda?

Kas on su kuri süda su türann?  
Kas kummardad sa kuud või pildipalet?  
Kas vajad vaimu vagurust?  
Kas oled hirmu imetleja?  
Kas lõõpija?  
Kas lipitseja?  
Kas variser?  
Kas õnneori?

Ei?  
Pühi siis nii pisarad kui pori  
sa inimese näolt!  
Jää iseendaks! Vihka valet!  
Ja mäleta:  
ma pole mängukann!»

## Sõnarine

Mina, poissi peenikene, huikasin kesk aasa.  
Sõnarine sõitis mööda, hüüdis: «Tule kaasa!

Tule kaasa ilmapulma, võta süda rindu!  
Tule kaasa Kuldalasse kuulma kukulindu!»

Sõitsime siis ilmapulma läbi haavasalu.  
Mina, poissi peenikene, päris paljajalu.

Ilmapulmas trallitati, löödi kiidulokku:  
«Au ning Ilu peavad pulmi! Laulame nad kokku!»

Laulsid kiltrid, laulsid köstrid, kõigil uhiuued  
siidirätid, pulmapüksid, uhked upsikuued.

Sõnarine vaatas peigmeest, vaatas korraks pruuti,  
virutas kõik vorstivaagnad laual uperkuuti.

Virutas ja karjus kurjalt: «Kes on, kes on pannud  
kukulinnuks kuuse otsa kupja kohvikannud?»

Peigmees on teil paristaja, pruut on vana rusu.  
Ilmarahvas, pulmarahvas, ära kõike usu!»

Oh sa jutas, kus nüüd köstrid naersid hapu suuga,  
togisid meid uksest välja pika toobripuuga.

Sõnarine jagas hoope: «Meil on aega vähe!»  
Mina, poissi peenikene, pätsiga sain pähe.

Nõnda kehvalt läks me lugu ilmapulma peres.  
Käisime ka Ihamarus, Koluveres.

Kuulasime kohisevaid ajakoski.  
Taga Tarbatut lõi paistma tume Tartaroski.

Toone külas kutsuti meid musta mullaonni.  
Sõnarine söimas vastu: «Ei me jäta jonn!

Ei me tüki Vilu valda, ei me vaikselt vindu —  
meie lähme Kuldalasse kuulma kukulindu!»

## Jõgeva ja Pedja vahel

Kõik ju oli harilik,  
kassikäpad, kanarbik  
Jõgeva ja Pedja vahel.  
Varsakabjad olid mul  
vastas varahommikul  
Jõgeva ja Pedja vahel.

Nägin igal sammul neid  
ammuilma omaseid  
kurekatlaid, kummeleid,  
tuhandeti tuttavaid  
karikakraid, kellukaid  
Jõgeva ja Pedja vahel.

Raudteelill, raudteelill!  
Asukoht kui alasil,  
lehed liipri lähedal,  
lisajuured liipri all,  
õied õhus õrevil,  
varred maani marraskil.  
Raudteelill!

Andku andeks angervaksad, mesikad, madarad, kurerehad, kukerkuused, hiireharned, raudrohud, pujud, putked, reinvarred, köömned, tulikad, oblikad ja teised Raudtee Flora lihased lapsed!

Vabandagu mind mesilased, kiilid, kimalased, sääsed, põrnikad, rit-sikad, liblikad, lepatriinud, vaablased, varblased, varesed, harakad, vihmakassid ja kõik põlistuttavad maa ja taeva vahel!

Traadid laulsid. Nende keelt  
ma ei mõistnud. —.—.—.—  
Läksin ära roobasteelt  
Jõgeva ja Pedja vahel.  
Imet ma ei otsinud,  
tavalist ei trotsinud  
Jõgeva ja Pedja vahel.  
Polnudki ju hiiupuid,  
tea mis taara-tammikuid  
Jõgeva ja Pedja vahel.

Teie aga, kõrgesti haritud roosid, liliad, krüsanteemid, nelgid, kameeliad ja mimoosid, — ärge pange pahaks mu piiratust! Mis teadsin mina teie ilust ja teie hellitajatest? Või mida teadis hellitusest meie kodusid kassinaeris? Käoking? Talimirt? Murtudsüda? Nemad ju õitsesid nagu elukeelu alt, ei võtnud vihaks tuult ega tormi, ei põuda, pakast, maa-põrumist, rattamüra, tuhka, tahma, õlivingu, vedurisuitsu ega tulist auru. Vahel küll väliselt nagu välgu võetud, olid nad ometi raudse ter-visega ja vaata et peaaegu hävimatud.

Raudteelill, raudteelill!  
Asukoht kui alasil,  
lehed liipri lähedal,  
lisajuured liipri all,  
õied õhus õrevil,  
varred maani marraskil.  
Raudteelill!

Ainult rässakas jorjen oli natuke õrnema loomuga, kartis külmetust ja magas talvekuudel meiega ühes toas.

Läksin põiki. Niiduperv.  
Tavaline metsaserv  
Jõgeva ja Pedja vahel.  
Kastenõres kase all  
piibelehed, piibelehed, piibelehed!

Õite hõbe-hillerdist  
levis lõhnarohelist.

Aga tine tihedik  
jäigi jaherõsiseks.  
Mets ei olnud sõbralik.  
Tume silm lõi tõsiseks.

Pimeduse parte all  
kumas miski kaugemal,

kumas nagu küünlajalg  
mustal mullapõrandal.  
Sina? Kust sa siia said?

Muidugi ei tundnud ma teda. Alles palju aastaid hiljem sain teada tema rahvusvahelise varjunime — *Cypripedium* — ja nägin raamatutes ta näopilti. Mis ütlesid kõik trükitud tiitlid ja paberist pildid tema eluilme kõrval! Kuidas teda ka kirjeldada, — ta oli teistmoodi. Kutsugu teda Kuldkingaks kes tahes, kuid oma tiibadega meenutas ta mulle helkivat õhusõitjat, kes parajasti pilvedest kukkunud ja päise-päevipimedas ringi vaatab. Et mis meid siin ootab?

Kus on sinu kodumaa?  
Tulid ihuüksinda  
meie laane laternaks?  
Tulid nagu lahke laps  
tuppa tulenäitajaks?

Nüüd märkasin ta näol punaseid kriimustusi. Oli ta kukkudes viga saanud? Kellegi käest põgenenud? Ennast kaitsnud? Mingit oda ega okast ju temal ei olnud. Ega minagi teda puutunud. Küsisin ainult üht-teist, nagu me vahel ka tuulelt, pilvelt ja taevatähelt kõige võimatumaid, kõige pöörasemaid asju küsime, ilma neilt seepärast veel mingit vastust või valemit ootamata. Pealegi pidasin ma oma kaaslast paremal juhul mõneks lõunamaalaseks, mõneks türklaseks või egiptlaseks, kes minust põrmugi aru ei saa. Niisuguse näoga ta seal seisiski, kulutas muudkui jumalamuidu oma kallist lambivalgust ja paistis endamisi aru pidavat. Korraga ütles ta mu sulaselges emakeeles:

Ilmauks on irtakil.  
Kõik on kuskil võimalik.

No kuule, see oli alles üllatus! Mina oma pisikese Kilgi kooli haridusega ei mõistnud sellest vastusest midagi halba välja koukida, vaid hakkasin külalist raudtee äärde kutsuma, kus ka teisi nägijaid-kuuljaid leiduks. Kes oleks tihanud tema toredusele öelda: «Mine sina metsa oma jutuga!» Kuid vastaja vaikis. Nüüd lõin minagi viivuks kõhklema. Kuhu ma teda kutsun? Kas temasugune saab liivalademe otsas ära elada? Joogiveeta läbi ajada? Aga kuidas teised said? Mitte ainult vanad vilunud raudtee-kaamelid ja põlised paigapidajad, vaid ka noored õunapuud, marjapõõsad, viljakõrred, linavarred, kartulid, kanepid, päevalilled, herved, oad, moonid, kressid ja tuhanded teised läbirändajad suutsid seal oma kanda kinnitada. Maikellukesed, kes olid ometi nii peened ja äravalitud, et nende pilte lõhnaõlipudelitele kleebiti, — isegi nemad oskasid seal olla ja seltsida.

Kirjeldasin oma imerääkijale õige meeldivates värvides inimesi, kes alalõpmata kuhugi sõidavad, vaguniaknast välja vahivad ja mõnikord lahkesti taskurätte lehvivad.

Kuid ma ei vaikinud raskustest. Veepuudus ähvardas kõiki. Ka liiva alla jäämise oht oli alati olemas. Aeg-ajalt veeres virnade viisi liipreid, piketiposte, roostetanud naelu, mutreid ja traadiga kokkuseotud raudpolte teetammilt alla. Siis oli rusurada taga, leina ja põdemist pikaks ajaks. Kui aga terve platvormitais raudteeroopaid maha laaditi, siis läks rohukamar tagurpidi rulli nagu vildikangas, — ei sul olnud enam

omakseid, eluaset, leivamuret ega olnud mõnikord sind ennastki. See teadagi oli kõige halvem, mis üldse võis juhtuda.

Ja siiski jäi veel midagi, millest ma isegi rääkida ei tihanud. Kõik need ilusate kübaratega daamid, uhked linnahärrad, mundrimehed, antvärgid ja mamslid ei küsinud kuigi palju sinu lillenäost. Nad loopisid vaguniakendest kompvekipabereid, apelsinikoori, suitsukarpe, singikamarat, konte ja kalapäid sulle kaela ja otse vastu vahtimist, kuidas aga juhtus. Tuul küll kahmas lennult mõne rasvase ajalehe ja viis kaugemale, aga paljude tema üksinda hulga vastu jõudis.

Ei ole kuigi lõbus kanda kaelas vorstinahka ja peas munakiivrit, eriti kui sulle vedelat munakollast silma valgub. Mõnikord näidatakse näpuga, naerdakse ja leitakse, et sa õige halenaljakas oled. Et säärast asja taluda ja ennast mitte täiesti kaotada, selleks on siiski vaja midagi muud kui ainult iluandekust ja purpurtiibu.

Ma tundsin üht puhta pilguga sinisigurit, kes niisuguse alanduse pärast punalillaks läks ega kunagi enam toibunud.

Aga ma tundsin ka üht päris loomuliku taibuga takjat, kes pähekukkunud konservitoosi mingiks haruldaseks iluehteks hakkas pidama ja nõnda õrjetuks muutus, et temaga enam läbisaamist ei olnud. Ega keegi teda seepärast vihanud, öeldi ainult möödaminnes: «Va takjas!»

Ei, neid näotusi ma nii haruldasele külalisele targu ei jutustanud. Ta vist oligi minust juba tüdinenud ning andis oma vaikimisega märku, et ma teda kauemini ei kiusaks. Natuke haavunud soovisin temale head omaette olemist ja tulin tagasi raudtee äärde. Parajasti läks mööda hommikune kiirrong. Reisijad veel magasid. Ainult keegi unise näoga isand vaatas vaguniaknast välja, tõmbas paberossi ja haigutas. Pähe meile sedapuhku midagi ei visatud.

Traadid laulsid. Nende keelt  
ma ei mõistnud. —.—.—  
Käisin jälle roobasteel  
Jõgeva ja Pedja vahel.

Mis aga oli minuga juhtunud? Kõik, mis minus mõtles, tundis, imetles, aimas, lootis, ihkas ja hõiskas, — kõik see oli korruga nagu mesilase nõelatud ja äratehtud. Ikka ja uuesti vaatasin metsa poole. Otsustasin oma salakavala salvaja homme — maksku mis maksab! — lage-dale tuua. Kuid järgmisel päeval teda ei olnud. Lihtsalt ei olnud enam. Seda ma muidugi ei teadnud aimata.

Ees oli pikk põuane päev. Õhk virvendas. Minu arvutud janukaaslased raudtee ääres lasksid pead longu ja löötsutasid: «Juua!» Nad olidki juba kollatõppe jäämas, kuid pidasid vastu. Kastepiisani. Vihmani. Järgmise vahetuseni. Lõpuni. Kuidas keegi. Kuidas kellelegi siin kumisevate traatide all õnneks antud.

Raudteelill, raudteelill!  
Asukoht kui alasil,  
lehed liipri lähedal,  
lisajuured liipri all,  
õied õhus õrevil,  
varred maani marraskil.  
Raudteelill!

## Uus külaline

Su pilgud põikavad veel sinna-siia:  
«Erasmus, maru mees? Ja see on Laikmaa pilt?»  
Sa oled isekas ja *norid* üleliia.  
(Nii kuuldu mõnikord su lektorilt.)

Kolm pala on sul peas. Üks lühike, kaks pikka.  
Sa deklameerid neid. See kõik on kiiduväärt.  
Ma noogutan, ma näpin lauaäärt,  
ma tahan tänada, —  
kuid olen kidakeelne nagu ikka.

Su ninagi on terav. Seda esiteks.  
Mis ajast jäid su silmad tõsiseks?  
Kas vaatased sa kaevupõhja juba?  
Või nägid näkitiikidel ehk läbi udu  
veepeegli asemel vaid konnakudu  
ja seenetanud supelmaja?

Sa oled purjesportlane ja joonistaja.  
Su treenerid ja matkateed  
ei põika iial pimedikku  
jääkülma elukõledikku,  
kus kivi andis kätt,  
kus puu ei olnud puu,  
kus kahisedes vastu kallast  
lõid unustuse ulguveed  
ja helises nii tasa

Altma vallast:

*Meie siida on kui kannel*

Nüüd kõneldes nii loomingust kui loojast  
sa hüüad äkki: «Nektar! ... On see lihtne vein?»

Ma kaldun arvama, see oleneb vist joojast  
ja lisan omakorda: «Lihtne? Mis on lihtne?»

Sa vaatad vihaselt ja vastad: «Lubjasein!»

Ju vähehaaval kustub märtsieha.  
Ei mina lubjale saa liiga teha,  
ei lihtsustada liivakübemeid.  
Maas teretades vanu telliseid  
mu südames on lausa lapsehellus.

Sa küsid, kus on valukoda, kus on pood  
«Võit», «Sõprus», «Tulevik», «Progress», «Moment» või «Mood»,  
mis ümber vormiks upsakat utili.

Ei, ma ei maini *Teadetebürood*.  
Ei maini sedagi, et inimekäsi maalis  
ürgajal kaljuseinale  
skafandrid.  
Ma räägin müütidest.  
«Maaailma naeratus on suured muinaslood.  
Te näete, taevaga end jälle kihlab Tellus<sup>1</sup>  
ja ilmale toob uusi, tiibadega inimlapsi.»

Kuid korruga, mu kuri külaline,  
sa teed end rumalaks:  
«Niisiis on porigi poeetiline?  
Ja kõik on värsiväärt?»

«Koos taustaga. Kõik nähtav, nägematu.»  
«Ka joomalaud, kus juba joodud-söödud?»  
«Ka joomalaud.»  
«Ka kapsaleem?»  
«Ka kapsaleem.»  
«Ka mõtlemise mudel? Mõtteskeem?»  
«Ei! Mitte kunagi!» — Ma olen löödud.

Hääl heledana hoopis kukeohtu,  
sa löikad jällegi: «Kas isemõtlev kiir  
võiks pidada kord ateismi loengut?»

No vaata nähvitsat!  
Kas noor Mefisto kannab siilisoengut?  
Polemikaks mul pole püssirohtu.  
Ma kardan kõmisevaid kõnekalmistuid.

«Ja kui see kiir  
ka joonistaks — kas joonte kiirgus nakkaks?  
Ja kui see kummaline kiir ei lakkaks  
meid aina kaugemale ahvatlemast?  
Mis arvate siis temast?  
Kas austaksin ma teda?»

Me vaikime.  
Kesk pilkast pimedust  
lööb värelema vaevunähtav kiir.  
Ma kuulen küsimust  
ja kihvatan:

«Eks austage te neid, — ja neid on väga palju —  
kes pole valetanud,  
varastanud,  
reetnud,  
kes head on ehitanud eluteel.

<sup>1</sup> Tellus — rooma mütoloogias planeet Maa jumalanna, külvide kaitsja, kes taevaga abiellub ja hiiglasi sünnitab.

Mis on mul arvata?  
Ma olen saapaid saaginud ja kindaid keetnud  
ja teinud hullematki veel.»

Kõik lambid põlema! Täisvalgus taevalakke!  
Sa naerad. Naerad? Küllap vist  
meil uusi ülbusi on hinge taga?  
Kuid ei. Me lõpetame. Nägemist!

Sa oled nõnda tormakas ja tragi,  
et rabad kõikuma  
ka riidenagi  
ja raputad üht mügerikku pakki:  
«Karp kilu. Eesti sepik. Sidrunid.  
Ambroosiat ju kaubastust ei saa.»

Uus kevad kisub selga tuulejakkii.  
Kui heleroheline *anorak!*  
Nojaa,  
eks ruuge leib, eks raske rukkihakk  
niisama haljalt orasena lokka.  
Ambroosiat? Mis veel? Ei muud?

Oh kevadet,  
oh kollanokka!





A. Suuman

Betti Alver (Sõejoonis) 1966



## Eluallikad on täis

Betti Alveri 60. sünnipäeva puhul



ui noorelt Betti Alverilt päriti, miks ta ei ole kirjutanud esseid, vastas poetess esimesel hetkel põiklevalt. Ta väitis, et teda segavad harjumus kõike homsele lükata. Ometi järgnes kohe tõepärasena tunduv seletus. Sest kuna ilukirjanduslikku loomingusse jääb kõik enesest, peab artiklis «puudutama väljaspool ennast seisvaid nähteid ja isikuid. See nõuab äärmiselt suurt vastutus-tunnet» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 171).

Tõepoolest: B. Alver on jäänud iseendale truuks ega ole ühtki esseid avaldanud. Aga vaevalt pruugiks seda siinkohal meenutada, kui selle kaudu ei avaneks luuletaja põhilisi olemuskvaliteete — ustavus oma tõekspidamistele, mida läbi aastakümnete ajaproovide on valvatud ja puhtaina hoitud.

Ouline tundub see märkus teisitigi. Kui B. Alver tähendas, et suurt vastutus-tunnet eeldab kaasinimesest kirjutamine, siis ei kehti see põrmugi vähem ta suhtumise kohta omaenese loomingusse, millele ta on pühendunud ja nüüd juba ümmarguselt neli aastakümnet teeninud. Samas on seljataha jäänud kuuskümmend aastat eluteed. Nii üks kui teine lausa kutsub ja kohustab B. Alveri senisele loomingulisele tööle ülevaatepilku heitma, seda enam et ta luule on sõjajärgseil aastail kirjandusloolaste vaatlusväljalt kõrvale jäänud. Praeguse noorema põlvkonna teadmatust B. Alveri luulest on süvendanud seegi, et ta looming ei ole uustrükkide kaudu lugeja ette jõudnud. Mõned juhuslikud publikatsioonid, äärmiselt kasin valik värsinäiteid «Eesti luule antoloogia» teises köites ja 1962. a. «Loomingu» raamatukogu» väljaandes avaldatud kuus poemi pealkirja all «Mõrane peegel» ei küüni ta omapärast talenti iseloomustama. Ses mõttes on murrangulise tähendusega ilmunud raamat «Tähetund», mille ulatuslik valik lubab igakülgsest tutvuda B. Alveri luuletajaisiksusega.

Luuletaja kõrge vastutustunde teadmine mõistagi ei turguta oma mõtteid paperile panema tänast kroonikakirjutajat, kuigi ta igapäevaseks ülesandeks on kõnelda ja kirjutada eelkõige sellest, mis seisab väljaspool ennast. Kummatigi on juubilar õelnud ka julgustavat. «Uudislehe» (13. III 1938) intervjuerijale tunnistas ta oma muutuvat suhtumist kirjutatusse: sõnastamisprotsessi kestel tundub, et saab parim; valmis käsikiri ei näi enam kaugeltki nii hea; sama asja trükituna nähes tuleb taas ümberhindamine, sest üks rumalus trükituna polevat enam kaugeltki nii rumal kui käsikirjas.

### 1

Betti Alver pole hoopiski tavapärane kirjanikunatuur ja üldistele seaduspärasustele ei allu ka tema kirjanduslik kujunemistee. Peame ta pärisosaks lüürrikat ja luuletõlkeid. Vastupidi harilikule ei tulnud ta kirjandusse siiski luulekatsetega, vaid debüteeris romaaniga.

B. Alveri esikteos, romaan «Tuulearmuke» ilmus 1927. a., kroonitud kirjastuse «Loodus» romaanivõistlusel teise auhinnaga. Seesama romaanivõistlus tõi kirjandusse teisegi autori, B. Alverist paar aastat vanema, väga produktiivse eepiku A. Jakobsoni, kelle «Vaeste-patuste alev» sai esimese auhinna. Üldse oli 20-ndate aastate teine pool eesti proosa suure elavnemise ajaks. Võimalik, et proosa tõusuline oli üheks põhjuseks, miks B. Alver alustas nimelt romaaniga.

Veel 1936. a. väitis B. Alver tagasihoidlikult, et kirjanikutööd ei võta ta elukutsena. Ka polevat ta lapsepõlves unistanud kirjanikukutsest, küll aga tahtnud saada näitlejannaks ja teinud koos teiste lastega kodus teatrit. Koolipõlves harrastas ta aga kirjandusega võrdselt muusikat, nii et kirjandus polnud isegi peamine huviala. «Tuulearmukesegi» olevat gümnaasiumi viimase klassi õpilane otsekui poolkogemata paberile pannud («Vaba Maa» 2. V 1936). Käsikirja viis noor autor siiski näha ikka noortelahkele Fr. Tuglasele, kes soovitas selle võistlusele saata. Ent sellega oli B. Alveri tee kirjandusse selgesti osutatud.

«Tuulearmuke» polnud mingi üllatusteos. Kuigi romaan võeti üsna leebelt ja heatahtlikult vastu, ei äratanud see A. Jakobsoni suure sotsiaalse kangastuse taotlusega võrreldavat tähelepanu. See on arusaadav. Käsitles ju meie tolikeegse romaanitoodangu paremik olulisi ja keerukaid ühiskondlikke probleeme ning ühe noore konservatooriumiüliõpilase Lea Ringi tütarlapselikud siseheitlused ja suhted ümbritsevaga ei võinudki märkimisväärselt huvi pälvida. Pealegi on romaani noorukest peategelast ümbritsev keskkond jäänud üpris hõredalt iseloomustatuks, ajastutunnetus ebanääraseks ning enamik tegelastestki võrdlemisi kahvatuteks. Väheveenvalt on jutustatud ka Lea Ringi kujunemislugu, tütarlapse püüdlemine tasakaalukamale ellusuhtumisele ennastohverdava armastuse kaudu õilsa hingega doktor Anderseni vastu. Lõpuks ei puudu sel lool isegi märgatav sentimentaalne varjund, teosesse siginenud ilmselt autori kavatsuse vastu.

Ometi pole põhjust romanisse nii karmilt suhtuda nagu autor ise. Ladusa jutustamisoskuse kõrval tekitab sümpaatiatunnet sallimatus väikekoodanliku elu ja meelsuse vastu, mis alatihti ärritavad peategelast trotslikele ülesastumistele. Kuid üks ole see neid jooni, mis B. Alveri tulevaseski loomingus ikka ja uuesti ilmneb. Edaspidisesse viitavad Lea mitmed mõttekäigud: «Tugev olen, iseseisev olen! Kedagi pole mul vaja, mitte kedagi! Uhke olen ja ei mõtlegi kedagi paluda, kellegi ees painduda! Haa, nii palju jõudu minus, nii palju põlgust mahutab rind, nii palju suuri soove mu aju!» (lk. 30); «Ja mitte keegi ei pea mind nukrana nägema, mitte keegi ei tohi aimata, et end nii ääretu üksi tunnen! —» (lk. 31).

1927. a. «tuli romaan ja siis läks kõik untsu,» lausus kirjanik enam kui kümme aastat pärast esikteose ilmumist («Kevadik» 1939, nr. 1). Mõeldud on ülikooliõpingute katkestamist ja andumist kirjanduslikule tööle, mis B. Alveri taolisele andele oli kõike muud kui tasuv ja võimaldas üksnes väga kasinat äraelamist.

B. Alveri teine raamat, pikem jutustus «Invaliidid» ilmus 1930. a. Teos sündis tähelepanekuteest, mida autor ammutas suviseil kokkupuuteil randlastega, kellega ta käis kaasas isegi kalaretkedel. Esikteosega võrreldes näitavad autori teetsingud «Invaliidides» uut suunda. Mitte päris põhjusest ei kõnelnud kaasaegne kriitika A. Jakobsoni koolist ja mõjust, räämalikkusest, isegi virildumisest («Nool» 10. I 1931). Raamat pole tõesti laitmatu. Eeskätt ei ärata usaldust Malle-Jaagu suhete areng, elujõulise ja tervete vaistudega kalurineiu kiindumine haletsusväärseesse sõjainvaliidisse. Piisavalt pole põhjendatud ka Krõõda suhted oma mehega. Ometi on neis seostes midagi alverlikku, nimelt kalduvus vahekordi ja kujusid teritada, argielu tavapärasusest põikavat leida. Kirjanduslik kogenematus mõjus kaasa selleks, et nii kujunesid (olguigi elust nähtud materjalist) ebausutavad tegelased ja situatsioonid.

Ometi on see vaid asja üks tahk, sest kirjaniku karakteriloomise oskus on esikteosest saadik märksa edasi läinud. Teravasti jääb meelde Kotla suurustav ja eneseuhke kalakuningas Jorsa ta võimuka emaga. Jorsa on kindlapiiriline sotsiaalne tüüp, rannakülade kroonimata valitseja, kelle ees enamik aralt taandub. Huviga on jälgitav raudse tervisega kalurivanamees Ristipuu Ludvi, toores ja tahumatu, aga samas ka hella südamega ja lapselik-andestavalt kiindunud enese vastu mässavasse ja kurja hauduvasse naisesse Kröödasse. Selletaolisi karaktereid esikteosest ei leia.

Väärtuslikku pakub olustikukujutus. Kahtlemata on suhteliselt eraldatud rannaküla üksikuid elujooni tabatud. Osutanud selle elu karmi lihtsust, pole kirjanik andnud idealiseerivat kujutust, vaid näidanud ka sisemisi hõõrumisi, eri jõudude kokkupõrkeidki, kuigi sotsiaalsete suhete jälgimine pole autorile olnud esmaseks huviobjektiks. Hoopis kindlamaks ja värvikamaks on muutunud jutustamisstiil.

Kõigest võis omal ajal oletada, nagu hakanuks B. Alver meie proosakirjanike hulgas ennast aegamööda leidma. Ometi läks hoopis teisiti, sest kui 1935. a. ilmus B. Alveri viimane proosateos, autori poolt poemiks nimetatud «Viletsuse komöödia», oli ta lüürikuanne juba puhkemas.

«Loomingule» antud intervjuus kommenteeris kirjanik ise oma teost nii: «Viletsuse komöödia on inimeses peituvate vastuolude sõelumise ja avastamise raamat. Kõik kummalised seiklused ja kirjanduslikud võtted, mis siin esinevad, on kõrvalise tähtsusega. Need teenivad abinõudena, et inimest viia teatud seisundisse, nii et oleks võimalik vaadelda, mis ta teeb ja kuidas ta reageerib. Inimest on siin käideldud samuti kui keemik katsetab hapetega, et saada teatud reaktsiooni. Oma teost ma nimetaksin hingeliste ja vaimsete seisukordade uurimise-raamatuks — eksperimentaalseks tööks» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 170).

Kriitik O. Urgart andis teosele põhiliselt eitava hinnangu. Ta leidis: «Saatuse ja viletsuse vastu võideldes «Viletsuse komöödia» kangelased lõpuks jäävad viletsusele alla. Ainult Pimpa, kes viletsuse vastu ei võitle, vaid otse tahtlikult oma narri elu püüab muuta veel narrimaks, kes endale sisendada püüab veendumust, et ta armastab just elu poolikust ja väärtusetust, ainult tema tõuseb kuidagi selle kaudu viletsusest kõrgemale ja sel kombel valitsebki seda» («Postimees» 7. XII 1935). Groteskini viidud käsitlusviis võttis O. Urgarti arvates viletsuselt traagika ning andis kõigele koomilise kuju. Teost pidas ta nauditavaks neile, kes jälgivad üksnes sõnastuskunsti.

Õnnestunuks ei lugenud tööd autor isegi, kuid ta katse jälgida üldistes sümboliväärtusega tegelaste inimese vastuolulisust — hea tahte ja teostusjõuetuse, õilsuse ja alatuse, illusioonide ja reaalsuse murdejooni — oli vähemalt huvitav. Muidugi võib selle kõrval leida omaaegse konkreetse tegelikkuse kaastust, kunstniku virelemist, noore haritlase umbejooksvaid elumõtte otsinguid jms., kuid peamine see «Viletsuse komöödias» ei ole.

Kui nimetatule juurde arvata veel lastejutt «Nukra mehe prillid» (1929), siis on B. Alveri proosalooming peaaegu ammandatud. Ta draamakateist on lugejateni jõudnud vaid komöödiakatkend «Sabaga täht», mis avaldati «Kirjanduse sirvilaudades». Peale selle mainib luuletaja näidendit «Pajatsid» või «Komödiandid» loomingu algusest, mille ta aga on hävitanud. Samuti jutustas B. Alver 1936. a., et ta on kavandanud uue romaani, kuid see jäi ilmselt kirjutamata.

B. Alveri proosateosed huvitavad meid tänapäeval ometi peamiselt kirjandusloolisest aspektist — kui kirjaniku arengutee tähised ja esialgsed eneseteostuspüüded.

Luuletajaks sai B. Alver vist endalegi ootamatult. Vähemalt on ta kinnitanud, et hakkas luuletama juhuslikult. Eriti mõjunud temasse «üks käsitsi kirjutatud kogu» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 172). Kellele see kuulus, seda poetess tookord usutlejale ei reetnud. Tõenäolikkult oli tegemist Heiti Talviku mustakaanelise kladeaga, mis sisaldas lugemisel tehtud väljakirjutusi, aga samuti ta enda visandeid. Sellest noorte luuletajate sõpruskonnas populaarsest kladest armastas H. Talvik heas tujus olles deklameerida ja endastmõistetavalt pidi see B. Alverile tuttav olema. Pealegi langeb ta lähema tutvuse algus H. Talvikuga, kellega ta hiljem abiellus, just sellesse aega, kui ta muusa proosast luulesse pöördus.

Luuleski äratas B. Alver kõigepealt tähelepanu jutustajana, kui 1931. a. ilmus ta poeem «Lugu valgest varesest». «Onegin seelikus» — nii pealkirjastas oma aegne arvustaja selle luuleloo vaatluse, milles jõudis resümeeerivale järeldusele: «Barbaara Lohe — on tõesti valge vares. Võõrsilt siia eksinud. Valge vares mustade prillidega» («Vaba Maa» 9. I 1932). Ses kokkuvõttes tundub ärritust ja «positiivsuseiha», mis mõne aasta pärast aina kõvenes. J. Sütiste nimetas poeemi pilklikult «mets-oneginlikuks». Muidugi, Puškini eeskuju ja mõju on nähtav: süžee põhikonstruktsioonis, peategelase igavust tundvas olemuses, rohketes autoripoolsetes lüürilistes kõrvalepõigetes, nobedasti, vabalt ja kergelt ruttavates jambides. Aga eks ole «Jevgeni Onegin» silmatorkaval kombel ka J. Kärrneri «Bianka ja Ruthi» eeskujuks ning isegi H. Visnapuu «Saatana varjus» märkame sellesama mõju sugemeid.

Siiski pole «Lugu valgest varesest» mingi kogemata-matkimine. Luuletajat on ilmselt löbustanud aadli-aristokraatia ülakihtidest pärit tüübi pseudoteisik asendada meie tookordsesse maavillasesse tegelikkusesse, rahatõusikute ja tõusikintelligentsi keskele, viia kujutus groteskini ja niimoodi välja naerda kompromissile läinud peategelane koos selle tralliv-pillav-suur-olla-tahtva seltskonnavaahuga, kes teda ümbritseb. Poeemis käsitletud maailmas, pinnapealses ja igavas, ei võeta midagi tõsiselt, märkis tabavalt A. Oras («Eesti Kirjandus» 1932, nr. 3, lk. 155). Suurte puuduste kõrval leidis A. Antson teosest olulise väärtuse: «Poeem oleks oma dekadentlikult põhitoonilt vaevalt väärind suuremat tähelepanu, kui autor ses ei oleks kujutand nii ilmekalt nüüdisaegseid elunähtusi ja kui ses ei kajastuks kõigi pealiskaudsegi varjult tõtt otsiv ja ahastav inimhing» («Päevaleht» 4. I 1932). Boheemlikkust mängiva noorsoo trallingud, samuti tõusiklikud hiilgavat joont järeleaimavad peod õhutavad autorit alatasa ironiseerima:

Peolauad rikkad,  
näod tähtsad, mõttelagedad,  
ja kõned pikad nagu ikka,  
ja, nagu ikka, magedad,  
ja, nagu ikka, tühjad žestid,  
viin, isamaalus, manifestid,  
ja, nagu ikka, daamid siidin,  
auväärased, ilusad, soliidid.

Teisendatult kordus seesama moodsat joont taotlevas suurtaluski, kus «oli tarvitusel sõnu / ja mõisteid nagu: sex appeal, / uus asjalikkus, fondid, börsid, / bluff, Paneuroopa, dumping, jersey, / tweed, vitamiinid...».

Kui sõjalaagrit üha peeti  
siin talun — kohvid, komiteed,  
üks kursus tantsis, teine keetis,

ning Linda, andekas strateeg,  
siidkimonon, pronksvärvi kingin,  
käis tuulehoona majan ringi.

Maksis selle juures siis tähele panna seda, «mõnd popsi peremees et pettis?»

Sellesse miljõesse, kus kõik on «mäng, kõik hindab, kütib, / käib hoogus, särav  
loterii. / Pilk tušine — ning juba süttib / noor süda nagu parafiin», kuuluvad  
loomulikult Vahak, Pehap, eelkõige Peep Hakiprill. Magister Vahak lõpetab ro-  
mantilise enesemõrvaga. Ants Pehap elab mõne aasta metsaüksinduses niisama  
romantilist (ja niisama väheusutavat) erakuelu, et naasta endisest hiilgavamana.  
Matkimistõbe pödes «elegantne looder» Peep Hakiprill, keda armuminegi süven-  
dab vaid sedavõrd, et «pärasst einet / ta vahel kodun soris Heinet». Hakiprill

oli kümnen klubin liige  
ja kuski seltsin esimees,  
tõi ülevaateid välisriigest,  
Galsworthy'st kirjutas essee,  
pamflette lehe joone alla,  
kun eesti psüüket, nähteid tallas,  
«perfektne võõras! oma poolik!»  
see temal kujunes parooliks.

See kosmopoliitiline esteet leiab lõpuks oma koha:

Oh saatus salalik ja neet!  
Ideeде jünger orjas raha,  
nüüd parkis nahku suur esteet!

Lõpuks on «seltskonda» määratud ka «valge vares», poemi keskne tegelane Bar-  
baara Lohe, kuigi

Ta kuulus inimlaste leeri,  
kes eluasklein saamatud,  
kel omasem kui seikluskeeris  
on unenäod ja raamatud.

Ent Barbaara ei suutnud pääseda umbteelt, ta tööotsingud jooksid liiva, ahis-  
tas mõistuse võimetus ihaldatuni küündida. Kartes «elu halli tõde», tundus tava-  
line hea talle liiga piiratud, kuid «kurjal puudus veetlev jõud». Elu ümberringi  
ei rahuldanud Barbat, kuid ta ei suutnud ka aktiivselt protestida ja mis peaasi —  
puudus selge siht, viljastav elumõte. Nii läks ta kompromissile, abiellus südame-  
tunnistuse hääle vastu talitades Peep Hakiprilliga, keda sisimas ometi põlastas,  
ning muutis oma elu tühiseks maskeraadiks:

Nii pandin  
ma oma elu tühjaks jandiks.  
Hing hülgas sihid, innu, risti,  
umbvõõraks kõikjal jäi... statistiks  
nüüd olen jõhkran pantomiimin —  
võõp, näete, litrid, särjesapp,  
kõik juhuslikult kokku liimit,  
kõik pude, kirjuksvärvit papp.

Autori suhtumine tegelasesse on diferentseeritud. Paljuski kannatab ta temaga koos, naerab temaga ühes omaaegse seltskonna veidruste üle ning trotsib toleaege ühiskonna nurikülgi. Ent samas naerab kirjanik ka oma tegelast ennast selle nõrkustes ja järeleandmistes iseenda poolt taunitud tavapärasusele.

Barbaara mõtisklustes ja arvukais autoripoolsetes vahelepõimingutes märkame luuletuskogu «Tolm ja tuli» paljusid motiive: püüdu tõusta inimtunnetuse tip-pudeni, südame ja mõistuse vastuolu, kõige läbilõikeliselt keskpärase pelgamist, tõe ja vale teravat eraldamis-püüdu, peene maitse ning kunsti kaitset jne. Sage-dasti ilmub B. Alveri hilisemaski loomingus irooniline, vaimukas ainekäsitus, iseloomulik voolav, selge värss, ent hoopis tihedamalt, mõtte- ja tundekülla-semalt, kontsentraadina, võrreldes «Looga valgest varesest». Veelgi kaugemale ette võimaldab aimata mõni realistliku kvaliteediga looduspilt (kuigi luuletaja märgib, et muutunud maitse tõttu on «risti / lööd tänapäev kõik peisažistid»):

Põud. Varasügis. Kes ei tunneks  
neid päevi linnan löikuskul,  
kui kõik näib vaibund nõiaunne,  
kui valgen tolmun majad, puud,  
asfalt kui sulab, kivi õhkub,  
kõik kohad täis on kuiva rõhku  
ja suitsu? Lodi must kui nõgi  
veab kalu, kurke piki jõge,  
mis nagu vanal flaami maalil  
näib ähma loorit.

Nii hajuv ja komistav kui «Lugu valgest varesest» ka poleks, pakub see luge-mislõbu tänapäevalgi, on tänuväärt allikaks luuletaja arengu jälgijale, aga ka romantilist hõngu protestiks omaaegsetes umbuvates oludes, kuigi selle ideelist teravust ei saa võrrelda J. Vares-Barbaruse kolme aasta võrra varem avaldatud eksperimenteeriva poemiga «E. V.-R.» või mõni aasta hiljem trükitud J. Sü-tiste löögijõulise «Haamriga». Ei saa hoopiski nõustuda H. Viisnapuu lähene-misega B. Alveri luule esikraamatule: «Midagi nii kergestivoolavat, vahelduvat, vahutavat, puhtkodaanlikult blaseerunud ja ka pealiskaudist võib eesti senises luulekirjanduses vaevalt leida» («Postimees» 30. XII 1931).

3

Poemižanri on B. Alver edaspidigi viljelnud, olgugi et pole enam nii mahukat kompositsiooni loonud kui «Lugu valgest varesest». Vaheldumisi lüürikaga on luuletaja kirjutanud kaheksa poemi. Need pole kummatigi ta talendi kõige iseloomulikumaks väljenduseks, ent nüansseerivad seda oluliselt ja püüavad täielikumalt välja arendada mõningaid motiive, mis lüürilisse lühiluuletusse ilm-selt ei mahtunud. Ettehaarde korras vaadelgem neid siinsamas, poemi «Lugu valgest varesest» naabruses.

Uuel kujul tuleb «valge vares» Barbaara lugejaga kohtuma poemikatses «Ulla», mis ilmus 1933. a. «Loomingus». Aga see poem oma ülepingutatud vai-mukusetootluse, teravmeelitsemiste ja tulistvalu kihutava sündmustikuga ei märgi luuletaja edasiarengut, nii et looja annab samas ka õiglase autorihinnangu: «pää loomislööman, jahmatades näen, / et ainult tiibadeta hädavares / saand minu Ullast». Väärib siiski tähelepanu kirjaniku varjamatult irooniline, osalt lõbu-salt üleolev hoiak oma tegelase suhtes; selles on aimata mõnede kaasaegsete kir-



janduselu pürgimuste (ja miks mitte lõpuks raashaaval iseenesegi) karikeerivat kujutamist:

Küll Ulla higistas ja lauseid viilis,  
küll sõelus ainet, restaureeris keelt,  
küll kähardas intriigi, kraasis stiili,  
küll viksis-värvis mässulist ideed,  
sest pidi saama täniku Emile'iks  
see uus moraalitu moralitee.  
Kui paber talus Ulla plaane vagalt,  
siis trükkijad ent saatsid ta kus pagan.

«Vahanukk» (1934) esitatakse, nagu enamik B. Alveri poeme, romantiliselt tinglikus süžeearenduses. Pilkehimulise poetessi naeruobjektiks satub väikekodanlik tüüp, kelle juhtmõtteks on: «Miks ei tohi õilis härra / vahel toimida kui sul». See eluvaade on lootusetus konfliktis viitega, et «nägemuslik luule / tõeluseks sai Piparpuule». Osutamine kuulsale La Mancha rüütlile pole siiski asjatu, vaid aina teritab autori irooniat. Oli ju Cervantese don Quijote õilis hullus kooskõlas ta tegudega ja konfliktis ajaga, Piparpuul lausa vastupidi: täielikus vastuolus tegudega ja kooskõlas oma keskkonnaga. Sellele kontrastile on rajatud kogu poem. «Tõuske hauast, ajad karmid, / pihuks-põrmuks langend müürid, / suured kired, suured armid, / kuulsusrikkad avantüürid!» hüüab laenuäri ajav Piparpuu, «käte vahel aurav tass, / põlved pehmes põdranahas». Revolteeri unes, viib ta ilmsi linnapeale «jänese või suitsulõhe». Unistusliku «võimuhurma», märtrioreooli ja muu kõrge ootel Piparpuu «kui juudas rahvast pettis», lõbutses kaarte mängides ning, õlleuimas koju jõudnud, «sõi veel musta ploomimoosi, / mida konjakis ja pipras / keetis reumarohuks Roosi». «Suurele teolegi» tõttab ta võõrastes sulgedes ning ta kirglik kättemaks on lõpuks vaid vahanuku tapmine.

Konkreetsemas vormis ja täpsemas ajaraamis jätkub väikekodanliku mentaliteedi, veel enam aga ametliku ideoloogia varjatud ja varjamatu pilkamine «Pirni puus» (kirjutatud 1936, avaldatud 1937). Leskproua Kabjaraud on Piparpuust pretensioonitum, kuid seda elujõulisem. Ta päevik oma pidulikus stiilis pihtimustega sellest, «kuis keetis Miili, / kuis kapist, keldrist, kanamajast / kõik aja jooksul kadus», pakub kerge koomilise vastuolu. Ent kui tütre näitmisplaan nurjub, oskab ta juba enese jaoks professori võrku püüda. Lese naerutava looga põimub tõsisemaidki probleeme ja torkeid, nagu tähendusrikas teeõhtu seltskond:

kaks meie andekat poeti  
(esteet, kes riides käis kui sul,  
ja töölisrahva laulik — dendi),  
paar kriitikut, kolm portretisti,  
üks pianist, kes tagus Liszti,  
ning... aitab ent! Ma muud ei nendi  
kui seda veel, et kuigi näis  
trots võimsalt kihavat neis päis —  
kõik, hoolimata suunast, koolist,  
üksmeelselt pistsid söögipoolist.

(Peaaegu nagu kultuurkapitali tarbimine; jagamine nii lihtsalt ei läinud.) Välise rahvuslikkuse näitlemine, kulukas juurdepääs kunstile («Sest kallimad kui kleidid, soengud / on teosed, maitse treening, loengud...»), rahvast põlgav professor Rõigas, kes kummardab välismaist, kuid langeb ometi eesti lesele sülle — see

on terve kompleks aktuaalseid küsimusi, mida poeem vaimukalt puudutab. Isegi atleetlik Liis näib olevat rakendatud ja mõjub kodanluse poolt soovitud vaimsure parodeerimisena.

1937. a. valminud «Pähklikoor» oma legendilaadilise algus- ja lõpposaga erineb kõigest B. Alveri poeemidest. A. Oras on nimetanud seda tõsisemaks katseks, milles «siit- ja säältmaailma kokkupuuted äratavad sügavamaid tunderesonantse». Näib, et poeemi sündimise algpõhjus on intiimne, loojale lähedane, sest juba «Lugu valgest varesest» üks kõrvalepõige (surmast) annab viite: «Ja kuigi kõik ehk surman hävib — / mind paelub tundmatuse lävi, / Sind mõistan, Selma, seda pinget, / mis põletas Su habrast hinge!»

Poeemi sümboolsed osad väljendavad ilmselt luuletaja elu- ja kunstitunnetuse teatud külgi: igatsust kõrgema, vaimsema, vaba ja täiusliku järele, millele on võõras mõiste «pe a b». Sundus kuulub argiellu. Kujuneb dialoog vabadusse juhtiva ingl'i ja piiratust esindava Mulla vaimu vahel:

«Võib-olla rohkem väärt kui pime truudus  
on taevale su vastuhakk ning vead.»  
«Pea!» hüüdis Mulla vaim, «miks viltu viid  
sa teda? Ohtlikum kui kahekeelsus,  
kui saatanate sappisülgav riid  
on kõigis asjus liigne vabameelsus.  
Hää käsk on kuld, ja mulle ikka tundus,  
et vabadusest rohkem suudab sundus.»

Tõrkumine harjumuspärase vastu, näiliselt kindlaid seaduspärasusi trotsida julgev usk võimatusse (pähklikoosesse) on lõpuks see, mis avab tee vabadusele. Kuid oleks liiga voolujooneline tõlgendada poeemi luulekujundeid nii, nagu tähendaks see ainult irdumist maisest sealpoolsesse või pelgumist reaallilmast ulmade paku.

1939. a. kirjutatud poeemi «Mõrane peegel» katkendid on paraku katkendeiks jäänudki. Selle intriig on alles kujunemisjärgus ning näib tekkivat kaasadevahelise usaldamatuse ning seda õhutava keskkonna pinnalt. Poeemi laad — täisrealistlik, väga rahvapärane ja samas kultuurne, vaimukas, kuid vähimagi ülepingutamisvarjundita jutustus — on B. Alveri eepilise kallakuga värsiloomingus ainukordne. Leiame siit suurepäraseid värssportreid ja võluvaid situatsiooni-kirjeldusi (nagu armunuist, kes «üksteist lusikaga toitsid»). Sündmustik algab

Sel ajal, kui meil olid saiad  
veel krõbedad ja kopsakad,  
kui kapsalehed olid laiad  
ja naised hästi lopsakad,  
kui mulgid kandsid musta vammust  
ja kurni viskas iga naakman,  
kui köstri lehm läks lõhki rammust,  
kui juturaamatuid müüs Laakmann,  
kui rasvast läikisid veel koid,  
pannkoogid, kraed ja kardavoid —

Koos otsesõnalisemate ja ka mõnevõrra hõlpsamalt mõistetavate J. Sütiste tunnustust leidnud poeemidega kuulub B. Alveri jutustav värsilooming meie 30-ndate aastate luule kõige väärtuslikumate lehekülgede hulka. Kui lisaks meenutada ballaade («Must täht», «Kaks saarlast», «Kantsler»), siis muutub pilt B. Alveri jutustavast värsist veelgi varjundiküllasemaks ning ta osatähtsus suu-

remaks. Näeme selgesti luuletaja arengut mänglev-ironiliselt ainekäsituselt sisulise süvenemise, keele ja stiili rahvapärastumise suunas. Kui ta varasemates poemides võibki osalt märgata teatavat sisulist kitsust, jahedat vaatlejahoiakut ja «Pähklikoores» kaasaegsele maitsele harjumatut «romantilis-müstilist» kude, siis meenutagem, et üsna suuri eksilööke esines sel ajal mitmel neistki, kes oma demokraatlikke sümpaatiid kõige varjamatumalt esitasid.

4

Kaasaegsele nooremale lugejale võib B. Alveri esimese loominguperioodi lüürika kujunditemaailm ja üldlaad tunduda ebaharilik. Selle mõistmine eeldab sissevaadet «Tolmu ja tule» luule kujunemisloosse, autori toleaegete kirjanduslike arusaamade tundmist ning ka ühiskondlik-kirjandusliku situatsiooni arvestamist.

Oma varasema lüürikalektüüri hulgas nimetas B. Alver sümpaatsena M. Underit. Süvenev kirjandusemõistmine ja avarduv eruditsioon nihutasid hiljem esiplaanile G. Suitsu. Väliskirjandusest olid poetessil lemmikautoriteks neli luuletajat: A. Puškin, H. Heine, Ch. Baudelaire ja T. Gautier. Eriti suure lugupidamise pälvis A. Puškin, B. Alveri luuletajaideaal: «Temast enam kaugemale minna ei saa. Ta on õieti süntees» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 172). Pidi kõitma Puškini tuline luuletajaisiksus, ta andumuslik vabadusearmastus ja eneseväljendus kunstiliselt rikkas, selges ja kristallpuhtas vormis. Vormimeistrid on küll B. Alveri ülejäänudki värsisoosikud. Heine, osalt ka G. Suits (ja proosalemmikunist Voltaire) kütkestasid vaimukuse ning ironilise hoiakuga, mis ilmnevad luuletaja endagi värssides. Usutavasti võisid Baudelaire ja Gautier noort B. Alverit lähendada «puhta kunsti» seisukohtadele, muidugi ka sümboolsete varjunditega luulepiltidele, nagu loetavana mainitud F. Sologubki.

On tähtis meeles pidada sedagi, et nii loetu kui ka noortest kirjanikest sõprade ning kriitik A. Orase mõju ei saanud olla ainumäärav. Loova isiksuse poolt ümbertöötatuna võeti sellest lõppkokkuvõttes ainult niivõrd, kui autoril endal oli teatavas suunas kalduvusi.

Inimesena tagasihoidlik, pigem märkamatuks jääda eelistav kui esile tõusta taotlev, hindas B. Alver siiski võitlejaomadusi. «Viletski võitleja on parem kui rahulolev mõnuleja,» kinnitas ta ning lisas sealsamas: «Ei saa midagi uut ehitada, kui pole oma tunnetuses vana puruks lõhutud» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 172). Sellest tuleneb veendumus: iga mõtlev inimene peab olema ergas ja valvel, opositsioonis. Ei saa leppida teiste poolt saavutatuga, kestvat rahulolu peab koguni kartma, sest selles varitseb surm. Nii väljendus B. Alver 30 aastat tagasi, kuid on ilmne, et see põhiveendumus on saatnud tõetundlikku luuletajat tänini ning leidnud kinnitust ta loomingus. Eks peaks see sisendama mõistvat suhtumist B. Alveri lüürikasse isegi kõige loitsimisaremas kirjamehes?

Kirjaniku asendi kohta ühiskonnas jagas B. Alver tol ajal üsnagi levinud vaadet, mis eeldas erisuguste taotluste mõistmist, kuid ka seda, et kirjanik jääb loomingus sõltumatuks ega alluta seda ühegi grupeeringu teenimisele. Meenutagem, et see avaldus on tehtud 1936. a., vaikiva oleku ajal, ning on seega küllalt selgesti suunatud ka kodanluse poolt soovitud «isamaalise» ja «rahvusliku» suuna vastu: «Positiivne on kõik, mis aitab meid inimhinge kõiki omadusi tundma õppida, olgu need siis «ilusad ja õilsad» või hukkamõistetavad tavaliste normide järele. Häda rahvastele, kes ei tunne oma jõudu, kuid suurem häda neile, kes nagu jaanalinnud peidavad pää hädaohu eest liiva sisse! Kõigepäält: psühholoogiline, julge ja ilustamata tõde! See on ka ühtlasi elulähedane kirjan-

dus.» Maininud, et rahvuslikkust ei saavutata ainevaliku, etnograafiliste või ajalooliste sugemetega, lõpetas luuletaja: «Just nende kirjanike rahvuslus, kes seda kannavad plakatil, on kõige kaheldavam. Iga suur kirjanik on rahvuslik, taotleu ta seda või mitte» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 173).

Kunsti looja olgu halastamatu nii kujutatava kui ka enda vastu, ta ei tohi summutada «oma loomisimpulssse traditsiooni, päevanõuete ega mugavuse pärast», ütleb luuletaja. «Endast mõista peab kirjanik seisma igati oma kutse kõrgusel, kuid teisest küljest jumal hoidku kirjanduse eest, kus liigne «teaduslikkus» või esteetitsemine kipuvad lämmatama elava elu hingeõhku,» sõnastas B. Alver oma mõtted vormimeisterlikkusest ja estetismist.

Neist veendumustest lähtus «Tolm ja tuli».

5

Luuletuskogu «Tolm ja tuli» ilmus 1936. a. lõpul ja on seni B. Alveri ainsaks eri koguks jäänudki. Ta hilisem looming oli seni laiali pillatud ajakirjanduses ja avaldatud osalt antoloogiates.

B. Alveri esimesed lüürikakatsed «Pedja» ja «Raskelt valgub vaha» («Nõid») ilmusid ajakirja «Looming» 1931. a. augustinumbris. («Looming», vähesed erandid välja arvatud, jäigi B. Alveri luule esmaavaldajaks.)

«Tolm ja tuli» esindab B. Alveri lüürikat aastaist 1931—1936. Selgub üllatav asjaolu: luuletuskogu 59 üksikpalast (kui kolmest osast koosnev «Froufrou» üheks tervikuks lugeda) on valdav enamik suure tõenäolisusega kirjutatud 1936. aastal. Päriskindlasti varem ilmunuid või looduid esineb järgmiselt: 1931. a. — üks, 1932. a. — üks, 1934. a. — kaks (ka «Froufrou»), 1935. a. — neli luuletust. Perioodikas ilmus 1936. a. 29 luuletust; «Tähetunnis» on poetess dateerinud 1936. aastasse veel kaheksa; neile tuleb lisada luuletus «Meistrile», mille loomine on (ilmselt meelega) näidatud aasta hilisemaks — 1937; viimase tsükli dateerimata luuletuste («Doom», «Peegel», «Pilt», «Ilus õde», «Vang», «Raudne taevast» ja «Galeer») tekkimine nimelt 1936. a. peaks olema väljaspool kahtlust; ülejäänute («Kes poleks näinud häda...», «Tige valgus», «Sina ütled...», «Sortside laul», «Aasta», «Sinisuka ballaad») kuuluvus 1936. a. on usutav.

Seega saavutas B. Alver pärast esialgsete katsetuste aegu 1936. a. niisuguse loomingulise viljakuse, mis on võrreldav meie produktiivseimate luuletajate kõige õnnelikumate aegadega. Veel olulisem on noore luuletaja iseseisev hoiak ja trotski — ajal, kui kirjanduselt oodati või lausa nõuti võimuga kaasatöötamist. Samavõrd üllatas värske talendi kunstiline küpsus, mida esikkogudes harva saavutatakse.

Ülemlaul inimlikkuse kõrgeimat määra väljendavale kunstile, selle ilule ja äraostmatule tõearmastusele, õrnusele ja vägevusele on «Tolmu ja tule» läbivamaid motiive. Aina uusi varjundeid heitvais seostes ja sümboolsetes piltides esile tõustes kujundab see eesti lüürikas ainukordse apoloogia ilule ja taidetele. Teenida, luua, osata nautida kunsti ja lõpmatult jälgida selle leegitsevat lapsejälge tähendab luuletajale inimeseks saamise algust:

Kuidas kõrgete palmide salgus  
oli äkitselt kohin nii suur,  
ürgne metslane, kui sinul valgus  
puusse esimest korda kontuur!  
(«Kunsti sünn»)

Kunsti lutsiferlikult mässulise ja samas argleva jumaliku vang'i vabastamine kui missioon («Vang»), kunst kui laps, «kellele veel miski pole püha» («Ilus öde»), kui ootamatuid sügavusi haarav ning igapäevasust ületav enesetunnetus, mille kaudu «endas teispool mõtet, tunnet, aimust, / võib nagu merepõhjas näha peeglit» ja selles «kummalisi lilli, / mil pole inimeste keeles nime» («Pee-gel»), kui karikas, mis «nõnda kaunis, / et mürgiseks sääl muutub püha vesi» («Kunstile»), kui hoolimatu ja mitte iialgi lõppeda tohtiv enesepillamine («Doom») — niisugused on võrdpildid. Suur luule on B. Alveri käsituses fantaasiakuju, aga ka elu olemusjoonte selline kontsentratsioon, mis teatud mõttes võib olla võimsam ja täiuslikum kui elu. Luuletuses «Maalija lõvipuuris» vahendab seda tunnetust allegooria; sonetis «Meistrile», mis on pühendatud Ch. Baudelaire'i värsside lummavale jõule, öeldakse otsesõnalises puändis:

su kõrval jõuetu ja laastat  
näib loodus, kuigi oled juba  
sa surnud seitsekümmend aastat.

Kunsti puhtuse ja vabaduse kaitse ajal, mil taevas maailma kohal tõmbus aina tinasemaks ja humanismivaenulikud jõud muutusid üha ähvardavamaks, on suure väärtusega. Ent samas sundis see laulikut, kes endas ei tundnud eeldusi saada masside tribuuniks, eemale tõmbuma «parisnike purjus salgust, / et altaril, mis hulkade eest peidet, / kui viimne usklik ümmardada valgust» («Luule ekssiilis»). Sellest emotsionaalsest reageeringust kostab selgesti puškinlikke intonatsioonid, üsna lähedasi neile, mida leiame luuletusest «Poedile».

Oli põhjendatud küsida, «kas ei luura / jällegi meid saecula obscura?». Sellelt pinnalt tõusevad trotsisõõstid, lõikavad ironiasähvatused, umbuvus argipäevas mõnuleva heakodanliku mentaliteedi ärritamine. Mõnigi kord avaldub see kogu luuletust läbivas köitvas vaimukuses, mida võiks pidada pelgalt säravaks mänglemiseks, kui selles ei tunduks kannatavat kirge, nagu luuletuses «Pahed», millest tsiteerigem lõppu:

üks on kindel: mõttele, mis vaene,  
paradiiski tundub kehv ning paene,  
kuna vabad vaimud igatahes  
pärlid leiavad ka viimses pahes.

«Kurja lillede» autorist toetust ja inspiratsiooni saanud luuletaja vihastab autoritaarsusele pürgiva ametliku vaimsuse kandjaid nende ihas positiivse ja ülesheitava järele «Halbade naistega», väitega, et «hurmas priiskajate tore amet» («Priiskaja»), ta imeteldu «peod / varasnõtked, aga laisad» («Ühele hullule»), kiindumisega «kõigesse, mis väär ja ohtlik» («Selle ilma igav kainus»), «Tuha-päeval» deklaratsiooniga:

Ajal, mil virkus sind piiras,  
julgesid olla sa siiras,  
õnnelik, vaba ja laisk!

Ajad, mil põeti suurusevaimustust, kriitikavaest eneseimetlemistõbe või naeruväärsuseni ulatuvat rahvuslikkusetootlust, on meie kirjanikke ikka kehtunud pilkele. 1913. a. ironiseeris E. Vilde: «Ainult parsil elab luule, ainult vommil sigib suur idee, kõik meie omapärasus on laudas ja aganikus!» 1939. a. laskis A. H. Tammsaare Kaval-Antsul eesti kirjandust uurides pettuda: «Aga siit ei leidnud ta midagi, mis oleks meenutanud Vanapaganat. Polnud kusagil mõistma-

tut jõhkrust ega ogarlikku totrust, vaid kõik oli nii ilus ja õilis, suur ja sangarlik, ideaalselt reaalne või reaalselt ideaalne, nagu keegi seda võtab, tunneb või näeb. Peaasi — näeb!» 1936. a. pani B. Alver luuletuses «Kool» igipõliseid kultuure sümboliseerivate Sokratese, Goethe, Zoroastri ja teistega ühte klassi laitmatult tõsirahvusliku Vanapagana, olgugi laisa-poisipaigale:

Ent viimses pingis, otse vastu ust,  
laup kipras, kulmudes veel mõni hagan,  
veab lehele, mis tindist täitsa must,  
poolunisena tähti Vanapagan.

Neis oludes «minustki, pole võimatu, / saab viimaks veel palveõde», osatas luuletaja tõgamisi meie kirjanduse üht haru ning teritas siis: «ja ma laulan leplikult-vagusalt / halleluuja ning hosianna» («Karikatuur»).

Laulik lämbub karantiiniõhustikus, millest pääsemiseki kujutluses «janusena juues tuulte karget hingust, / pööritab ta süda karantiini vingust» («Karantiin»). Kuid, endale ustav, hüüab ta: «Jäägu teistele alandlik jaatus / tahta võimatut on meie saatus» («Vabaduse deemon»). Ent see on «Tolmu ja tule» uus motiivituum, mis ei osuta enam niivõrd arvustajat kui elujanulist täiusetaotlejat.

Peaegu programmiliselt kõlab «Ekstaas»:

On päris kindel: jalge alla  
jääb sulle tuge liiga vähe,  
kui sa kõik tõkkes teelt ei talla  
ja mööda enesest ei lähe.

Tulevikku pöördunu juhtmõtteks on julgus end senisest lahti kiskuda, keerata «vanad ukсед lukku». Luuletusest luuletusse kandub maailma tunnetamise tahte motiiv. Kord on see sõnastatud lehel: «Kui suur on korruga su isu!», kord viimse piirini paisutatud: «Ning olgugi, et lõppematu näib / mind piirava maailma söödav sisu, / siin nälgasena siiski ringi käib / aeg-ajalt nagu kõrves minu isu» («Kannibal»). Elu ja surnud ainet ühendavaid sildu otsides («Sidemed»), aimustes säravate tunnetustippude poole püüeldes võidakse nautida põletavat kannatustki («Tige valgus»). Alatasa tekib ärevaid, näiliselt lepitamatuid konfliktide ratsionaalse ja emotsionaalse, mõistuse ja südame, igatsuste ja tegelikkuse, tahtluste ja saavutuste vahel; samas ka leppimisi, põimumisi, eri algete vastastikuseid täiendusi, varjatud ilu avastamist («Hing», «Lepitus», «Pilt», «Unustet monument» jt.). Sünnib «küsiiva inimeslapse legend», hümn igavesti rahuldamatule ja loovale inimtunnetusele («Titaanid»). Selle kõrval visioon «taunitute taevast», mõeldavast absoluutsest täiuslikkusest, mis ometi ei rahuldaks, sest inimene ihkaks, «et ta jälle kirest väriseks / ja tunneks oma tiivustavat nõrkust» («Raudne taevas»).

Iseloomustava varjundi «Tolmule ja tulele» annab luuletaja distantsihoiak, lüürilise objektiviseerimistung, mis jätab mulje, nagu polekski tegemist vahetu poeetilise väljendusega, vaid kõrvalt vaadeldud hingeseisundite ja mõttekulgede protokollilise fikseerimisega. Lisaks rõhutab B. Alver mitmel pool otsesõnaliselt oma jahedat sisimat tuuma, esitab müstifitseeritud päritolukujutusi («Kroonika»), toonib teravamata või kergema eneseirooniaga ilmselt intiimseid ja helli mälestuspilte (heinelikus laadis «Mulle meenuvad kauged hommikud»), momendi seisundit («Sinisuka ballaad») või tulevikuvaadet («Raugad»). Kuid pole põhjust end petta lasta: välise mõistuslikkuse varjul on ikka jõuline ja intensiivne elamus.

Vaieldamatuid teeneid on B. Alveri «Tolmul ja tule» eesti värsikultuuri arengus. Värsi sellist kõlavust koos täieliku keelelise puhtusega, voolavusega ja sõnastusliku loomulikkusega enne seda kogu eesti lüürika kuigivõrd ei tundnud. B. Alveri esikkogu värss on täielikult pingutusvaba, lõpuni puhastatud täitematerjalist. Luuletuse grammatiline loogika annab sellele kontuurikindlust ja kargust nagu tavaline nelikridastroofki (harilikult *abab* riimiskeemiga). Puhas riim (irdriime on katsetuste ajast jäänud vaid üksikuid) eelistab pikemaid, sujuvamaid kõlasid (meesriime on vaid üks kolmandik).

Ometi on «Tolm ja tuli» oma sisuliste ja vormiliste väärtustega ainult üks etapp B. Alveri lüürikuteel, võluv lähe, maailmaluule rikkused andekalt ja iseseisvalt omaksvõtnu eneseotsing. Selle puhtalt pinnalt kulges edasine areng üha suurema täiuslikkuse poole.

6

B. Alveri lüürikale seni antud hinnangud on ikka lähtunud esikkogust «Tolm ja tuli» ning pahatihti sellega piirdunudki. Selles on omajagu traagikat, mis ikka tabab neid, kes pole olnud küllalt nobedad loodud värsiraamatuna publitseerima. Kui veel arvstada 40-ndate aastate lõpul kujunenud olukorda, siis on selge, miks meie lugeja ettekujutus B. Alveri lüürikast on kas poolik või üpris moondunud, eriti kui meenutada, et kõige tuntumaks käsitluseks on seni jäänud J. Sütiste lausa autoriteedi jõu omandanud pikem artikkel «Meie uusromantika pärapoesia». See teeb vajalikuks mõne reaga puudutada seniste vaadete kujunemislugu.

Hinnangute ühe olulise liini kujundas valdavalt A. Oras oma arvukais artiklreis pärast «Tolmu ja tule» ilmumist. Hiljem andis ta tervikliku ülevaatekäsitluse B. Alveri luule kohta.

Algusest peale on A. Oras tähelepanelikult jälginud B. Alveri luule vormikvaliteete, esitanud korduvalt luuletaja iseloomustusi sellest seisukohast, näidanud ta arengut kuni okupatsiooniaegsete värssideni. Vaieldamatult on kriitiku järeldused selles plaanis väga suures ulatuses tabavad ja väärtuslikud. Täiesti usaldatavalt analüüsib A. Oras intellekti ja elamuse suhet B. Alveri esikkogu luules ning osutab õigesti selle üsnagi varjatud tunderikkust. «Tolmu ja tule» laadis nägi A. Oras oma esteetilistele tõekspidamistele vastavalt peaaegu ainsat võimalust suureks luuleks. Rahvapärased ei pälvinud 30-ndail aastail veel ta heakskiitu. Seda huvitavam on, et hiljem kirjutas ta, minnes kaasa B. Alveri hilisema luulega: «Imetlusväärne on viis, kuidas puhtrahvakeelsete sugetemtega saavutetakse kõik see, mille pärast sümbolistid kokku kuhjasid kogu maailma pildistiku-vara.»

Üsna mööda läks A. Oras B. Alverit (ja teisigi) arvustades lüürika sisukvaliteetidest. Tõsi küll: ta tunnistas «Tolmu ja tule» autori julget ja omapäraselt hingeelu, suurt eluarmastust ja riski, märkis, et see kogu tõi eesti luulesse uut suunalt ja sisult. Mida nimelt, see jäi ebamääraseks ega leidnud tõestust luule konkreetses vaatluses.

A. Orase suhet arvustusobjektiga võiks nimetada impressionistlik-emotsionaalseks. Sellest tuletuvad iseendast väljendid, nagu «metafüüsiline intensiivsus», «igihukkmatu platooniline idee», «metafüüsiline ja kosmiline panoraam», «viirastuslik vorm» jne. jne., mis ei selgita õigupoolest midagi või aitavad luule mõistmisel väga vähe. Emotsionaalsest hoiakust tuleneb seegi, et kriitiku maitsele vastavast autorist kõneldes ei säästeta superlatiive, kunstlikke, isegi koomiliselt mõjuvaid kõrvutamisi maailmakirjanduse tippudega, kellest arvustatav kõrgemale tõsta näib mänguasi. B. Alver vähemalt niisugust kõditavat kiitust ei

vajanud ega vaja. Ta luule seisis siis, veel enam aga hiljem, ise enese eest. Oli loomulik, et samas pisendas A. Oras nende luuletajate väärtusi, kes ei mahtunud ta esteetilise mõõdupuu alla, leides nendegi iseloomustuseks värvikaid võrdlusi. Siiski on ilmne, et eksliku kõrval on A. Orase kriitilises loomingus küllalt niisugustki, mis väärrib arvestamist, millest ükskõiksust näideldes mööduda oleks väär.

H. Pauksoni arvamused «Tolmu ja tule» kohta kuuluvad täielikult A. Orase koolkonda. Hoopis suuremat huvi pakub A. Aspeli süvenemisega kirjutatud arvustus, mida ta 1957. a. avaldatud artiklis avardas, samuti H. Visnapuu ja V. Adamsi seisukohavõtted.

Tõsisemalt üritas teistsugust hinnangut B. Alveri esikkogule B. Taggo — iseloomulik, et ajakirjas «Varamu» —, kuid on oma artiklis vastuoluline ja osalt kahetsusväärset nõrga kriitikameelega. Arvestatavam vastulöök A. Orase seisukohtadele tuli 1940. a. J. Sütistelt, ikka sellesamas «Varamus». Võtme artikli mõistmiseks ulatab J. Sütiste ise. Ta kirjutab: «Ent vastuvaatlus on praegusel hetkel tehtud möödapääsematuks vastaspoole reklaambüroo üliagaruse tõttu» (Teosed II, 1956, lk. 235). Veel selgemalt juhatab lähtepositsioonile artikli lõpp: «Praegu on aga kurb see, et meie pärapoeesia teoreetikud oma umbsoppi püüavad ainuõigeks tunnistada just teiste arvel» (lk. 275).

Nii on selles tegemist vaidluskirjutusega teistsuguste esteetiliste kontseptsioonide pinnalt, endastmõistetavalt aga ka emotsionaalse poleemilise lähenemisega, milles liialdused on vältimatud.

A. Orase kriitikakooliga polemiseerivates peatükkides, milles taoti ei puudu vulgariseeriv tendents — usufavasti kirjutamisel kasutatud abimaterjali mõjul —, kaitseb J. Sütiste realismi, veenab, et see on ajajärgu kirjanduse tuumosa. Ilmekalt osutab ta arbutatepoolse kriitika grupi-iseloomu, sõpruskondlikku tendentslikkust, naeruvääristab «hingede rändamise müstikat» jne.

Hoopis vildakaks kisub üksikute luuletajate, eriti B. Alveri, eraldi vaatlemine, kuigi selleski leidub õigeid tähelepanekuid. Nende mõju aga kahandab B. Alveri luule (võimalik, et vaidluskirest tingitud) mittemõistmine, kõverpeeglis virildamine ja väärtõlgendamine, mille markantsemateks näideteks on luuletuste «Karikatuur» ja «Hambad» vaimutsev interpreteerimine. On ju sageli võimalik naeruks teha poeetilise kontekstist osava valikuga väljanopitud värsse. Ja esteetilise vastasrinna vaimuka ründamisena on J. Sütiste artikkel ka oma mõõdalöökiides mõistetav.

Lepitamatud hinnangud, mille polaarsed punktid olid A. Oras—J. Sütiste, osutavad erinevate esteetiliste veendumuste kokkupõrget, milles vastaspoole taotlusi ei mõisteta ega tahetagi mõista. Ometi on eluõigus nii B. Alveri «Tolmu ja tule» lüürikal, mis eelistas sõnastada ainult poeetilist üldistust, kui ka J. Sütiste luulel, mis vormis meeltega tajutava maailma pilte, mille varal lugeja ise võis üldistuse teha. Võiksime öelda, et kummagi luule esines eri tasapinnal. Kumba eelistada, on lugeja subjektiivselt maitsest. On selge: arenematu lugeja, kes ei suuda otsekohe tõusta poeetilise üldistuse tasemele, saab «Tolmust ja tulest» väga vähe. Aga samuti on kindel, et sellise jaoks jäävad ka J. Sütiste luuletused sageli ainult välismaailma värvikaiks piltideks, millest ta poeetilise mõtteni, s. t. luuleni, tõusta ei jaks. Luulepimedus ei saa olla hinnangukriteerium, ning piike murda, kumba laadi luule on suurem ja õigem, on mõttetu.

Ent piinliku mälestusena tõusevad read 1950. aastast M. Mälgu malakaotsast: B. Alver moonduv korruga «kõdunemise ja reaktsiooniliste ideede kuulutajaks», tembeldatakse «kodaanluseaegse dekadentliku luule ühe kõige mandunuma ja reaktsioonilisema esindaja» märgiga, et lõpuks otsustada: «Tegelikult oli Alver oma «loomingus» ainult mannetu lääne dekadentide jäljendaja» («Loo-



ming» 1950, nr. 5, lk. 532). Praegu ei vaja selletaoline nõmedus enam kommentaarigi. Ainult et üle elada see kirjanikul tuli. Meenub B. Alveri kunagine tulevikujulge avaldus: «Kui vaja, siis hakkas kas või kala müüma. Inimene saab igast asjast üle, kui ta ainult tahab» («Looming» 1936, nr. 2, lk. 173).

B. Alverile antud ülekohtust hinnangut taunis 1956. a. L. Rimmelgas. Poetessi tõelist mõistmistahet tunnistab H. Välipõllu retsensioon «Mõrasele peeglile» 1963. a., kuigi jääb veel mõneti poolele teele nagu praegunegi ülevaade. Nõuab kestvate süvenemist, suurt hoolt, piinlikku täpsust ja tõearmastust, enne kui suudame B. Alveri luule omandada sel määral, et hajuvad igasugused eksikujutelmad ning kristalliseerub see, mis on ta lüürikas kõige tähtsam.

7

«Tolmu ja tule» loomise ajal mainis B. Alver, et ta otsib « uut vormi ja uut lähenemisvõimalust ainele» ega taha korrata varasemate töödega öeldut. Uute poeetiliste eneseväljendamisvõimaluste otsingud jätkusid edaspidigi.

Pärast «Tolmu ja tuld» mõõnab 1936. a. loomisinge. Järgnevat aastat — 1937, 1938, 1939, 1940 — toovad B. Alverilt igaüks kümme kord luuleteost. Uus viljakusepuhang saabus 1942. a., kui valmis üle 20 luuletuse ja poeemi. Ilmselt siis hakkas B. Alver sünges sõjaaegses tegelikkuses kiuste mõtlema teise luuletuskogu koostamisele, mille käsikirja jõudsid ka mõned 1943. a. kirjutatud värsid. Kavatsatud raamatu pealkirjaks sai «Elupuu», sisuks 56 luuletust, kildu ja poeemi aastast 1937—1943 tsüklites «Lehekuu lumi», «Pigilind», «Koguja» ning «Leib», lisaks poem «Lutseviir». Luuletuskogu ei ilmunud, vaid jäi peatuma okupatsiooniaegses Tartu Eesti Kirjastuses. Osa sellest jõudis lugejani alles uue valik-koguga «Tähetund».

On põhjust näha aastais 1937—1943 B. Alveri luuleloomingu teist perioodi, mille kestel ta üha eemaldub «Tolmu ja tule» kaudu tuttavaks saanud laadist, kuni 1942. a. jõuab selle kõige ilmekama vastandini.

Üleminek ei toimunud järsu murranguna. Juba «Tolmus ja tules» võime täheldada uue sugemeid, eelkõige välismaailma vaatleva soneti «Sügis» personifitseeritud loodusekujutus. Teiselt poolt jätkuvad endised motiivid ja väljendusviis mitmetes uuegi arengujärgu luuletustes. Varieeriv järelekaik luuletusele «Maalija lõvipuuris» on «Teisik» looja ning loomingu võimaliku suhtega. 1937—1938 püsib veel produktiivne lõhestumismotiiv, nii iseloomulik «Tolmule ja tulele», samuti kõrgeimastesse tippudesse pürgimise ja ulmade purunemise vastuolu ning nende ihkamine kõige kiuste («Must madonna», «Törkuja», «Kahepaikne», «Irdumus»). Motiivikäsitluses märkab siiski nihkumist konkreetsuse suunas. See pole enam niivõrd inimlapses endas peituvat kahe tunnetusliku vastandprintsipi võitlus, millest ühel on «värske vere maik», vaid pigem «raudkapjadega puruks kihutab / ta ulmad maise korra hiiglaratsu». Vaimu ja võimu vahekorda vaagides teritub antitees koguni epigrammiliselt lõikavalt formuleeritud järelduseks, mis loomisajal (1939) üldistas iseloomulikkude suurele osale maailmast: «Kuid sõber, tea: nüüd vaim on vardas / ja väntab härg.» Taolisi luuletusi aga (nagu «Iharuse saar»), mida loomisaega teadmata võiks kõiki tunnuseid arvestades kõhklemata liigitada eelmisse perioodi, leidub siiski vaid üksikuid.

Üha lähemale tuleb meeltega tajutav maailm, olgugi länguvajunud sammastega «masendav teatrilogu», millest vikatimehe ähvardava pilgu ees lõpuks ainult: «Särana jääb kergemeelses ilus / suur primadonna, igavene loodus!» («Vana teater»). Järsult taanduvad hingematvalt romantiline poetiseering, katkemiseni pingutatud kontrastid, ülekeevad trotsisööstid. Tappev ironia muheneb

elutargalt mõistva huumori abil, nagu lohutussõnades muusale: «Ära vaid pelga: / Eestimaa lammaste karedast villast / varsti saad mõnusa kasuka selga» («Muusale»). Visamalt püsivad elujõulised üksikud detailiväärtusega kujundusvõtted: mõni «must sametmask», «küpsed mürgimarjad», «külm nuga», «must mehike», «hulluse tume tõld» jne., kuid lõpuks vaibuvad needki ainult varjundiks.

Varem liiga ennast-avavaid toone peljanud luuletaja tihkab nüüd puudutada intiimsemaidki helisid, jättes küll mõnikord vabaks taganemistee kas või kergesse ironiasse («Viimne soov»). Samas aga seistakse täistallaga maapinnal tõsises tundes, esimesed hallaaimused südames: «Tuhm jõgi sulab ühte taevalaega, / ma seisan sillal ülestõstet kraega, / mu pää on hall» («Udus»). Selles pole enam nooruslikku üleolekut nagu «Tolmust ja tulest» tuntud luuletuses «Raugad». Tõsidusest jääb vaid sammuke traagilise põhiheliga tundeväljenduseni, mis vallandub luuletustes «Kiivas kuu» ja «Hirm». Seda ei leevenda ka taoline ebaameeldivate juhuslikkuste kuhjumine, mis halbu endeid laseks mööduvaks lugeda («Kuri päev»).

Esemeline maailm omandab B. Alveri luules järjest suurema tähenduse. Huumoristlikus käsitluses, mis varasemas oli peaaegu tundmatu, võivad asjad ootamatult elustuda, oma õiged piirid unustada, nad koguni astuvad inimesega kodusse suhtesse ja nõuavad endalegi tähelepanu, nii et kohtamisele kiirustaja on lausa kimbatuses:

Siis jooksen lõpuks! Kübar pääs lööb vurri,  
ning ainsal jalal keksib kaasa sirm.  
Ma igal nurgal kisun selja turri  
ja piilun tagasi, sest mul on hirm,  
et viimati see jõuk ei püsi kodus,  
vaid järgneb mulle mässulises rodus.

(«Asjad»)

«Tolmu ja tule» luule asemel, milles oli teravalt tabatav üksnes poeetiline mõte, leiame nüüd väga puhtalt ja kindlate piirjoontega antud maailma, millest sageli fikseeritakse vaid kõige tähtsamad üksikasjad ning sisendatakse nende kaudu tervikpilt. Sellisest uuest tehnikast võime näiteid välja kirjutada ohtrasti:

Ma seisan sillal. Kuurid. Kaubakastid.  
Praam. Lodjad. Luugid. Ripnev kõrkjamatt.  
Aur mähib hääletusse märjad mastid  
kui röske vatt.

(«Udus»)

Umbtänav. Ahastus. Plekist roosid.  
Ma möödun leinarongi lähedalt.  
Majades unised mängutoosid  
kääksuvad kähedalt.

(«Matus»)

Tornid ja pilved, korstnad ja traadid.  
Kingsepa väraval kullatud king.  
Virvendus. Vesi. Vabrikud. Paadid.  
Kuis oled sa ärevil, hing!

(«Kõrgel aknal»)

See ei tähenda, nagu rahulduks luuletaja nüüd ainult elu välise pildi maali-  
misega, sest see, olgugi omaette värvikas ja detailirikas, viib ikka poeetilise  
üldistuse astmele. Kuid selle kaudu tuleb luuletaja juurde «maailma suur süm-  
fooniline mühin» («Hääled»). Uus luule- ja elumõistmine sõnastatakse lõpuks  
programmilises luuletuses «Suurest haardest»:

Nopi suuri teri kõrtest, kõigist elu surutõrtest  
rõõmsalt maitse,  
aga kindlalt hoides piiki nagu sõdur haldjariiki  
kaitse!

Vormiline teisenemine on kulgenud koos sisulise avarumisega. Aina enam puu-  
dutavad laulikud asjad ja suhted väljaspool ennast ja kunsti. Luulet väärivad  
nüüd ka elu võõraslapsed («Pigilind», «Pühapäevalaps»), sünnivad jõulised ballaa-  
did «Kantsler» ja «Kaks saarlast», lüürilise luuletuse nappides värssides tabatakse  
terved sotsiaalsed tüübid ja kujundatakse neisse kindel suhtumine, ilma et kir-  
janik seda ometi tarvitseks «ette ütelda» («Ants Ablas», «Mina ise»).

Aga sellega olemegi jõudnud 1942. a. loomingsusse, mis asub «Elupuu» perioodis  
mõneti erilisel kohal. Õieti on see suurim kristallisatsioon, ühtesulamine oma  
rahva põlispoeetikaga, lähenemine niisugusele üdini rahvaomasele laulikule nagu  
Juhan Liiv. Kõik, mis vähimalgi määral võiks viidata võõrsile, on maha jäänud.  
Luulekeel üllatab sõnarikkuse, ilmekuse ja selgusega ning on läbini maarahvalik.  
Nii puhta valiku võis teha ainult suur talent, keda emakeele ilu avastama ja  
tundlikult valima õpetas kõrge kunstiline kultuur.

Meeleoluliselt valitsevad seda tsükli minoorid helid. Peaaegu ainsaks erandiks  
on «Suvi», kuid selle sünniajaks on autor hiljem näidanud 1939. a., kui kodumaa  
kohal otseselt polnud veel sõja sünget varju. Nii ergast loodusetunnetust  
B. Alveri varasemas luules vaevalt kohtab:

Suvi sammub üle põllu,  
juustes viljakõrred,  
mullas kobrutades käivad  
suured pulmatõrred.

Mõdupiisku pillab õitest  
ristik mesirõske.  
Maasikatel magus veri  
valgub ühte põske.

Aga selleski suvejoobumuses aimatakse peatset rõõmurõkatuse kustumist valusa  
odraokka pistest kurgus. Samasugune läbipaistvalt selge ja habras värss ise-  
loomustab enamikku selle tsükli luuletustest. See heletab ka kõige nukramaid  
tundetoone ja paratamatuse muljet, mis neist lugejasse hoovab. Haruldane disk-  
reetsus vormis ja sisus veetleb suure inimlikkusega. B. Alver, keda mõnigi kord  
külm-mõistuslikuks laideti, köidab siin vallutava inimliku tundesoojusega, emot-  
sionaalse nõtkuse ja humanismiga. Ta nakatab sisseelamisega koduse maastiku  
motiividesse, olgu selleks äikeseilm, milles hirmunud «pajude /ladvad lähestikku /  
loevad rajude / tule-tähestikku» («Äike»), eri varjundeis sügisloodus («Külm pu-  
hang lõõtsub», «Kuus kildu» jt.) või «tuhmis taeva-vidus» sõudev pilvepiherik,  
mille äratatud mõtteassotsiatsioonides ja tunderesonantsides väljendatakse saa-  
tuseühitus oma kodumaaga lõpuks lausa sõnaselgelt:

Mõhkulangend laut ja tall,  
kõik nii tuhm ja lommik —

las mind olla sama hall  
kui mu koduhommik.  
(«Pilvele»)

Osasaamine rahva murest inspireerib valusaks kaastundeks kehvadele: kerjusele, kelle ümber «poolearuline / sügispimedus!» ja «saatus nagu valukiljatus» («Kerjus»); kehvikule, kelle osaks «suitsend lõukavõlv, / kärnas kartul, tungalterad, / põud ja popsipõlv» («Vabadik»); karjalapsele, kes «ristiks igat kanti / rikka rahva majale», kuid lapselikus elujõus suudab saatuse kiuste veel rõõmugi tunda: «Talv mind lükkab, nälg mind ajab, / aga heledasti kajab / läbi karjalapse nutu / tutu-lutu!» («Karjane»). Ränga kontrastina tõuseb nende kõrvale luuletuses «Mina ise» portreteeritud mulgiuhke peremehetüüp, ehtne kulakuhing.

Kahtlemata määras karm aeg õige suurel määral meeleolulise tausta isegi sellistes luuletustes, nagu erandlikult humoristlik «Rändaja mõtted», «Mu juurde voogas» ja «Kui ma kauges lapsepõlves», kus «elu suurtes / tuisukarva siiludes» nõrkeja ihaldab memme kaitsva käe varju. Veel enam väljendab ajapitserit (kuigi ka inimlikku kaduvust üldse) murepersonifikatsioon:

Viskas vaeva-särgid  
laste kaelale,  
õmbles mustad märgid  
elupaelale.

Kattis punapalge  
suri-siidiga,  
segas juuksed valge  
traagelniidiga.

(«Rätsep Mure»)

Kõige vahetumas ajakontaktis on «Laul pojast» («Puust palitu») sõjatraagika oma rahvalaululise sõnastuse ja vapustava elamusjõuga. Kuid nagu rahvalaululikud, nii väldib ka B. Alver «liiga konkreetset» sõnastust. Sel kombel saavutab ta inimliku kannatuse avarama («üleajalisema») üldistuse, mis kehtib seni, kuni inimlapsed üldse sõjasurma surevad.

Nagu «Suurest haardest», nii väljendab poetessi rikastunud elu- ja kunstimõistmist suurejooneline luuletus «Süda». Ei olene B. Alveri luule nüüd üksnes ta enesetunnetusest suhtes kunstiga ja selle kaudu ka eluga. Ta loomingu iseloomulikumat osa sel ajal karakteriseerib väljakasvamine elust, elu enese muutumine luuleks, luule muutumine varasemast sootuks objektiivsemalt mõistetud (ja ka poeetiliselt fikseeritud) elu tunnetamise võimaluseks ja mõjutamistahteks. Selleni oli «Tolmu ja tule» juurest pikk tee.

8

Omaette tervikliku tsükli moodustavad B. Alveri kolm viimast poemi: «Raudsed roopad», esialgse pealkirjaga «Lutseviir», mille algus ilmus 1945. a. «Loomingu» teises numbris, ja «Leib» (mõlemad 1942) ning «Pärast pikka pöuda», mille lõpposast ilmus katke pealkirjaga «Janu» ajalehes «Sirp ja Vasar» 24. III 1945. Viimase sünnidaatumitena on poetess märkinud aastad 1945 ja 1965. Algidu on siiski sügavamal, sest «Janu» leiame ka käsikirjalisest kogust «Elupuu», mis valmis teatavasti 1943. a.

Ühendavat aimab hõlpsasti nende teoste sisustki. Kõik nad peegeldavad luu-

letaja sisimaid elamusi ja ümbritseva elu tunnetamise kirge. Nende poemide sünniaeg oli murdeline ja heitlik, suurte äikeseprahvangute, taoti lausa umbudusse mattuda ähvardavate perspektiivide ning lõpuks ka korduvate suurte selgumiste aeg. Sõjapööris tabas vapustavalt paljusid rahvaid, ka eesti rahvast, kelle saatuse enamiku teiste omaga võrreldes ajuti ehk veelgi umbsematesse sõlmedesse jooksis.

Miski ei läinud luuletajast mööda, ka isiklikult mitte, riivates teda puhuti eriti järsult.

Kahtlemata on neil poemidel ühendusjooni B. Alveri varasema jutustava luule teostuslaadiga, ent see pole lihtne jätkumine, vaid eelnevate kogemuste selline tihenemine, mis ikka käib kaasas uue kvaliteedi saavutamise. Varasemas suhteliselt rööbiti esinenud realistlikud ja romantilis-sümboolsed elemendid on viimastes poemides sulanud lahutamatuks tervikuks, uut laadi kunstiliseks sünteesiks. Eepiline ja lüüriline alge on täielikult ühinenud, kuid nii, et ikka on esiplaanil lüüriline dominant, elamusväljendusena esitatud poeetiline mõte, eepiline aga moodustab selle sisetoestiku, aimatava konstruktsiooni, mille olemasolu pealiskaudsel lugemisel ei tarvitse eriti märgatagi.

Varasemate poemide silmatorkavalt sädelev, paiguti isegi pimestav valmukusemäng, mis toetus peamiselt autori iroonilisele hoiakule ja kujutatavast kõrgemal seista tavatsevale koomilisele vaatlusele, on asendunud täieliku kaasaelamisega, nii et lakkamata tunneme poetessi erksaid südamelööke ja tuuma juurde ulatuvat intensiivset mõtet. Luuletaja on tõsinenud, selgemini ja sügavamalt (s. t. avarama sisulise põhjendatusega ning üldrahvalikuma haardega) esineb traagiline heli. Aga ka kõige kontsentreeritumas astmes ei tähenda see lootusetust, muserdavat suubumist tühjusse. Varasemas luules, eriti lüürikas, hoolitises B. Alver esmajoones «teise plaani», «sisemise nägemuse» — ühesõnaga: poeetilises tunnetuses ümbertöötatud tegelikkuse — esitamise eest, kusjuures selle väline, meeleliselt tabatav väljendus võis jääda (omaette võetuna) hõredaks. Nüüd on toimunud tasakaalustumine ning kõik B. Alveri viimased poemid joonistuvad välja kahel tasandil. See ei tähenda, nagu poleks luuletajale praegugi tähtsam kõrgem, poeetilist mõtet fikseeriv plaan, mille väljendamiseks need teosed lõppeks ju ongi kirjutatud. Vahe seisab esmajoones selles, et esimene, välismaailma pilti vahendav tasand on nüüd hoolikalt, detailideni läbi töötatud ja välja maalitud. Üksiklõikude kaupa omaettegi nauditav, on selle peafunktsiooniks ometi juhtida lugeja uuele, kõrgemale tasandile, poeetilise kirkastumise plaanile. Kahtlemata on see laad luule lugejale vastutulelikum, aitab kergemini pääseda osasaamise autori elamus- ja mõttemaailmast, esindab luulesõna täiusliku valdamise kunsti. Ja tõesti: rikas elu- ja kunstikogemus on laulikule pärani avanud rahvakeele ja rahvaluule ammendamatuid aardeid hoidva varamu. Pole enam vähimatki vajadust haarata maailmakirjandusest ja ajaloost tuttavate (või ka vähe tuntud) nimede ja kujude järele — selletaoline «eksootika» on tervenisti jäänud loomingu alguspoolde. Mõistagi ei möödunud maailmakirjandusse ja -kultuurisse süvenemine tulutult: sellelt kõrguselt oskas luuletaja teritatud pilgul hinnata ja kasutada sedagi, mis moodustab meie rahva vaimse põlisvara.

H. Välipõllu on kirjutanud: ««Raudsete roobaste» põhikontseptsioon — Villu allajäämine ebavõrdses heitluses veduriga, «vaikse laulu kaja» vaibumine «raudse aja ratas-orelite mängu» mühinas — on puhtromantiline» («Keel ja Kirjandus» 1963, nr. 3, lk. 185). Aga kas ongi selles poemis tegemist üksnes pildiga «maakolka elust esimeste raudteede ajal», nagu märgib A. Oras? Tõsi küll: muust maailmast eraldatud metsakolka ja selle asukate vaest, karmi ning patriarhaalsete tavadega elu on poemis haaravalt kirjeldatud. Kuid väga kaugel on see kujutus

imetlemisest ja hallidesse aegadesse igatsemisest. Nukrat, inimlikult mõistvat kaastunnet — seda levib küll üle kõige, ka siis, kui Villu näeb oma «mudilasi, / pudilasi / palja reisi»:

Ei nad ole olnud nuumal  
vilja tuumal.  
Mis see leemgi lihutab,  
kui su tuppa vaesus hiilib,  
leivad lühikeseks viilib,  
kõlud patta pihutab.

Veelgi kaugemast minevikust viirastuvad murdva katku mälestused, põlvkondade kaupa söödud mörkjäs leib ning tappev töö, kuni ükskhaaval mindi «ära kalmumäkke, / kus ootas terve suguselts». Enamik looduspiltidestki (need pole küll kunagi iseseisva väärtusega kirjeldused, vaid haakuvad täpselt teose üldstruktuuri ja meeleolusse) on nukra, osalt isegi ähvardavalt süinge varjundiga. Nende hulgas leidub lausa haruldasi kilde, mis võiksid olla ehteks kõige rahvapärasemalegi poeesiale, nagu mõttest loojale rikastatud pildike:

Pilvis luhtavad su põllud,  
tähed on su sinihõllud,  
tume torm su tallis hir nub,  
päike udupiimad kir nub,  
kuu, see kuldne kerake,  
on su pooleterake.

Kontrastina mõjub poemi alguse hoogne kevadekirjeldus, millele pakub meeleolulise vastukaja lõpp, kui metsakolkasse saabub uus elu: «Mühama löi raudse aja / ratas-orelite mäng.» Ent raudse ajaga, milles «vaibub vaikse laulu kaja», tuli ka uus elu ja uus aeg, olgugi esialgu ainult tsivilisatsioon. Nii on see lõpuks üpris dialektiline tunnetus, poem vana (muidugi valusast ja traagilisestki) lahkumisest ning uue elu võidukast ja hoolimatust sissetungist. On see siis nii «puhtromantiline»?

Mureraske on absoluutselt terviklik ja lõpetatud lühipoem «Leib», põllumehe töö — viljalõikuse ja saagi salve kogumise poetiseering. Regivärsi vaimule ja välisvormilegi lähedasemaid B. Alveri loomingus, on see nähtud hämara mineviku — orjusaja — visioonina:

Pikil päevil, õuder-öödel  
mõte mulla poole kooldub,  
viimne valgus põsil sooldub  
pisarais ja higihappes.  
Ahastus ent ukse-lappes  
puhub õõnsat surmaputke,  
nutke, nutke!

Aga kõige kiuste kogutakse aitadesse puhas leivavili, nii et «täis on tünder, täis on toobid, / külimit ja hiire-urud!». Töö tehtud, vaev nähtud, võib minna «ära mätaste vilusse». Teistele jääb vaagida viili. See on nukker tunnetus, kuid ahastuseta.

Vaevarahke mineviku luulendamine ja rahva suuri sõnu hülgava visaduse imetlemine tohiks poemi loomise ajal (1942. a.), kui rajupilved kõige madalalt sõudsid, kõnelda kirjaniku ülierksast meelest ja lõpmatust kokkukuuluvustundest oma räsitud rahvaga.

«Pärast pikka põuda» — suurele sünteesile püüdlev sümboolne pildistik — heitlikult sinna ja teisale haaravate kujutelmadega ei sula lahutamatuks kunstiliseks tervikuks. Kaksikümmend aastat esialgse ja lõpliku redaktsiooni vahel töid sellesse elu üle juurdlevasse maailmatunnetuslikku teosesse oma toonid. Tapva põua kujutlustelt vabastavale äikesele ja vihmavalingule, individuaalsetlik-egoistlikult elutundelt, valelt ja ängistavalt vägivallalt kirkastuvatele kujutlustele mühavast aiast, ülevale inimlikkusele ja rahule liikudes teeb «Pärast pikka põuda» kõneka kokkuvõtte ka lähemast möödunud. Ühtaegu määrab poeetess täpselt oma hoiaku ning sissekasvamise ta praegusesse suhtesse ajaga.

9

Viimased kaks aastakümnet B. Alver peamiselt tõlkis luulet. Avalikkus ei saanud ta originaalloomingust kuigivõrd teada. «Tähetundi» paigutatud luuletustest näeme, et vaikimine polnud absoluutne. 1946. a. on kirjutatud luuletus «Kevadekartus», 1947 — paroodiamaiguline «Marune», 1948 — väga kaunilt kujundatud, kuid aastaaegu märglevalt hülgav, ainult päikest ihkavat talve omaks tunnistav «Sõber talv».

On selge: B. Alveri omapärana talent ei sobinud sellesse aega, mis eelistas päevaliitilist, kombatavalt aktuaalset, osalt ilustavat ainekäsitlust, üsna rangelt piiritletud temaatikat, mille nimel pahatihti rahulduti keskpärase või isegi lameda värsiga. Raskelt mõjus abikaasa traagiline hukkumine vangistuses ja temasse endasse teenimatult umbusaldav suhtumine. 1950. a. lisandusid luuletajat laimavad avaldused. Mida võiski neis oludes muud kui end koguda, horisondi selgenemist oodata.

Ei olnud ju seegi aeg viljatu, vaid täidetud tõlketööga, mis hoidis hingejõudu, pakkus rahuldust ja säilitas loomisvõimet. B. Alveri tõkeloomingu kõige hinnatavamad viljad on ta Puškini-estindused. Juba 30-ndail aastail alustas ta oma lemmikluuletaja tõlkimist. See jätkus nõukogude perioodil ning andis lõpuks meie tõlkekunsti ühe tipu — eestikeelse «Jevgeni Onegini», mis hakkas 1956. a. peatükiti ilmuma «Loomingus» ning jõudis 1964. a. raamatuna lugejate kätte. A. Puškini kõrval on B. Alver tõlkinud muidki autoreid — J. W. Goethet, M. Gorkit jt. Jäägu poeetessi tõlkijatöö siinkohal vaid mainitavaks. Selle lähem vaatlus nõuaks eraldi artiklit.

Uuesti elustus B. Alveri lüürikuanne alles 1965. a., seega palju hiljem kui ta 30-ndate aastate loomingukaaslastel K. Merilaasil ja A. Sangal. Lauliku taastuleku oluliseks põhjuseks tuleb pidada meie ühiskonna kliima normaliseerumist. Oma osa etendas ettevalmistatav suur valikkogu «Tähetund», mis aktiveeris pingsale loominguks nagu eelnevadki kogud. Kokku on 1965. a. kirjutatud vähemalt 15 lühemat või pikemat luuleteost. See ei ole küll «Tolmu ja tule» aegne loominguvalgus, kuid ületab viljakuselt ometi 30-ndate aastate keskmise taseme.

Oleme viimastel aastatel sageli ja meelsasti kõnelnud luuleelevusest. Põhjust selleks on andnud rikkalik ja mitmekesine luulelõikus, milles aina kasvab noorte poeetide erikaal. Mõistva huumoriga nähtud noore «lillelärmi» taustal kujutab oma muusa virgumist ka B. Alver:

Nii kerge on mu südamel,  
et kas või naerma hakka:  
mu lillel salamahti  
üks pung on läinud lahti.  
(«Läbi lillede»)

B. Alveri taasärganud luule ühendab ta varasemate värsside tugevaid külgi: sõnastuse nõtkust ja pilditeravust, värsi kõlavust ja kontuurikindlust, kujutuse konkreetsust ning teravdamist sisendusjõuliseks sümboliks, mõttekirge, uurimistahet ja emotsionaalset tundlikkust. Neid esimesel pilgul nii erinevaid kvaliteete koondades on B. Alveri praegune lüürika samal ajal ka hoopis uus, nii et tervikuna pole seda võimalik liita ühegi varasema arengujärguga. Võiksime selle uue kokku võtta ühte sõnasse — elutarkus, mis ehk ainsana suudab anda suurimat küpsust ja meisterlikkust.

Läbielatu õigustab tagasisivaateid. «Helde andja» kordused ja antiteetiline struktuur taastavad ühe minevikupildi, «Lähen müüjaks» — teise. Esimeses paljastuvad sotsiaalsed väär-suhted mõjuka kõrvutamise, teises lapselikult naiivsete kujutluste kaudu sellest, kuidas korraldada ühiskondlik heaolu. Äratatud täiskasvanute maailma signaalidest ja omaenda tühjast kõhust, loovad need tugeva kontrasti tege-likkusega. Ainult korraks välgatab kahtlusesäde: «Vist.» Sealsamas on valu kellegi poolt hoolimatult lõhutud «omaenese väikese / tulipunase päikese» pärast, mis ei talu lohutusi ega ole lõpuks enam ainult lapse südamevalu («Tulipunane vihma-vari»).

Samuti tagasisivaade, kuid «nii hoopis iselaadi, iselanda», on «Noorus». Selle kaasakiskuvalt ülemeelikutesse mälestustesse rõõmurõkatustest, mis mäel kärki-vat vanameestki välja naerda lubasid, põimub järeloomusena hilisemast kogemustekihist tumedamaid löimi:

Kes teadis aimata, et Soojasoigu vallas  
kord kivilöövis tongutades takku  
me sööme tinaviirgudega tuhakakku!

Pärast noorusromantilistes mälestustes meelisklemist üllatab avameelne lüüriline kokkuvõte:

Päev oli pilvitu. Me pilgar pikk.  
Me laulud — lapsikud.  
Mis oli meile püha?  
Ei midagi,  
Ma olin õnnelik.

Möödunu, luuletajale isiklikult kõige raskemategi hetkede läbimõtlemisest kõneleb pingeline «Tähetund». See luuletus kontsentreerib B. Alveri praeguse lüürika tähtsaimad probleemid: indiviidi ja hulkade vahekord, inimene ja aeg, elumõte, inimväärikus ja humanism. Eri aspektidest süveneb luuletaja neisse ikka ja uuesti. «Jälle ja jälle» kutsub lakkamatult iseendast aru andma, sest ei saa ega tohi elada oma südametunnistusest süüdistajata. Inimene on «üks kübe kadu-vikus, / üks kübe, mida kiigutab / hell ema — / inimlikkus!» («Tulelaul»). Seda kübet on vaja kohelda mõistvalt («Räägi tasa minuga»).

Nendest motiividest kasvab lõpuks pikemas luuletuses «Tuulde räägitud» võimas inimlikkusedeklaratsioon ja eluprogramm. Võrreldagu seda «Tolmu ja tule» mõnede selletaoliste eneseavaldustega, siis selgub, kuivõrd suurem on praeguse Alveri veenmisjõud ja sisemine kindlus.

«Tuulde räägitud» kuulutab inimlikkust kõrgeimas astmes, millele on talumatu kompromiss, teesklus ja pettus:

Mis aitab sõnasähvimise  
talendi tore tulevärk,  
su väle suu- ja sulevärk,  
kui sõnatult su saatus ise  
ei ütle üht?



See «üks» on sõna ja teo lahutamatu kooskõla, millela variseb kõik: anded purunevad, tarmukus muutub tühiseks rabelemiseks, õilsaimadki eesmärgid moonduvad ja labastuvad, inimlikkust asendab näotu nuhkimine, mida ei saa õigustada millegagi:

Sa tead: ka ilusamal inimsuse imel  
on inimlikud piirid.

Sest  
ei ole pühadusi, mille nimel  
võid mõnitada inimest.

Jääda iseendaks, vihata valet, olla ja mitte näida ei tööta elumõnude maitsmist, rahu ja leppimist. Ent just niisugune on inimlikkuse tee.

Pealkiri — «Tuulde räägitud» — on valitud skeptiliselt. Ometi usub laulik oma missioonisse ja inimesesse, kes tahab olla puhtam ja parem, sest muidu poleks talle mõtet midagi niisugust rääkidagi. Siin ongi tänase B. Alveri jõud ja võlu: ta usaldab inimest rohkem kui varem (isegi siis, kui läbielatu sügavustes liigatab kogemuste kibedus), ta on üks lugematute teiste seas (olguigi omaette) ning iseenast tõlgitsedes väljendab ta oma luules parimat ja ihaldusväärseimat inimeses.

#### 10

Kokkuvõtteid teha on vara. Suur valikkogu, mida alustab luuletus «Tähetund» ja lõpetavad tõlked Kristjan Jaak Petersonist, on kompositsioonilt väga suletud ning lõplik. See ei või tähendada muud, kui et B. Alver on poeetilise eneseteostuse spiraalitõusus läbinud omaette terviklikud ja kaunite väljavaadetega teelõigud. Poetessi senine looming on meie luulesse andnud väärtusi, mille ulatuslik taasavaldamine tähendab õigupoolest alles nende tõelise tundmaõppimise algust. B. Alveri viimased luuletused on lähteks uuele loomingule ja tõendavad kõrgemal astmel juba «Tolmus ja tules» väljendatud tunnetust: «eluallikad on täis». Ees on palju päevi, mille kohta jääb kehtima luulekild «Tänu-likkus»:

Miks, algav päev, on argipäev su nimeks?  
Ma kuulutan su sekundid kõik imeks  
täis iluehmatust ka täna hommikul.

## Kujund ja meeled

Igav liiv ja tühi väli,  
taevas pilvine...

Kui me loeme või kuuleme seda tuntud luuletust, siis tõuseb meile silmade ette kõigepealt elav pilt sügismaastikust. See tähendab, esmane mulje sellest luuleteosest on visuaalne või nägemuslik. Sellega kaasnevad auditiivsed (kuuldelised) aistingud. Viimased tekivad luuletuse riimist, rütmist, lausemeloodiast, kõlakujunditest, kujutlustoonidest<sup>1</sup> ja veel mitmest tegurist. Tundeelamus kasvab välja nende kujutlusaistingute ehk täpsemalt kujunditesse valatud nägemis- ja kuuldemuljete kogusummast. Seega mõjub kunstiteos enne kõike muud meie meeltele, emotsionaalne mõju järgneb aistilisele. Kõiges selles pole lugeja jaoks vist küll midagi uut, ometi väärib kunsti meeleis-aistiline mõju suuremat tähelepanu ja uurimist. Tunnetes ja mõtetes (ideedes) iseenesest ei ole midagi kunstile ainuomast. Tekib ju hulganisti tundeid ja mõtteid meis ka väljaspool kunsti ja kirjandust. Nemad üksi ei saa olla esteetilise elamuse alusteks. Kunsti spetsiifika ongi tema meeleis-aistilises väljenduslaadis. Täpsemalt öeldes: kunstile annab ainuomase ilme aistilis-meelelise elemendi katkematu vastastikune seos mõtete või tunnetega.

Kuidas võiksime seda seost lähemalt iseloomustada. Igal inimesel on individuaalne psüühiline tunnetuslaad, mis kujuneb välja paljude tegurite põhjal. Selle tunnetuslaadi määravad temperament, sugu, kasvatus, miljöö, harjumused, pärlikkus, tervislik seisund ja palju muud. Väga mõjusad võivad olla isegi anatoomilised ja füsioloogilised tegurid. Harmoonilise inimese maailmavaade kujutab endast teadlikku osa sellest üldisest tunnetuslaadist. Muidugi ei ole kaugeltki kõik kunstnikud ja kirjanikud harmoonilised isikud. Nii võivad näiteks kunstniku tunnetuslaad ja maailmavaade teineteisega täielikus vastuolus olla. Maailmavaade võib olla ka laenatud. Niisuguse kunstniku looming on ebasiiras. See ei tähenda sugugi, et tegemist peaks olema teadliku valetamisega. Juhtub sedagi, et kunstnik ei oska siiras olla. See tuleb sellest, et ta ei tunne isennast.

Tunnetuslaadi ei saa laenata. Ent alati leidub neid, kes püüavad teha võimatut. Need on kopeerijad, epigoonid ja plagiaatorid.

On võimalik ka see, et kunstnikul teadlik maailmavaade üldse puudub. Sellele vaatamata võib ta tunnetuslaad olla terviklik ja ta teosed intuiitiiv-emotsionaalselt mõjuvad. Meenutagem imelapsi muusikute ja maalijate seast, kuigi õeldu võib kehtida ka täiskasvanute kohta. Niisiis see, kuidas me näeme maailma, sõl-

<sup>1</sup> Mida mõtelda kujutlustoonide all? Pean siin silmas kaudset kuuldelist muljet. Luuletuses võib olla niivõrd intensiivseid kujundeid, et nad mitte ainult meie meesilma ette pilti esile ei mana, vaid lisavad vürtsiks ka riitsikate laulu, aerulaksatsusi ja koerte haukeid. Seda kõike võib saavutada isegi siis, kui minigeid otseseid kõrva erutavaid vahendeid (riimi, tugevat rütmi, onomatopoeetilisi ja deskriptiivseid sõnu, alliteratsiooni, assonantsi jt.) tekstis ei ole.

tub meie tunnetuslaadist. Sellest olenevalt peame üht muljet tähtsamaks ja olulisemaks teisest. Nisugune muljete valik on omakorda kujundi valiku alus. Tunnetuslaadi poolt valituna asuvad üksteise kõrvale muljed eri aegadest, erinevate meeltesfäärist või tegevusringist. Muljete teadvale värskusele ja säilimisele ei aita kaasa mitte niivõrd nägemis- ning kuulmismälu, kuivõrd eideetiline tunnetus. Eideetiline fenomen ei tähenda mäletamist, vaid hoopis edasiasistimist. Toome ühe näite: kunstnik näeb suurt sammaldunud kivi. See erutab ta meeli niivõrd, et ta pärast seda, kui on kivist mööda sammunud, näeb seda edasi ja ei märka üldse puid ega pöösaid, mis tegelikult ta nägemissfääri satuvad. Nägemismälu puhul on kujutlusmuljed pärstitud. Eideetiline nägemisnärv erutus on pärssimata. Varem või hiljem selline edasinägemine muidugi lakkab. Kuid ta võib uuesti tekkida. Just nisuguste eideetiliste muljete osatähtsus loomingu protsessis on erakordselt suur. Lastel on eideetiline tunnetus tugevam kui täiskasvanutel. Vanadusepäävil tuhmuvad inimese meeled ja nii kaob eideetilisus enamasti sootuks. Kellel õnnestub eideetilist tunnetusvärskust täisealisenagi säilitada, sellel on head võimalused kunsti või kirjanduse alal edu saavutada. Mitte asjata ei räägita, et kunstiinimestes on midagi lapselikku. Muidugi on olnud kultuuriajaloo ka ebainfantiliseid perioode — nendel aegadel on enamasti kunstiks peetud kas akadeemilisi kuivikuid või lääget roosamannat. Kuid alati on leidunud mõni lapselikkuse apostel, kes on aidanud taastada kunsti tunnetusvärskust. Just nisugustes raamidest õigustab end kunsti infantilisus. See ei tähenda sugugi mitte koogamist või mähkmete märjakstegemist. Infantiilne tunnetusvärskus võib kunstis olla seotud küpse mõttega. Ehk tundub lugejale, et nisugune lähenemisviis kunstile on asotsiaalne ja apoliitiline. Sugugi mitte. Kui juba sammaldunud kivi, vägev tamm või varahommikune linnulaul taidemehes eideetilise meelteerutuse esile kutsub, siis seda võimsama erutuse kutsub esile näiteks elava inimese neljaks tükiks raiumine. Nisuguste piltide eideetiline edasinägemine ei anna tõelisele kunstnikule päeval ega öösel rahu. Meeleline tundlikkus teravdab kunstniku emotsioone. Kunstniku psüühika eideetilisest iseärasusest sõltub suurel määral ka see «madal valulävi», millest J. Smuul teeb juttu oma «Jäises raamatus». Sotsiaalset vastutustundetust näeme kõige sagedamini nisuguste inimeste juures, kes meeleliselt midagi mäletada ei suuda (rääkimata eideetilisest tajust). Sellistel inimestel ei ole ka meelelist kujutlusvõimet. Nad ei suuda piltlikult ette kujutada oma tegude tagajärgi. Seesugused karakterid seisavad kunstist kõige kaugemal. Meelelis-aistilised fenomenid võivad olla mingil määral isegi kunstniku humanisuse ja sotsiaalsuse baromeetrikas.

Kunsti ja teaduse üks põhierinevus seisneb selles, et kunst on subjektiivne, teadus aga püüab olla objektiivne. Kahtlemata ongi see nii. Kunsti subjektiivsus tuleneb otseselt kõigest sellest, millest eelnevalt juttu on olnud. Kui miski niivõrd sõltub isiklikust tunnetuslaadist nagu kunst, siis ei saagi ta kunagi olla lõpuni objektiivne.

Meeleline kaemus on muidugi igasuguse mõtte alus, olgu see teaduslik või kunstiline, kuid teaduses võime näha mõtte järkjärgulist võõrandumist meelelisest kaemusest. Teoreetilises teaduslikus töös, olgu see kõrgema matemaatika õpik või küberneetika-alane uurimus, ei ole meelelis-aistilisi kujundeid tekstis antud. Tekstis on antud ainult loogilised süllogismid. Muidugi võib elava mõistusega inimene neile süllogismidele kujundeid juurde mõelda. Kahtlemata aitab seesugune piltlikustamine süllogismide labürindis orienteeruda. Ometi ei ole sellised meeleliselised muljed teaduses põhilised, vaid nad teenivad ainult loogilist mõtet.

Kunstis on meeleline kaemus tekstis antud. See meeleline kaemus on kunsti sugesttiivsuse üks põhiallikaid. Seesugusena on ta ratsionaalse mõttega vähemalt samaväärne. Kui ratsionaalne mõtlemine haarab ainult umbes ühe kümnendiku

meie psüühikast, s. t. teadvuse, siis meeleline kujund haarab meie psüühika ter-  
vikuna. Aistilisest sfäärist kandub erutus edasi emotsioonidele ja intellektile. Kui  
kunst püüab emotsioonile või intellektile otseselt mõjuda, siis ahendab ta sellega  
oma mõjuvalda. Seepärast pole kunstis soovitatav kasutada puhtemotsionaalse või  
intellektuaalse värvinguga abstraktseid sõnu ilma meeleliselt konkretiseerivate  
lisanditeta. Kui me toome kuuldavale lause: *Sügisöhtul valdas mind meeleheide*,  
siis see lause on veel kaugel kunstist. Väga tabavalt on aga seda «sügisöhtust  
meeleheidet» konkretiseerinud Verhaeren:

Meeleheite koerad, penid sügistuule  
hambad löövad musta öhtukajja.  
Hiiglavari hiilib ligemale kuule,  
tiigis kumavale. Roomab majja.

Tihti võib luuletus sisuliselt käsitleda mingit abstraktset mõistet ilma seda  
otseses sõnas väljendamata. Toome näite Viljo Kajavalt:

Kui korjasime kokku oma väsimuse  
pärast pikki aastaid  
siis hämmastas meid  
et elukoorem on kerge

On lihtne mõista, et luuletaja räägib siin vanadusest. Luuletaja poolt antud pilt  
vanaduse kohta ei ole küll igas detailis konkretiseeritud, esineb ju tekstiski abst-  
raktseid sõnu, nagu *väsimus* ja *elu*, kuid meelelise mulje päästab see, et needki  
abstraktset mõistet on omakorda visuaalselt konkretiseeritud. Tegelikult ei saa  
me ju väsimust korjata nagu seeni või marju, ent just see ebaloogilisus annab  
värsile sugestiivsust.

Kunsti suur omapära on lisaks kõigele veel selles, et ta ei pruugi arvestada  
formaalse loogika seadusi. Heades kunstiteostes on formaalloogiline element  
küll enamasti olemas, kuid tal on ainult korrastav ja siduv tähtsus, sellisena võib  
ta lisada jõudu meelelisele kujunditunnetusele ja puhtkunstilisele loogikale.  
Aristotelese sõnastatud kontradiktiooniseaduse järgi ei saa ükski asi samal ajal  
olla *a* ja *mitte-a*. Kunstilistes kujundites näeme aga väga sageli, et asjad on  
samaaegselt *a-d* ja *mitte-a-d*. Näiteks: *puud tuules on lõdvad vibud*. Loogiliselt  
võttes ei saa ju üks asi olla korraga metsas kasvav puu ja vibu. Klassikaline  
luule püüdis niisugust ebaloogilisust pehmenada võrdlussõnadega: *kui, nagu*,  
*just kui*, näiteks: *puud tuules on nagu lõdvad vibud*.

Moodne luule püüdleb kujundi teravuse ja dünaamika poole. Ja jätab seepärast  
enamasti võrdlussõnad välja. Teine võimalus kujundit dünamiseerida ja inten-  
siivistada on antud juhul *olema*-verbi asendamises mõne liikuvamaga, näiteks:  
*puud kaarduvad kui lõdvad vibud*.

Millest siis on tingitud loogika hülgamine kunsti poolt? See on tingitud asja-  
olust, et kunstiline tekst kajastab nii või teisiti tervet loominguprotsessi. Kõigi  
keerdkäikudega ja assotsiatsioonidega. Loominguprotsess võib ajas väljata väga  
kaua. Kunstnik ei oleks saanud puid võrrelda vibudega, kui ta ei oleks ühte kui  
teist iialgi näinud. Kahtlemata ei näinud ta neid üheaegselt, ent tema tunnetus-  
laad valis välja muljed eri aegadest, asetas need kõrvuti. Formaalne loogika on  
oma loomult sünkrooniline. Võimalik, et kunsti puhul oleks otstarbekas rääkida  
diakroonilisest loogikast. Kahtlemata allub kujundi pooluste valik mingile oma-  
pärasele kunstiloogikale. Me ei saa kujundi detaile valida päris meelevaldselt;  
kuigi see valiku protsess toimub osaliselt alateadvuses, nõuab ta siiski mõttetööd.

Muidugi võib kunstis formaalse loogika seaduste hülgamine avalduda õige mit-

mel kujul. Väga head efekti annab kunstis vastuolu teksti ja allteksti vahel. Nii võib kunsti tekst väita *a-d*, alltekst aga *mitte-a-d* või koguni *anti-a-d*. Näiteks selle kohta võime tuua Stanley Kramer'i filmi «Aheldatud». Film teatavasti lõppes sellega, et peakangelased, kes olid vangistusest põgenenud, püüti uuesti kinni ja pandi taas vangi. Sellele hoopis vastupidine oli alltekst, sest seal toimus kangelaste suur sisemine vabanemine eelarvamuste kammitaist. Selles filmis on tekst ja alltekst vastupidised ka oma vektorite poolest. Tekstis esineb regressiivne gradatsioon. Kinnipüüdmise oht ähvardab kangelasi üha enam ja enam. Alltekstis toimub aga progressiivne gradatsioon. Hingelise vabaduse tunne avardub neis pidevalt. Niisugune teksti ja allteksti vastuolu esineb väga sageli klassikalistes tragöödiates. Siingi näeme kontrasti kangelase füüsilise lüüasaamise ja moraalse võidu vahel. Just see kontrast tekitab meis ülevustunde, mida nimetatakse katarsiseks.

Niisiis võime kunsti ebaloogilisust märgata juba klassikaliste teoste puhul. Moodsas kunstis väljendub niisugune ebaloogilisus veelgi teravamalt, eriti just sürrealistlik luule tundub meile tihti seosetu ja kaootilise assotsiatsioonide ahelana. Sürrealistid ise väidavad küll, et alateadvuslik tunnetus hoidvat neid assotsiatsioone koos. Suurt tähelepanu kujundi uurimisele on pühendanud imajinistid. Nende kujundid ongi väga dünaamilised ja intensiivsed. Ja kahtlemata ei maksa nende saavutusi kaasaja kunsti arengu seisukohalt alahinnata. Ent imajinistid ei mõistnud seda, et iga üksikkujund võib olla ka mingi superkujundi osa. Nad ei mõistnud seda, et teatud juhtudel võib terve kunstiteos, olgu see siis pikem luuletus või koguni draamateos, olla üksainus suur metafoor või mõni teine kunstiline kujund, mis omakorda võib sisaldada palju osiskujundeid. Nende teosed jäävad tihtilugu ainult pärlikeedeks, iga päri on küll omaette väärtus, aga see niit, mis neid seob, on tihti väga habras või isegi aldis pudenema.

Ühest küljest meelelise elemendi pidev seos mõtlemisega ja selle elemendi avaldumine tekstis ning teisest küljest formaalse loogika kohatine hülgamine viivad hüpoteesile, et kunstilise loomingu protsessis avaldub eriline mõtlemisviis. Oma tekke algstaadiumides on kunstilisel loomingu ja teaduslikul loomingu nähtavasti palju ühist, kuid mida lähemale jõuab loomingu protsess oma resultaadile, s. t. tekstile, seda teravamini avaldub erinevus teostamises ja mõtlemisviisis.

Tänapäeva maailmas on teaduse ja tehnika osatähtsus tugevasti tõusnud. Kunsti ja humanitaarteaduste areng on täppisteaduste tasemest tunduvalt maha jäänud. Teiste sõnadega võime öelda, et loogiline süllogistlik mõtlemine domineerib tugevasti kunstilise kujundliku mõtlemise üle. Teataval määral võime rääkida isegi loogilise mõtlemise hüpertroofiast, arvestades seda, et loogiline mõtlemine haarab ainult teadvusliku osa meie psüühikast. Selle osa kiire areng näib teda eraldavat üha enam meie psüühika teistest valdkondadest. Intellekt võõrandub meeleliselt pinnalt ja muutub järjest autonoomsemaks.

Kas see ei kujuta endast ohtu inimese psüühika terviklikkusele? Seda enam, et kaasaja suurlinlik inimene on kaotamas kontakti loodusega, ta elab ja töötab mikromiljões. Oma toa mikromiljөөst väljub ta hommikul hetkeks, et siirduda trammi või trollibussi mikromiljөөsse ning seal otsekohe oma töötoa mikromiljөөsse. Kas saavad ta meeled sellest mikromiljөөst küllaldast toitu? Kas kunst pole seatud ja kutsutud vältima meie psüühika ühe osa hüpertroofiat, selleks et jaatada tervikut?

Need probleemid puudutasid nähtavasti juba Jean-Jacques Rousseau'd, kes leidis naiivse väljapääsu. Tsivilisatsiooni mürglist pääseme ainult siis, kui läheme puu otsa. Aga alati pole meil võimalust puu otsa ronida. Siis aitab meid kunst, mis elavat mõtet seostab laialdaselt ja värskest meelelise sfääriga. Juba varem mainisime, et kunst, haarates psüühika tervikut, on palju enam sugestioonivõimeline kui puhta teaduse sfäär. Seepärast võivad ühiskondlikud ja poliit-

tilised töed kunstilises teostuses inimestele märksa suuremat mõju avaldada kui muidu. Ent ka niisugused kunstiteosed, mis otseselt mingeid tõesid ei kuuluta, milles kõik otsad lahtiseks jäävad, kuid mis lihtsalt jaatavad psüühilist tervikut, võivad inimkonna vaimsele tervisele kasu tuua.

Kuidas endale ette kujutada loominguprotsessi? Nähtavasti algab see muljete kogumisest ja valikust. Valitud muljed seostuvad omavahel, toimub nende kontsentratsioon. Kas teadlikult või alateadlikult, see on juba individuaalne, ent igaühel muutuvad need muljete kombinatsioonid looja peas üha kujundlikumaks. Vastavalt kunstniku tunnetuslaadile pudeneb neist muljetest maha ebaolulisi detaile. Kui valikuprotsess on olnud alateadvuslik, siis paiskuvad suurima koonduumise hetkel need muljed taas teadvusesse; seda nimetatakse inspiratsiooniks. See toimub tihti väliselt ebatähtsate tegurite ajel. Nüüd peab kunstnik teadlikuks saanud kavatsuse kähku realiseerima, enne kui vili jõuab mädaneda.

Loominguprotsessi kannab kujundlik mõtlemine; ka resultaat, s. t. tekst on kujundlik, kajastades peaaegu täielikult loominguprotsessi. Kuna protsess võib vältida kuid ja isegi aastaid, siis avalduvad tekstis ka muutused looja vaimulaadis ja mõttemaailmas. Näeme tihti, et kunstnik satub paiguti iseendaga nagu vastuollu. Tekst on selle tihtilugu vastuolulise elu kontsentratsioon. Siit tuleneb kunsti diakroonilise loogika lähedus dialektilise loogikaga. Üks asi, mis teatud tingimustes võis olla hea, on teistes tingimustes halb. Teatris võime näha kahe-kolme tunni jooksul näidendit, mis kujutab endast kontsentrati tervest eposhist. Too aga on väldanud viiskümmend või seitsekümmend aastat. Kuna teatrietenduse kestus on lühike, siis astuvad dialektilised ümberhinnangud siin teineteisele palju lähemale, kui nad on tegelikkuses. Seegi suurendab kunsti sugestioonijõudu.

Kuidas siis hinnata kunstiteost? Mida kujutavad endast kunsti- ja kirjandusteod? Selge on see, et nad peavad lähtuma tekstist, sellest kujundilise mõtlemise avaldusest, sellest hingestatud kujundite kogust. Nende ülesanne seisab selles, et kunsti kui kujundilise mõtlemise vilja formaalloogiliselt analüüsida. Nad peavad lähtuma vormist, kujundilisest vormist. Esmalt uuritagu kujundi iseloomu, loogilist subjekti ja objekti kujundis. Kuna kunstiline kujund formaalse loogika nõuetele sageli ei vasta, siis oleks täpsem öelda: uuritagu kujundi pooluseid. Paljude kujundite kõrvutamise ja võrdlemise tulemusena on võimalik selgusele jõuda kujundi valiku põhiprintsiipides. Siin kasvab vormianalüüs orgaaniliselt üle sisuanalüüsiks, sest kui ollakse teadlikud kujundi valiku põhiprintsiipidest, siis jõutakse sealt kohe ka autori kavatsusteni ning autori maailmatunnetuseni. Juhul kui teoses esineb mingi selgesõnaline deklaratsioon, siis pakub muidugi huvi võrrelda seda deklaratsiooni autori psüühilise tunnetusega. Kui nad on omavahel kooskõlas, siis võime rääkida autorist kui harmoonilisest isikust, kelle üldpsüühiline tunnetus ja teadlik maailmavaade langevad kokku.

Niisiis — lähtuda tuleb vormianalüüsist. See ei tähenda aga sugugi, et vormianalüüs oleks sisuanalüüsist tähtsam. Vastupidi. Kuid me ei saa sisuanalüüsi juurde asuda enne, kui vormianalüüs on tehtud. Tunneme katseid otseselt teha sisuanalüüsi, eriti dogmatismi ajast. See sarnanes müstikale, sest kuidas me saame pähkli kätte ilma pähklikoort purustamata. Ka munakollast ei saa me enne süüa, kui koor on ümbert võetud ja munavalgegi kas ära söödud või eraldatud.

Formaalloogilist mõtlemist saab õpetada. Seda tehakse koolides kavakindlalt, eriti palju aitavad selleks kaasa matemaatikatunnid. Kunsti puhul seevastu räägitakse, et ta sõltuvat palju suuremal määral talendist. Praegu ongi see nii, aga kas peab nii olema? Kirjandusprogrammid on koolides üles ehitatud ajalisele gradatsioonile. Antakse ülevaade mingi maa kirjanduse ajaloost alates esimestest teostest ja lõpetades tänapäevaga. Kes teab, võib-olla ülikoolis ongi selline süsteem otstarbekas, algkoolis võiks aga kasutada hoopis teisi meetodeid.

Tuleks nähtavasti alustada lihtsate meeleliste visioonidega, hiljem näidata primitiivsemaid võimalusi meelelise ja mõttelise elemendi seostamise kohta, et siis lõpuks välja jõuda dünaamiliste ja diferentseeritud kujundite ja kujundisüsteemideni. Ühesõnaga: alustada kunstilistest aksioomidest, sealt kunstilistele teoreemidele, kunstilisele stereomeetriaale ja veel kõrgematele kunstivormidele. Kõik see on muidugi kauge tulevikumuusika, sest kirjandusteaduse tänapäeva tase ei võimalda taolist kindla arengusuunaga programmi välja töötada. Kui mõnes kirjandusõpikus mingeid seda laadi idusid märgata on, siis on see rohkem kirjandusloo koostaja intuitsiooni ja hea maitse vili kui range teadusliku lähene-mise resultaat. Tänapäeva kirjandusprogrammid on üldiselt aga üle kuhjatud autoritega, kelle tähtsus ajaloolises plaanis on küll suur või isegi väga suur, kuid kelle teosed kunstilise mõtlemise arendamise seisukohalt meie tingimustes enam midagi ei paku. Võimalik, et paljusid niisuguseid kirjamehi võiks pikemalt käsitleda hoopis ajalootundides. Kuid paraku aetakse elavat kunsti kultuuriloo- ja koduloo uurimisega suuresti segi. Ideaalne oleks see, kui suudetaks kunstilist mõtlemist sama kavakindlalt treenida kui teaduslikku.

Võib-olla mõni sõna sellest, kuidas ajaloo käigus on muutunud kunstilise kujundi iseloom ja meeleline tagapõhi. Toogem näiteid luulevaldkonnast. Klassikalises Euroopa luules domineeris auditivne meeleline element. Antiikne kvantiteeriv värs opereris võimsate sugestiivsete rütmidega ja mõjusalt valitud pausidega. Keskaegne trubaduuride ja minnesängerite luule tugevdas auditivset külge muusika ja riimiga. Renessansiajastul arenes elegantne ja artistlik riimikultuur. Arvatavasti küll araabia ja keskaegse juudi luule mõjul, näiteks soneti on itaallased laenanud Sitsiilia araablastelt. Barokk-luules arenes ka kujundi visuaalne külg, omandades niisama suure mõjujõu kui auditivnegi. Kuid baroki poetide nägemused ei jõudnud reljeefse selguseni; niisamuti kui tolle-aegses arhitektuuris, nii sai ka luules valitsevaks kujundiline ülekuhjatuse (gongorism). Ometi võib Gongora diferentseeritud kujund tänapäeva luulehuviliselegi üht-teist pakkuda. Barokk-luule mõjud on ulatunud kahekümnendasse sajandisse Federico García Lorca kaudu, kes pidas Gongorat üheks oma lemmikluuletajaks. XVIII ja XIX sajandi luules näeme ilusa auditivse kujunduse kõrval ka häid visuaalseid kujundeid, kuid need nägemused on liialt staatilised ja diferentseerimata.

Tekivad lemmikkujundid ja lemmikvõtted, alatasa korratakse sõnu ning väljendeid, nagu *süda, hing, armastus, surm, müssav meri, lehvivad juuksed, õrnad roosid* ja muud sellist. On märgata püüdu emotsioonidele otseselt peale suruda, meelelis-aistilist kujundust tagaplaanile jättes. Veel praegu võideldakse luuleseminaridel sellest ajast pärit kulunud väljenditega.

Ometi juhtub ka nii, et kujundi mõju jääb väikeseks isegi siis, kui ta on meeleliselt konkreetne ja korralikult välja arendatud. Siis on süüdi nn. naiivne sümboolika. Eriti just möödunud sajandil oli märgata seda, et hästi kujundatud pildile anti kohe kindlaks orientiiriks üksainus tunne või mõte. Nõnda ahendati kunstlikult kujundi mahtu. Miks peaks kujund olema ainult ühe tunde või mõtte sümbol, kui ta suudab endasse mahutada tunte ja mõtete paljust? Naiivset sümboolikat leidis XVIII ja XIX sajandil mitte ainult teisejärguliste kunstnike, vaid ka suurte meistrite loomingu.

Ka XX sajandil kipub ta mõnikord vohama. Kui kirjanik lugejat sunnib mahukast pildist vaid ühe järelduse tegema, siis muudab ta sellega oma teose ebahuvitavaks. Ega J. Kross asjata kirjutanud laulu oravapogadest, kes läbimälutud toitu ei tahtnud, vaid eelistasid ise pähkleid pureda.

Tihti on just süžee faktoriks, mis üksikkujundeid ahendab ja paika paneb. Seepärast tekkiski möödunud sajandi lõpu prantsuse maalikunsti protest süžee

ja temaatilisuse vastu.<sup>1</sup> Ka luules võis märgata, et moodsate suundade esindajad eemaldusid eepilisest ütlemlaadist.

Luules tahetakse kujundi mahtu suurendada visuaalse külje osatähtsuse tõstmisega. Nagu juba varem mainitud, püütakse nägemusi teha võimalikult dünaamilisteks ja intensiivseteks. Selle nimel ohverdatakse traditsioonilised riimilised rütmilised kõlakujundid paljude poeetide poolt täiesti. Kahtlemata avalduvad selles aja märgid, sest muutub ju moodsal ajal elugi järjest dünaamilisemaks ja intensiivsemaks. Idamaa luules domineeris visuaalne külg juba muistsetel aegadel, kuigi loomulikult palju staatilisemal kujul; ometi leidsid läänemaailma poeedid oriendist üht-teist õppida. Ulatati käsi vanadele jaapanlastele, hiinlastele, hindudele ja isegi vaaraoaegse Egiptuse luulemeistritele. Mis seal imestada, kultuurilugu näib üldse liikuvat pendli moodi. Mõni muinas-egiptuse hümn võib oma diferentseeritud visuaalsete kujunditega näida üsnagi modern.

...ja astun ma taas kiiri pilduva päikese  
vankrisse,  
ja astun ma taas Osirise palge ette,  
heledanäoliste võitude maale.

Kas ei kõla *heledanäolised võidud* väga tänapäevaselt? Küllap on moodne Euroopa luule muistse idamaa luule eituse eitus. Küllap on selles oma seaduspärasus, et kaasaegsetele luuletajatele, sealhulgas ka eesti noortele, pakub huvi kirjutada haikusid, tankasid, gaseele ja rubaiisid. Muidugi esinevad analoogilised tendentsid ka teistes kunstiliikides, näiteks pole saladus, et prantsuse moodsa maalikunsti meistrid on mõndagi õppinud pärsia miniatuuridest ja jaapani gravüüridest. Ka atonaalne muusika pole midagi muud kui jalgratta leiutamine, sest Jaapanis esines see juba enam kui tuhat aastat tagasi.

Luule visuaalne külg jõudis kaasajal äärmuseni kubistlikus luules. Siin püüti ka luulele anda sellist graafilist kuju, mis tugevdaks nägemismuljet. Tuntuimad sel alal on Apollinaire'i eksperimendid. Näiteks luuletuses «Sajab» on tähed nagu vihmatilgad asetatud murdjoonena üksteise alla. Hiljem pole sellised äärmused palju järgijaid leidnud, sest niisugune graafiline kujundus raskendab luuletuse lugemist, teistest küljest jääb kogu asi liiga staatiliseks. Palju suurema efekti võime saavutada traditsioonilisel teel, semantiliselt kujutlusaistinguid esile kutsudes. Nii võime panna pildid meesilma ees liikuma ja muutuma. On juba mainitud, et nägemisdünaamikat on aidanud tõsta verbi osatähtsuse tõus kujundis, kuid samasugust efekti on saavutatud lause süntaktilise segipaiskamisega, lauseliikmete väljajätmisega ja isegi kirjavahemärkide ignoreerimisega. Muidugi ei tohi neid võtteid kasutada pimesi. Need võtted iseenesest ei pruugi olla formalistlikud. Formalistlik on ainult nende ebaõige kasutamine. Ega nendes võtetes polegi kuigi palju uut, lause süntaktilist segipaiskamist on kasutanud juba antiikluule (eriti rooma oma), kuid tol ajal tehti seda teise eesmärgiga, nimelt kvantiteeriva värsimõõdu huvides.

Muidugi on XX sajandil ka mitmeid auditiivse kujundi meistreid, näiteks Majakovski ja eesti luules H. Visnapuu ning A. Alliksaar. Nende teoseid tuleb lugeda häälega, et täit elamust saada. Samaaegselt meelelise, eriti visuaalse külje

<sup>1</sup> XX sajandil jõuab protest süžee vastu maalikunstis ja kirjanduses äärmuseni. Tekib nonfiguraalne kunst ja süžeeu kirjandus. Need suunad püüavad läbi ajada üksnes sellega, mis kunstile on ainuomane. On aga vist siiski ülekohtune suhtuda süžeesse täiesti eitavalt. Muidugi on ehk võimalik ka ilma temata läbi ajada, aga paiguti aitab ta ju osiskujundeid suurkujundiks siduda kujundi mahtu ahendamata. Formaalloogilise süžee võib panna teenima kujundidialektika huvisid.



edasiarendamisega kujundis on tugevnenud ka teine suund, see on intellektuaalne suund. Luuakse mõttekujundeid, mis ei ole iseenesest paha. Halb on see, et selle suuna esindajad (mitte niivõrd meistrid, kuivõrd nende epigoonid) jätavad meelelis-aistilise külje unarusse. Esimese suuna silmapaistvate esindajate hulgast võiks nimetada Verhaerenit, Apollinaire'i, Lorcat, Jesseninit ja teisi. Teise suuna esindajatest mainigem W. Whitmani, B. Brechti ja et ka eesti luulest näiteid tuua, Kressi ning Kaalepit. Kui varasematel aegadel arvati, et kujund avaldab meelte kaudu mõju eeskätt tunnetele ja alles nende kaudu mõtetele, siis XX sajandi luule viimatimainitud suuna loominguiline paremik on näidanud, et meeltelt võib erutus otsekohe intellektile edasi kanduda ning alles sealt liigub erutus edasi tunnetele. Ja see ei pruugi sugugi esteetilist elamust vähendada. Kahjuks ilmneb selles suunas sageli püüd otseselt intellektile suruda, meelelis-aistilist kujundit sootuks välja arendamata. See tundub samasuguse hüpertroofiana nagu otsene tundepuistamine eelnenud sajandite luules. Kuid nähtavasti on seegi liialdus kultuuriajalooline paratamatus ja seda just dialektilise protsessi seisukohalt. Ent kuna me hakkame selles juba liialdust tajuma, siis tähendab see seda, et niisuguse liialdamise aeg hakkab tasapisi lõpule jõudma. Selle hüpertroofia viimane konsekvents on kunsti muutumine käibetõe illustratsiooniks. Intellektuaalne luuletaja peab olema samavõrd «oma meelte professor» kui emotsionaalne luuletajagi.

Muidugi on intellektuaalset suunda luules heal tasemel ka muistsel ajal esinenud. Kui me loeme vana hiinlase Lao Tse filosoofilist tööd «Tao-Te-King» («Tee jumala juurde»), siis näeme, et tolle muistse mõttetarga poeetilis-filosoofilised killud on kujunduselt väga sarnased Bertolt Brechti luuletustele.

Luuleajalugu, nagu ka kogu kultuuri ajalugu, on kirju ja keeruline, leiame siit kõige ootamatuid seoseid. Eelnevalt oleme püüdnud anda vaid väheseid viiteid selle kohta, kuidas muudatused kujundi struktuuris peegeldavad aega ja elu. Kahtlemata võib kunsti vaatlemine sellelt seisukohalt anda palju huvitavat informatsiooni. On ju kujund see, mille analüüsimine aitab mõista kunstikavatsusi ja tunnetuslaadi. Selgusele jõudmine kujundi valikuprintsiipides ühel või teisel konkreetsel juhul aitab ehitada silda vormi mõistmiselt sisu mõistmisele.

### Rahutusest ja rahulolematusest

L. Hainsalu kolmanda luuletuskogu «Rukis loob pead»<sup>1</sup> käsitlemist peaks alustama nende motiivide väljatoomisest, mis iseloomustavad luuletaja loomingu raamatu valmimise perioodil, s. o. aastatel 1961—1965.

Esimeseks mõtteks on näha pealkirjas pühimeeleolu sümbolit. Rukki valmimises, viljade küpsemises põldudel on ajarratta ringikäimise igipõline rütm ja see vääramatu liikumine seostub kujutlusega millestki rahulikust ja kindlast. Kui aeg on niikaugel, siis rukis loob pea hoolimata nii mõnede nn. surnud hingede ringisõitmisest põldude vahel ja mujalgi kui ka luuletuskogu arvukate teiste tegelaste (püगतud lamba, pugejast kassi, kurva ketikoera jne. jne.) muredest ja probleemidest. Muidugi on viljade valmimiseks suurt hoolt ja tööd vaja, aga see töö põldudel on nii suur, nii põline ja tõsine vähemalt meie maal, et ka selles on kindlat ja väarikat rahulikkust. Mitte staatilisust, aga vääramatut liikumises.

Kuivõrd selline meeleeolu kajastub luuletuskogus?

Ei ole kaugeltki alust öelda, et see puuduks hoopis. Raamatu parimates luuletustes on looduse võimsuse, mitmekesisuse ja lakkamatu edasimineku mõte kohati hästi, kohati väga hästi edasi antud. Nende hulka kuulub näiteks «Surematuse», kus on ületatud mitmete teistele luuletustele omane otsekui valus käristatus, veel-mitte-leidmise pinge. Siin on küll — ja selles on ehk veidike veetlevustki, sest miks ka

mitte? — nii rütmis kui sõnastuses ammukuuldu, varem tuttavat.

Sedasama suunda esindab luuletuskogus ka nii sisu kui vormi poolest esiletõstmist vääriv «Lumikelluke», siis veel «Purikad», «Lõoke», «Kuusik», südamlikult lihtne «Kaasik», kogu nimi luuletus «Rukis loob pead» ja sugestiivne «Tõru». Viimane oma pideva *crescendo*-ga, pildiga järjest uute ja võimsamate tammede kasvamisest otsekui nõuaks orelit ja meeskoori. (Kui me ütleme, et see või teine värss sobib ettekandmiseks kitarri või ka estraadiorkestri saatel, siis pole see igakord tunnustus — kahjuks. Orelisaade tuleb ainult mõnede, igatahes vaid väga heade luuletuste juures kõne alla.)

Üldiselt on aga L. Hainsalu kolmanda luuletuskogu inspireerinud muljed ja enesevaatlused olnud valusad, rahutud ja rahulolematud. Mitmest aastast on luuletusi kogusse valitud ja küllap see tingib omakorda mingi rabaduse. Ent pühimeeleolu tuleks vist otsida raamatu viimase luuletuse viimastest ridadest.

Ning ma tahaksin  
meeletult,  
meeletult  
olla enesest parem.

(«Aisakellad»)

Siit tahaks leida tee luuleraamatu tagamaade juurde.

Rahulolematuse ja etteheitide iseendale mugavusearmastusse lõppeva passiivsuse pärast («Kamina juures»), ehmunine, kui päevad kaovad sügislehtedena («Lehed»), esimeste hallade hirm

<sup>1</sup> Lehte Hainsalu: «Rukis loob pead». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 88 lk. Hind 35 kop.

(«Udu» ja «Kanarbik») — see kipub luuletaja pärisosaks.

Sellised laulud on mõnikord žestid, enesekriitika demonstratsioon, kus on üheksa kümnendikku demonstratsiooni ja üks kümnendik enesekriitikat. Antud juhul on tunne olnud siiras ja valus. Luuletajale näib mõnikord, et:

Merd nüüd katab lumejahu  
koidus veripunases.  
Mässul hinges tunases  
hallipäine rahu.

(«Alistumine»)

Võimalikke reaktsioone on nüüd mitu. Kui toa unine soojus hoiab vangis ja maja taga raiskavad ruumi õhku umbrohtude laiad lehed («Juured»), siis autor arutab kuuripeniga:

Las täiskuu poole kisendame kõrvu,  
kui ahastus meil üle ääre ajab.  
Siis aga järgi katsuda on vaja,  
ehk siiski kaelarihm käib üle kõrvu.

(«Koeraga»)

Kiskuda end lahti kõigest omakssaanust ja minna — kas või esialgu mööda metsateed.

See otsatu kohin  
tulvil saladust näib.  
Lähem rohkem kui tohin,  
aina kõnnin ja käin.

(«Metsateed»)

Aina minna, kui ees on samblased käänakud, üha uued käänakud laane hullutavas kohinas — see on suhteliselt passiivne reaktsioon.

Siis ent asub luuletaja — veidi veel kaheldes oma jõus — võitlema umbrohu-sunnikutega eneses ja teistes («Juured») ja süütab päratu lõkke mõtelaiskuse, arguse, võltshäbi, pugemise ja maailma-asjadesse-mitte-vahelesegamise prahist («Maituli»). Nii et ka aktiivne reaktsioon on olemas.

Peale kipub siiski jääma kolmas hoiak — kibe rahulolematuse, ebakõlasid

fikseeriv hukkamõist, külmalt konstateeriv ironia. Mitte niivõrd mure kui põlgus. Siia kuuluvad luuletused-valmid «Lammas», «Kass», proosakild «Ilusal heinakuu päeval», «Esinduskulud». Viimatinimetatus ja luuletuses-ballaadis «Sündimata» sunnib pingul rahulolematuse elu väärkülgedega luuletajat ikka tugevamaid värve kasutama. Autor otsib oma valu eest kaitset kohati jõhkrukseni küündivas otsemõtlemises.

Seal, kus külm hukkamõist annab maad murele, näiteks luuletustes «Vaevased kased», «Meellespea» ja «Mesilased», on kontakt lugejaga intensiivsem. Lugejal on võimalus kaasa tunda sõna otseses ja kaudses tähenduses. Oleks tore, kui seda saaks edaspidi arvesse võtta. See on ju tegelikult ammutuntud vahe — mitte põlgustäratava fakti või sündmuse külma kirjeldamist, vaid aktiivset seisukohavõttu on vaja. Viimane on sugestiivsem — ja lõpuks on ju trükkis avaldatud töö puhul tähtis mitte niivõrd autori elamus kui see, mida lugeja üle elab.

Raamatu esimeses osas on toodud neli pikemat luuletust. Neist «Vanaema, minna ja kuu», kirjutatud aastatel 1959—1961, on jutustus vanaema võitlusest noore naisena revolutsiooni eest, vanglast ja põgenemisest ja kahtlustest. Kõik see antud rahvalaululiste vormivõtetega ja seotud kõikenägeva kuuga. Teema võimaldab poemilaadseid lahendusi. Olgu siis pildina võitleva naise teest, või — nagu luuletuse viimased read vihjavad — luuletaja kutsumuse ja suuna kujunemisest vanaema elu eeskujul. Või võib valida hoopiski intiimsema laadi: laulu oma vanaemale, mis pöördumise soojuse ja siirusega tõuseks jälle üldistuseks — hellaks lauluks kõikidele meie paljunäinud vanaemadele. Praegusel kujul ei saavuta luuletus üheski nimetatud laadis kogu võimalikku sugestiivsust ja jääb siiski rohkem asjaosalistele — vanaemale ja luuletajale enesele.

1960. aastal kirjutatud «Tšehhoviga külategel» on mõtisklev kolhoosiküla vaatlus. Tõenäoliselt põlnud Tšehhovi sissetoomine hädavajalik. Seevastu

ootad 1966. aastal Eestimaal ilmunud kogus paratamatult hoogsamat tänapäeva külaelu kujutamist. Ja ilma et antud luuletusele midagi ette heidaks. On nähtavasti suuremal osal luuletustest oma õige ilmumise aeg, hiljem on nad lihtsalt hiljaks jäänud.

Luuletuses «Surnud hinged» leiab L. Hainsalu Gogoli tegelased tänapäeva jaaniööluste hulgast. Temale omase leppimatusega paljastab ta nii manilovid kui pljuškinid, tulistab oma lauliku-hõbekuulid kõigi lambamoeliste arameelsete ja rästikukoeliste kahekeelsete pihta. Seda kõike värskes sõnastuses ja laitmatus vormis.

Mis puutub luuletusse «Lõõtspillilood», siis siin luuletaja muidugi teadlikult kasutab äärmiselt lihtsaid riime, vähenõudlikku sõnastust. Ainult et lõõtspillilugudele adekvaatse mulje me

saame, kunstiline elamus jääb aga ka sinaks.

Kokkuvõttes: vaadeldavas kogus on avaldatud korrektned, mitte aga veel päris meisterlik luule. On saavutatud hea rütmikus, ent mõnigi kord mõne üleliigse kujundi või mõtte või sõna arvel.

Mitte nõrgad, pigem vähenõudlikud; mitte jälle-moodsalt ebamäärased, aga ka mitte selge sümbolina silme ette jäävad; mitte juhuslikud pildistused, aga ka mitte kuhugi päris südame ligi küündivad laulud — sellised on allakirjutanu arvates enamik toodud luuletustest.

Luuletaja on poolel teel meisterlikkuseeni. Ta ei lepi seejuures ainult vormi lihvimisega, ei otsi ka kaunimaid vaateid. Tal on endal valus ja ta ei säästa lugejat.

**K. Habicht**

### Enam-vähem inimesest

Mats Traadi normaalse noormehe illusioonisäilmete ja tegelikkuse konfliktist on rohkem kui kord kõneldud. Kas kibekiiresti kõveriti möödakäivalt («Noorte Hää!») või noore stiiliuuriija terava silmaga tuumatabavalt («Keel ja Kirjandus»). Proosaraamatust «Koputa kollasele aknale»<sup>1</sup> pakub enam huvi see külg, mis liitub autori virgutava programmiga, tema tuimustuulava luulepraktika ja poleemilise sõnaga.

Ausalt öeldes on kogumikust raske leida ühtki vapustavalt head proosatööd. Debütandi sidumata sõna logiseb veel, otsib õiget paika, sekka lipsab selge seletamist. Üsna vaenuk näib niisuguste kujundite kooseksisteerimine nagu «kibuvitsaõiekarva lõõm üle... äralennanud aastaluikede», mis vägisi Jannseni-papa sõnaraamatut tarvitama kisub: siin on pekklihale veel võid peale määratud. Suurel kaugel tõsisest proosast on naiivselt ja klantsivalt mõjuva lõpuga «Lõppematu

tee», mis passiks ehk kuskile «Pipratera» rubriiki. Aga las jäävad vormikomistustest kõnelevad puudujäägid sinnapaika — autoril on mõndagi mõtlemapanevat pakkuda.

Traadi raamatu jämedate detailidega miljöötõmmistes kirjendab elu mõtestamise, elu väärtustamise vajaduse mõtte. Sea siht ja raiu lank läbi argipäevatarandumuse, läbi argise iseene! Et su elu ruum küttepuidki väärt oleks! Otsesõnaline abstraktned äratus. Ja kibe järellainetus, mis jõuab lugejani tühjakulumise ning hääbumise piltidest. «Perekonnaalss», «Kolmas käik», «Roosid kohviga», «Memento mori», «Pühapäev Läänesaarestikus», «Hüljatud talu» — üheplaanilised pisipildistused, vormilt-sisult tasakaalutud. Kuid koos ühinevad valjuhääleks kõneks.

Sõita süngestuvast iseendast välja headusse, valgusse, mehisusse —

nii lihtsalt ja lühidalt on Traat varem öelnud luules seda, mis proosakogu lehekülgedele laotatud. Vihane mure

<sup>1</sup> Mats Traat: «Koputa kollasele aknale». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 148 lk. Hind 26 kop.

argihalluses puituva inimese pärast, kes ei ela maksimaalse käiguga, rahu- tuses ja loovas kahtlemises põlemata, on kirjanikus pikki juuri ajanud. Traat pole esimene ega viimane — rutiini- kompleksi kui tagasikiskuvat sotsiaal- set jõudu ründavad paljud. Ei sõltu ju ebaloova töö dehumanisatsiooni ületa- mine ainuüksi ühiskonnakorrast, mate- riaalsetest tingimustest, vaid ka sub- jektiivset tahtest, nagu väidavad teo- reetikud. Isiklik aktiivsus, mehisus ja inimlikkus on võõrandumisvastase lii- kumise vahendid ning mõõt. Ja meie vihase inimeseparandaja teemadering. Mitmel «Koputa kollasele aknale» tege- lasel on kolmanda käigu hammasratas mõranenud. Meister Saar lõhkus aas- taid mehhaniseerimiskoolis vana roo- miktraktorit lahti, mängis direktoriga piljardi utiliili, lõõpis tagajärjetult poe- neiudega — ja tardus «nagu nigrool külma käes» («Kolmas käik»). Koirohu- lõhnalisest, tuima kopikakorjajaga kõr- vu elatud alevielust on vaevatud Ar- nold, kelle raskemeelsusepurse matuse- kellade kõlas mitte üleolekust, vaid valu pimedast jõuetusest kõneleb («Perekonnavalss»). Kui kiskuda novel- lett meelevaldselt välja muude palade mõjuväljadelt, jõuaksime umbkaudu küll niikaugale: enamaks pole inimene võimeline kui usuta ja lootusega kar- jatamiseks. Seevastu raamatu huma- nistliku agitatsiooni miljöös mõjub ei- tava-hoiatava plakatina.

«Kõik pime, kõik hilja. Tühi jaht,» tõdeb läänesaarestiku Jaan oma elu-

õhtupoolikul, mil aeg ta hinge on täit- nud kurjusega. Umbe jooksis ajaloo- tuisku kadunud «Hüljatud talu» pere- mehe tegevus. Kängsepa ema varjab oma koidest aetud väärtusetu vara- natukest, söödab kanu, kes lähevad varaste praeks, ja ostab viimaste vee- ringute eest roose «professorile», kes vaevalt vana sugulase traditsiooni mikski paneb. Neis lugudes on autori tardumusevastane viha klaarunud hää- bumise paratamatuse tunnetuseks. «Kolikambrisse viidud seinakella ük- sinduseks», «vanade majade uste mõtli- kuks kriiksumiseks», «pehkivaks puuks, mis mõtleb vormide muutumisest».

Pole põhjust kahelda Traadi huma- nistlikus tahtes. Ta eitab «enam-vähem inimese» inimeseks saamise nimel. Üks küsimus kerkib: kas «Memento mori's» kiretu sarkasmiga antud pauk pensio- näride salaluurele pole ühtlasi ohvri tulistamine? Pealegi on pildikildu su- rutud nii palju moraalset vaesust ning inimjumust, et novelli nõrgad raamid seda koos hoida ei suuda.

Senini on Traadi kirjanikutempera- ment avaldunud jõulisemalt ja tule- musrikkamalt luules. «Koputa kollase- le aknale» provintsiainelised palad tunduvad tagasihoidlike fikseeringu- tena. Alles kokkukõidetest saavad need üldistava humanistliku hinguse, milles võiks nähagi raamatu peaväärtust. Prosaist Traat äratav usaldust ja loo- tusi.

A. Schmuul

## Ääremärgusi Arvi Siia luuletuskogule

Kui Arvi Siig väidab, et poeesia on töö (vt. k. a. «Noorus» nr. 3, lk. 76), pole see paljalt abstraktse üldtõe tu- hande esimene perifraas, vaid ütleja enda võib-olla valulinegi kogemus.

Siig tuli lagedale kahvatult, mida teiste kassetlaste sädelevam naabrus eriti märgatavaks tegi. Vanema poeedi otsus oli vähejulgestav: talendi välga- tustele vaatamata võrdlemisi isikupära- tu (vt. «Looming» 1963, lk. 466—467).

Nõrgem endausk oleks loobuda käski- nud, kriitikavõimetu iseteadvus rea- geerinud aga harilikult, hane kombel — susina ja kaagutamisega arvustaja(te) peale, või tuntud kõnekäänu järgi. Siig oli teist masti mees. Kuidas arvustus puudutaski, otsustas ta, et iga loobu- mine on ennatlik: «Jääb alatiseks või- malus kord võita, / jääb võimalus kord ületada ennast» («Sel star- dil...»).

Lähtega võrreldes on autor ennast silmanähtavalt ületanud. See oli esimene mulje «Reporterist värsikaameraga»<sup>1</sup>.

\*

Pealkiri, juhuslik ristinimi — nagu iga Felix ei tarvitse õnnelik olla —, või sisuga kokkukõlav ja sisu markeeriv märksõna. «Reporterit värsikaameraga» võiks kõigepealt võtta näitena autori kujundiloomisest, on sellisena küllalt iseloomulik — pisut kistud ja natuke kohmakaski metafoor. Edasi, see karakteriseerib raamatu luulelätteid ja ainele lähenemise laadi. Kui reportaaž, siis ühiskondlik, faktiline, enam või vähem linlik, mitte looduseleule või filosoferimine näiteks. Omamoodi ajadokument.

Ilmselt valis autor sobivalt, kui pealkiri sisu kohta mõndagi öelda suudab.

\*

Faktiluule eeldatav asjalikkus omajagu põhjendab, et Siia värsid liiguvad suurema sädeluseta maa lähedal, üsna kindlalt valitud kujundisüsteemis kinni. Troopide mosaiiki ja küllalist tulevärki ta ilmselt väldib. Meeletuid kurve, kukerpalle ja üleaisatusi ei maksa siit otsida, teravmeelitsusedki jäävad kainuse lõoga. Halvaks läheb asi siis, kui viltukiskuv kujund püsti aetakse ning sellest mitme stroofi ulatuses lahti ei lasta (vrd. «Mere kutse»). Viidatud näite lapsikust personifikatsioonist («Kaeb vana kaptenina sinna / mänd, hallid juuksed peas. / Tuul soolakirbe puhub ninna» jne.) on Siia tase muidu kindlalt üle.

Kummatigi seisab «Reporterit» kaal mujal kui lihtsalt luules ja värsi virtuoslikkuses. «Kõrge poeesia» mõõt siin ei mõõda. Kui küsida, kuidas see korda läheb ühiskondlikult, ajadoku-

<sup>1</sup> Arvi Siig: «Reporter värsikaameraga». Luuletusi 1962—1964. Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 124 lk. Hind 26 kop.

mendina, siis vastus küll klapib värsiraamatule juba avaldatud kiitusega (vt. «Noorte Hää» 26. apr. 1966).

\*

Reportaaž, pildid à la Masereeli sari «Linn»: «Suvaline reportaaž...», «Linn süütab tuled...», «101. kilomeeter», «Einelauas», «Seitsmeteistaastased» jt. Asjalikkus, fakti väljatoomine, üldistus sellest lähtudes — nagu reportaažile, ka värsreportaažile, peabki omane olema. Uudsus samuti — raamatu «tänavateemat» värsistab Siig meil õieti esimesena.

Luuletaja teene seisab selles, et ta on tabanud noorsoo ekslevat, otsivat ja kahtlevat vaimu, mis isikukultuse vanakumatute tõdede langemise järel loomulikult tekkis. Pühadused osutusid iidoliteks ning heideti müüri taha. Maailma asjad polnud äkitselt enam ajalehelikult suurepärased ja lihtsad.

Siia uues kogus avalduvad kümnendite vahetuse meeolud, mil järelehüüded minevikule on lakanud ning olevik oma probleemidega esiplaanil.

Raamatu juhatab sisse terava asendimääratlusega luuletus (järgneva suhtes on sellel mõndagi öelda). Hea ja kurja kunagine selge lahterdus ei kehti enam; tõde ja vale, valgus ning virvatuli paistavad kõrvu: «Öelge, milline tõeline tuli on, / virvatuluke milline?» See kahtlus on jaatav: «kahelda — see ei tähendada eitada, / kahelda — see on / vajadus / veenduda!» Kuna mõnigi teooria on praktilika proovis Pisa tornina kiiva vajunud, sunnib terve kahtlusetarve ise selgust saama käibivate põhitõdede alusteski («Üliõpilaskohvikus»). Noorus peab luuletaja arvates ise maha kiskuma iganenud keelumärgid («Umbtänav») ja mitte ootama aeglaselt laskuvaid lift-tõdesid. Juurdlemine ja kahtlemine on seda vajalikum, et veelgi «tõtt / tihti kui haiget / fraas tekiga varjab» («Kartusest»). Luuletaja näib uskuvat, et «önn on / tõde otsijate nägu» («Öisel lainel»).

Sageli ei klaaru rahutus mõtte selguseni, vaid jääb ebamääraseks igatsus-

seks. Seda meeleolu üldisemal kujul kajastavad näiteks luuletused, nagu «Öösinine taevas» või «Tuled öös», ühiskondlikus konkreetsuses aga «Suvaline reportaaz...» ja (eriti) «Seitsmeteistaastased». Midagi igatsetakse, midagi tahetakse, millestki ollakse ahastamapanevalt ilma. Need luuletused otsekuu ühendavad alateemaga, mida võiks nimetada «Noorsugu ja tänav».

Tühjuses hakkavad ligi tõmbama tänavatuled — nagu poisikest Antsu («Linn süütab tuled»). «Seitsmeteistaastaste» noorukid pole veel huligaanid ja näkkulööjad, kuigi nendest kaares mõodutakse. Tänav sihitu ja tähtedeta pimedus ümberringi. «Keda armastame? Keda vihkame? / Kes armastab meid? / Kes vihkab?» Kuhu? Valgus — neon kangialuste kohal. See on üks võimalik tee tänavale ja «tsooni», mida autor näitab. Kahtlus nuri-pidi, küüniline kõige-eitamine, hakkab asendama tervet kahtlust.

Üksteise järel rulluvad lahti pildid varjatud põhjuste ja nähtavate tagajärgede seostes. Alateema kasvab oma väljaarenduses keskseks.

Autor ilmutab ühiskondlike probleemide nägemisel ja värssipanekul head vaistu. Ilmselt selles suunas võiks ta jätkata.

\*

Luuletaja hoiak, millest ikka räägitakse, ja teataval määral sellest sõltuv väljenduse laad. Sellegi mõistmises on aeg ja autor koos ajaga edasi läinud. Tribüünse häälega rääkimine ei ole enam moes, väljendus on vaiksem ja

asjalikum. Siig ilmutab oma tõekspidamisi ja sekkumistahet üsna tagasihoidlikult, kuigi ta selgelt taunib ükskõikset pealtvaatamist (näit. «Einelauas», «Sööklas», «Nad läksid öös...» jm.). Autori usk ühiskondliku kaasalöömise tõhususse on kõikevõitev (vt. «Vitsaga vette on mõttetu kirjutada...»). Harva kõrgeneb ta hääle deklaratatsiooniks («Kartusest» jm.). Otsesemaid ütlemisi lastakse hoopis autol ja tänavavalgustil ära öelda («Tahaks väga, / tahaks väga, et roolist ma / välja lüüa võiks kõik karjeristid!» jne. — «Ühe auto autobiograafia»; «Tänavavalgusti monoloog»). Võib kahelda, kui võrd õnnestunud vormi on saanud luuletaja taotlus nimetatud näiteis, kuid pole kahtlust, et diskreetsem toon on aja märk ning luule süvenemise tunnus.

\*

Luuletuskoguga pole nagu matemaatikaga; «Reporter» tõestab seekord, nagu tõestas Milvi Sepingu «Heliseval sillal» jagu aastaid tagasigi, absurdina näivat tulemust  $2+2=5$ . Teiste sõnadega: luuleraamatu summaarne mulje võib märksalt ületada üksikute luuletuste oma eraldi võetuina. Luuletuste kogum või luuletuskogu. Lisaväärtus sugeneb kogu st kui niisugusest, selle ühtlusest ja kokkukuuluvusest.

«Reporter» moodustab kogu kõigepealt sisuliselt; ühtlust lisab tasemeline ühetasasus: puuduvad nii rosinluuletused väljanõppimiseks kui ka ilmsed prussakad. Olemasolevad kokku — O. K.

M. Mäger

## Kasuga kaup

Satiiri- ja naljategijaile on aeg andnud palju suuri nõuandjaid purutuhustest päristarkadeni. Ei ole veel halli ajalukku kadunud need õndsad mehed, kes kuulutasid, et satiiril puudub oma spetsiifika võrreldes kirjan-duse ja kunsti muude liikidega. Oli õilis positiivse satiiri ja positiivse föl-

jetoni teoreetikute valjuhäälnelne koor, oli selts, kus räägiti ja räägitakse satiirist ilma naeruta. Oli veel mitmeid-setmeid sõnakõlistajaid kauni taeva all. Teravaid asju ei tohtivat anda laste kätte, olevat hädaohtlik, kuigi satiiri pole kunagi maailma ajaloos teinud lapsed, vaid ikka puha täiskasvanud

mehed ja naised. Oli-oli, — andkem au ausale ja kiitust kangemale kaimule.

Ma ei tea, kas Juhan Peegel kõiki neid häid õpetussõnu on tudeerinud või mitte, kuid küllap ikka, kus temagi nii vanaks ja targaks sai, nagu ta on. Igatahes külge on tal jäänud õpitust ainult pärisketserlikud tähendamissõnad: satiir algab üldistusest, naerust ja teravusest. Tema «Üks kaunis jutu- ja õpetuseraamat»<sup>1</sup> käib kaanest kaaneni just seda jalga, loovutamata tuhnuslusele sammugi.

Naeru mehaanika, saadud elamuse selgitamine on kasutu ettevõtte. Me määratleme seda tagantjärele, kuid täit selgust kinni ei püüa, sest niisugune on kunsti olemus. Alati on lihtsam öelda, miks raamat meile ei meeldinud, kui vastupidist.

Võib-olla aitab püüdmatut pisutki püüda Tšernõševski nõue, et satiir peab võitlema ajast kõige tähtsama, kõige levinuma pahe vastu. Ju vist siin peitubki Juhan Peegli raamatu suurim õnnestumine, et sihik nende pahede pihta ongi seatud. «See tasane Reedik», «See tuline Ruudolv», «Vesi teeb imet, kui seda suus hoida», «Ka ühest tuhnusest võib suur tulu tõusta», «Vaga Johannes», «Lõpp hea, keik hea», «Konn ja härg» ja teised taolised lood kisuvad ju alasti kõik pisikesed ja patused teod, mida me küll suurte sõnade võltshilpude ja valepaatosega iga päev kinni püüame katta. Loomulikult käib sellega kaasas mehine üldistus, terav ja halastamatu naer.

Naer, nali? Aga see on ju ohtlik tsoon! Nali nalja pärast — kõlab halvasti, mis? Muidugi, ainult jutt naljast nalja pärast on niisama totter nagu mõistus mõistuse pärast. Mõistus kas on või ei ole, nali kas on või ei ole — selles pesitseb kogu tõde. Aga suured tarkpead ajasid pudru kapsastega segi ja virutasid satiirikutele-humoristidele sellega solaari.

<sup>1</sup> Juhan Peegel: «Üks kaunis jutu- ja õpetuseraamat». EKP Keskkomitee Kirjastus, Tallinn, 1966. 80 lk. Hind 25 kop.

Missuguste vahenditega siis Juhan Peegel naljapattu teeb? Uudist pole siin midagi, kõik puha vanad tuttavad: situatsiooni-, karakteri- ja sõnakoomika. Ainult raske on ära hinnata, kes nendest kolmest naerusuurusest kõige kõvemas rakkes veab. Tundub, et autor valdab kõiki ühteviisi hästi. Fõljetonistide ära kulutatud situatsioon mehest, kes ühest juhtivast ametist teise rändab, muutub uue süžee pöörde tõttu satiiris «Lõpp hea, keik hea» täiesti uueks. Sama muundumine tuleb lagedale ka vanas valmis «Konn ja härg» ning muudeski lugedes. Lühikeste kirjatükkide piires on antud hästi meelde jäävaid satiirilisi karaktereid, nagu Vaga Johannes, Tasane Reedik, Tuline Ruudolv jt.

Paljudele satiirikutele saab komistuskiviks (koomilisele situatsioonile ülesehitatud lugedes) just teine süžee pööre. Ilma teise pöördeta jookseb koomiline efekt liiva — satiir jääb puanteerimata. Juhan Peegel aga tunneb oma tööd korralikult. Iga loo lõppu lisatud õpetusega annab ta sageli ootamatult uue pöörde ja uue puändi, mis koomilist efekti veelgi tugevdab, lisamõtteid ja -varjundeid juurde toob. Õpetustes sisaldub ka see kõige teravam ironia väljanaerdud pahekandjate aadressil. Kui siia lisada veel mõnus hüperboolimeel, siis pole naerualusel enam suuri pääsuvõimalusi.

Teoreetikud räägivad, et heal satiiril on alati kaks plaani. Esimene, mida loeme päris korralikus trükikirjas lehekülgedeks murtuna ja teine, mida igaüks tajub vastavalt isiklikule ajule ja humormeelele. Teises plaanis peitub autori idee, tema mõte ja naer. «Ühes kaunis jutu- ja õpetuseraamat» käib autor ikka kenasti teoreetikute juhtimist mööda ega jäta lugejat mitte ilma sellest, mis temale kuulub. Muidugi ei peeta siin silmas inimesi, kelle näolihased pole naeratuseks kohandatud või kellele nali on ametikohaga vastunäidustatud. Ei maksa aga arvata, et raamatu iga sõna ja rida võtab naerurõkatused valla ja kiksidi paljaks. Naer jookseb ikka mööda koo-



milisi ehk naerusõlmi puändini välja nagu iidsetelgi aegadel. Iga naerusõlme ettevalmistus nõuab humoristilt tugevat isiklikku huumorimeelt ja pieteeditunnet. Kriips üle või alla, ja juba ongi supp solgitud. Kui laps teeb kogemata nalja, siis kõik naeravad. Ütleb ta sama asja teist korda, siis naerdakse ka. Kolmas kord on kurjast, ja pärast vaata et võta või vemmäl. Umbes midagi taolist kollitab täiskasvanud naljameestki. Juhan Peegel aga kolle ei karda, nad on tal kõik ilusasti sullepeas kinni.

Satiirik pidavat olema tõsiste kirjanikega võrreldes sedavõrd halvemas olukorras, et ta ei saa näidata oma erudeeritust, lugemust ega muidu tarkust. Kirjanduslikku kirjatehnikat, kõiki neid faabulaid, süžeesid, karaktereid, tõepära ja muud butafooriat nõutakse aga võrdselt teistega + veel nali ka. Juhan Peegel on siiski veel hakka saanud sellise tükiga, mis esimese väite kummuli keerab. Tema raamatu vorm ja keel lubavad autoril näidata vanade aegade ja kirjavara kanget tundmist. Midagi taolist pole meie satiiris varem olnud. Tuntakse ju mitut seltsi parodiaid, kuid keegi pole varem mõttele tulnud valida vanas kirja keeles trükitud raamat parodia vundamendiks. Nähtavasti oluks see vähe-

malt eesti satiirikuile ka ülejõukäiv üritus. Keeleteadlane-kirjanik, kes on meie varasema ajakirjanduse otsast lõpuni läbi uurinud, võib endale niisugust asja lubada. Ja tulemuseks sai ta toreda efekti. Kontrast vana kirjakeele ja tänapäeva probleemide vahel annab naerule täie voli kätte. Kontrast teeb nüüd igast sõnast ja lausest isesuguse ja hea satiirilise kujundi. Kuid Juhan Peeglile on sellest vähe — ta seab koomilise sõna veel omakorda kujundiks, vastavalt satiiri spetsiifilistele nõuetele. Nii saavad uue kõla ja mõnuga nauditavuse mitmed probleemid kulu- nud ja kahvatunud lood, nagu «Viin on kuradi tööriist, aga kasinus jõuab kaugele», «Äbausek ep too muud kui sulaselget kahju» või «Vädrük, üks mees, kes vägisi tahtis viisakas olla». Peale selle annab Juhan Peegli raamat terve rea sõnu, mis väärt kaasaja keelepruuki üle võtta on. Tuhnus ise mak- sab leisika raha ära!

(L)Õpetuseks.

Nõnda jah, et Juhan Peegel on töö- poolest väärt raamatuga hakkama saanud. Sestap on ikka hea, kui ülal- austatud nõuandjaid ligi seisab. Saab kasu kirjutaja ja saab kasu lugeja, rahvale tululikuks tarbeks.

H. Lehiste

## Novellid, jutustused, mälestused

Eduard Männiku viimastel aastatel ilmunud raamatud ei sisalda enam uudisloomingut, pigemini tähistavad need olemasoleva kokkuvõtmist ja koondamist. 1962. a. «Rindejutud», 1964. a. «Piibujutud», 1965. a. «Tühja tunni hääl» ja käesoleval aastal, juba postuumselt, novellidest, jutustustest ja mälestustest koosnev «Härraspäev».<sup>1</sup> Need valik kogud sisaldavadki kõige olulisema ja iseloomulikuma osa kir-

janiku elutööst, kuigi siit puudub veel Männik-romanist ja Männik-lastekir- janik.

«Härraspäev» on tervenisti mine- vikku kujutav raamat, tegevuspaigaks enamasti kodanlik, noorusmälestuste tsüklis riivamisi veel Veebruarirevo- lutsiooni-järgnegi Eesti. Erinev on aga raamatutesse koondatud novellide ja jutustuste kirjutamise aeg, mis haarab umbes 30-aastast ajavahemikku. See on suhteliselt pikk, sealjuures veel väga murranguline ja vastuoluline aeg olnud. Muidugi mõista on ka E. Män-

<sup>1</sup> Eduard Männik: «Härraspäev». Kirjastus «Eesti Raamat», Tallinn, 1966. 388 lk. Hind 90 kop.

niku looming muutunud ja liikunud ajas, kuigi mitte üksnes ühiskondlike sündmuste, vaid ka autori isiklike võimete ja oskuste arenemise tõttu. Kuid lõppude lõpuks on ka aeg ning isiklikud võimed omavahel seotud.

Raamatu esimesse osasse, mis kannab üldnimetust «Härraspäev», on koondatud E. Männiku novellid kodanlikust perioodist. Nendes 30-ndatel aastatel kirjutatud novellides kujutatakse peamiselt töötava inimese kibedat saatust, võitlust igapäevase leiva eest, võitlust iseenda, omaenese nõrkuste ja ümberringi lohkava moraalse laostumise eest. Keskkond on tuttavlik: kraavikaevajad, põllutöölised, mööda maad hulkuvad töötud, sekka mõni haritlane või käsitöölise, kelle elu ikka kuidagi kiiva kisub. Kogu siin käsitletud olus- ja tüübist on omane ka Männiku kõige ulatuslikumale jutustusele «Traataed» ja üldse raamatu samanimelisele II osale, mis sisaldab veel jutustuse «Peipsi kaldal» (varem nimetuse all «Kahekümne aasta eest»). «Härraspäeva» teises osas ongi nagu püütud anda süntees, ajajärgu tihendatud ja laiahaardeline maaling, mis lugejale on vististi üsna tuttav 1954. a. ilmunud jutustustekogu «Traataed» kaudu. On enesestmõistetav, et pärast uue loominguulise meetodi omandamist pöördus kirjanik tagasi selle rikkaliku, elulise ja isiklikult läbituntud materjali poole, millest varem oli andnud ainult üksikpilde.

Niisiis — ühel pool novellid, teisel pool ulatuslikud jutustused, mis paiguti lähenevad romaanile. Žanrierinevus asetab võrdlusjoonte tõmbamisele küll omad piirid, aga võrrelda-tahtmine ometi tekib ja teatud raames ei tohiks see ka lubamatu olla. Sest ahvatleb just ühe ja sellesama ajajärgu, aines-liku ja tüübistiku käsitlemine erinevatel aegadel. Oma põhieesmärgiks näib Männik nii raamatu esimeses kui ka teises osas pidanud olevat kodanliku Eesti olude masendavuse detailset kirjeldamist, et selle kaudu juhtida lugejat järeldusi tegema ühiskonnakorra suhtes. Veidi teisel kujul avaldub sama

tendents mälestustegi osas. Kuid vaadeldes esialgu raamatu kahte esimest osa.

«Härraspäeva» avab ääretult rusuv «Mängijad», mis on 1931. a. ilmunud «Loomingus» ja 1956. a. viimistletud. Selles novellis pole ühtegi rõõmsamat episoodi. Päikegi paistab siin ainsa korra. Muidu on kõik — rabamaastik, vihmasajud, talve eelaimused, lagunenud kõrts ja peategelase Kikuti järjest halvenev tervis, luhtuma määratud lootused, räpane kaardimänguseltskond ja põhjatu viletsus — kunstikavatsuslikult valitud masendava meeleolu loomiseks. Seda suurendab veelgi asjaolu, et pärast Kikuti surma ei jää tema koht tühjaks — jooma- ja kaardimängukire ohvritena hakkavad allamäge veerema ka vennad Mattias ja Luukas. Kuigi Männik ei pese oma novelli tegelasi süüst puhtaks, osutab ta ometi küllalt selgesti nende põhjustele, mis sunnivad inimesi kodust kaugel tööd otsima ja nõustuma ka kõige rängemate tingimustega.

Väga lähedane on Kikutile Matt «Härraspäevast». Temagi vaevaga kogutud rahad ja töökad unistused lendavad tuulde — ei jätku iseloomu lõbustustest loobumiseks. Ja üks mängi Mati loos oma osa ka mõistetav soov olla inimene, olla kordki härra, pärast kolm aastat kestnud tööd laeva katlaruumis. Lisaks veel teadmine, et unistused ja tegelikkus on kaks iseasja, et temasugusel vaevalt on tulevikult midagi loota ka siis, kui tal õnnestuks omandada haridus.

Kodanlikule maailmale väga tüüpilist raha inimsust-hävitavat võimu kujutatakse reas novellides — «Ema», «Pime Johannes», «Kaheksa aasta eest». Kõle hoolimatus, teiste inimeste jalge alla tallamine ja solvamine on nähtused, mille kohta kirjanik oma eitava sõna ütleb, tundes kaasa neile, kes kannatavad.

Ainsaks helgemaks laiguks kodanliku perioodi novellide seas on «Tähtis päev», mis võlub Varespalu taadi humoristliku kujuga. See tüüp, mõne-

võrra küll teisenedes, on Männiku loomingus korduvalt esinev ja enamasti ikka päris eluliselt välja tulnud. Varespalu taat on niisugune, kelle kohta rahvas ütleb: suuga teeb suure linna, käega ei kärbsesepesagi. Aga teda on päris mõnus jälgida, sest Männik on talle üsna vaimukaid ütlemisi-mõtlemisi omistanud.

Raamatu teise osa jutustused «Traataed» ja «Peipsi kaldal» ei jää olude masendavuse suhtes maha eespool käsitletud novellidest. Eriti rõhutatatakse siin noorte inimeste väljapääsmatut olukorda kodanlikus Eestis, kusjuures mõlemas jutustuses osutatakse võimalusele põgeneda üle piiri Nõukogude Liitu. Seega on siin perspektiiv olemas vähemalt selliselgi kujul, kuigi noorte massilise põgenemise kui ainsa väljapääsu näitamine kutsus vastuväiteid esile juba teose esmailmumisel. Võrreldes kodanlikul perioodil kirjutatud novellidega on jutustuste üldilme kaugelt optimistlikum ja seda sellepärast, et pilt ühiskonnast on siin tugevasti laienenud. Tegelasid hulgasa kohtame inimesi, kes on sidunud oma elu revolutsioonilise võitlusega — Simmo, sepp Ambrosius, Peeter Aller ja rida episoodilisi kujusid mõlemas jutustuses. Lootusetu ummiku asemel sisendavad «Traataed» ja «Peipsi kaldal» usku töötava inimese paremasse tulevikku ka kõigi raskuste kiuste. Kahtlemata on ühiskonna arenguseaduste tunnetamine autori edasimineku tunnistajaks, ent paraku on see edasimineku olnud mõnevõrra ühe külgnene. Ei saa küll eitada jutustuste üldise koe suuremat tihedust võrreldes novellidega, ent tervikuna tekitavad nad üksluise ja tuima mulje. Autor nagu ei valiks elunähtusi vabalt, ta nagu orienteeruks mingile valmisšabloonile, mille järgi kodanlikku ühiskonda tuleb kujutada. Tegelasid pole kirjanikule mitte palju enam kui vahendid olude tutvustamiseks ja nende põhjalikuks äraseletamiseks (Simmo). Pealetükkiva järjekindlusega korratatakse üksteisele järgnevate episoodide kaudu: rikkad on südametud

kiskjad, vaesed eranditult õilishinged, välja arvatud mõni deklasseerunud tüüp nagu Äрни Kiilaspea. «Traataed» ja «Peipsi kaldal» ei ole vabad skeemaatilisusest, mis teatavasti just nende jutustuste kirjutamise ajal meil oli maad võtnud vulgaarsotsioloogilise kirjandusekäsituse tõttu. Need jutustused annavad küll tubli tüki kodanliku ühiskonna oludest, kuid must-valge värvi domineerimine tüübistikus ja elunähtuste tõlgendamise vähene diferentseeritus ei lase jutustustel kasvada kunstilisteks õnnestumisteks. Päriselt ei tahaks siiski mööda minna Äрни Kiilaspea kujust «Traataias». Männikul on korda läinud seda omapärast suli, lontrust ja fantasti üsna elavana tegutsema panna. Paistab, et see pole mitte juhuslik, vaid hoolika eluvaatluse tulemus ja eriline huvi seda laadi tüübi vastu, nagu juba eespoolgi vihjatud. Igal juhul paneb autor oma eetilise ja esteetilise hinnangu Äрни Kiilaspea suhtes täielikult kehtima, kutsudes lugejas esile lausa vastikutunde.

Noorusmälestused on juba ükskord niisugune žanr, mis isegi kehvad olud ja rasked sündmused teatava heldimusega üle kallab. Nõnda on see ka Männiku «Ajalehepoistega». Tegemist on küll otse uurimusega ajalehepoisi «seisusest», tema ainelisest, psüühilisest jms. olukorrast, tema suhetest ühiskonna erinevate kihtidega. Ja jällegi väga detailne olustikumaaling, kuhu sulavad Heinaturu talumehed, politseinik Mikson, kalakauplejad ja saianaised ning muud aguli-inimesed. Tüüpidenä pole neid välja töötatud, nad kuuluvad keskkonda, kus ajalehepoiss liigub, ja aitavad seda omalt poolt konkretiseerida. Nõnda kujunebki pilt sajandi algupoole Tartust väga konkreetseks ja sisaldab palju huvitavaid detaile, mis ehk kunagise Tartu elu-olu uurijailegi vajalikuks võivad osutada. Pikaldase, peaaegu süžeejujutustamise kõrval mõjuvad erksalt «Leib» ja «Põgenik», täis traagilist pinget ja sündmustikkku. Elavalt jääb meelde osav ja vaimuerk agulipoiss

Toomas, kes nii kenasti veab ninapidi nuuskur Hanschmidti.

Nagu Männiku loomingule üldse, nõnda ka käesolevale raamatule on iseloomulik erakordselt soe suhtumine inimesesse. Omal ajal tehti Männikule etteheiteid, et tema sõjajuttudes ikka ainult reamehed ja seersandid, parimal juhul leitnandid figureerivad; et peaks ka kõrgema aukraadiga sõjamehi kujutama. Veider soov! Männiku kirjjanikunatuuril pole asja mingite tähtsate ametitega, tema hindab inimest

südame järgi ja kujutab neid, kelle seas ise liikunud ning keda tunneb. «Härraspäevas» kõlab tugevasti kaasalamine ja mõistmine elu poolt muserdatud inimese suhtes.

Pole kahtlust selles, et E. Männiku loomingu paremiku moodustavad rindedjutud. Kuid on põhjust hinnata Männikut ka kodanliku Eesti oiude põhjaliku kujutajana, mitte ainult käesoleva, vaid samuti «Piibujuuttude» raamatu alusel.

**R. Krusten**

# RINGVAADE

## 10 aastat Aino Kalda surmast

9. novembril 1956 suri Helsingis 78 aasta vanuses soome-eesti kirjanik Aino Kallas, kes on jätnud mõlema maa kultuuriloosse püsiva jälje.

Aino Kallast on eriti paelunud Saaremaa oma karmi ja kauni loodusega, karmide ja sitkete inimestega. Loodus ja inimene etendavad A. Kalda novellides võrdselt tähtsat osa. Plastiliselt ja piitlikult nähtud loodus muutub tihti sümboliks, nagu muutuvad sümboliks ka mitmed reaalelu detailid, avades romantilis-realistlike proosapalade idee väga mõjuka sisendusjõuga. Muistse Saaremaa isandate ja orjade maailm kerkib esile sugestiivse nägemuslikkusega, karakterite psühholoogiline selgepiirilisus, hoolikalt voolitud stiil annab paljudele töödele otse klassikalise väärtuse. Rõhujate vägivalda drastiline esiletoomine, alandatud ning solvatud orirahva hingepuhtuse, visaduse ja tahtekindluse rõhutamine ei tekita kahtlusi autori seisukohtades, kuigi ta neid omapoolselt peaaegu kunagi deklareerima ei asu. Aino Kallast on ikka huvitanud jõulised, võiks ütelda heroilised karakterid, paindumatud ja suursugused oma põhimõtetes ja tegudes. Rahva alistamatust sümboliseeriva Bernhard Riivese näol andis A. Kallas ühe kõige tugevama, meeldejäävama võitlejakarakteri meie 1905. a. sündmuse käsitlevas kirjanduses. Ent novellikogudest «Mere tagant» I ja II (1904—1905), «Lahkuvate laevade linn» (1913), «Võõras veri» (1921) võib leida õige palju võrdväärset ka muudel aladel.

Hilisematel aastatel siirdub Aino Kallas talle kõige kõitvama väljendusvormi — legendide ja sümbolite maailma suubuvate, arhaiseeritud stiliga nn. proosaballaadide juurde.

Ballaadide ühes põhitüübis etendab kõikemääravat osa armastus — too suur ja kõikevallutav kirm, mis eriti hilisemates töödes on ikka surmaga vastu seatud. Armastust ja surma ühendab kirjaniku teostes kahe vastandi romantilist laadi käsitus. Armastus on tal ülilma joovastuseni idealiseeritud kirm, inimloomuse üks põhiosi.

See on õndsus, mille tundmine ülendab hinge ka paratamatu surma hetkel. Ja surmgi on A. Kalda interpretatsioonis ülev ning romantilise värvinguga varjutatud nagu tiivustav armastuski.

Omaette triloogia moodustavad ballaadid «Barbara von Tisenhusen» (1923), «Reigi õpetaja» (1926) ja «Hundimõrsja» (1928), mille ühiseks pealkirjaks on «Surmav Eros». A. Kalda proosaballaadid moodustavad romantilise ja reaalelulise, omapäraselt huvitava ja stiilse sünteesi. Ballaadide kirjutamisel on autor ulatuslikult kasutanud vanu ajalookroonikaid, arhiivimaterjali ning muid dokumentaalseid või pärimuslikke allikaid. Nii suudab ta tõsielulistel faktidel põhinevate jutustuste usutava ajaloolise atmosfääriga sulavalt liita ka fantaasiaküllase folkloristliku ainese, anda mitmetele ildkasutatud teemadele uue, värskekõlalise lahenduse.

Erilise täiuseni jõuab neis teostes Aino Kalda stiil, mis ta töödes küll alati meeldivalt silma on paistnud. Arhailist kroonikasõnastust, mis käsitletava aine esitamiseks nii iseloomulikke varjundeid ning võimalusi pakub, kasutab kirjanik suure leidlikkusega. Andekalt on rakendatud ka piiblikeele rohkeid rikkusi. Kompositsiooniline ja stiililine meisterlikkus on kahtlemata üks A. Kalda kõige tugevamaid jooni.

Luule ja proosa, reisikirjad ja näidendid, publitsistika ja esseistika — igas žanris on A. Kallas loonud hinnatavaid teoseid, mille ligem ja üksikasjalikum, tänapäeva pilguga vaatlus meil paraku seni veel puudub.

Aino Kalda suur anne puhkes uuele lõkkele tema elutee hilisemas järgus. Üksteise järel ilmuvad küpsed luule- raamatud, novellikogud, mälestused jm. Eesti kultuuriloo seisukohalt on suur väärtus «Päevaraamatul», mille viis kogukat köidet hõlmavad ajajärku aastatest 1897—1931 ning sisaldavad isikliku elu pihtimuste kõrval rikkalikku teatmevara eesti, soome ja teiste maa- de kirjandus- ja kultuurielu ning nende arvukate üksikesindajate kohta.

Aino Kalda loomingu paremik on

leidnud tee maailma paljude rahvaste juurde. Seda on tõlgitud inglise, saksa, prantsuse, itaalia, rootsi, ungari, taani, hollandi jt. keeltesse. Aino Kalda teoste eesti keelde vahendamisel on kõige suuremaid teeneid Fr. Tuglase virtuooslikul tõlkekunstil. Aino Kalda talendi jõudu on imetlenud paljud maailma nimekad kirjandusinimesed, nende hulgas G. Brandes ja J. Galsworthy, talle on osaks saanud soome ja inglise kirjanduslike organisatsioonide mitmed auhinnad.

Ei maksa salata, et Aino Kalda kuulsusele aitas omajagu kaasa tema mõjukas ühiskondlik positsioon. Klassikuuluvust rõhutava inimesena on ta rahvahulkade sõlmprobleemidest tihti-peale mööda vaadanud, kaasaja probleemidest eemale hoidunud ja tema loominguline fantaasia pole seetõttu kuigi-

võrd tuge saanud rahva argielu toitvatetest lätetest.

Kirjaniku esialgne rahvalähedane positsioon orjaaegu kujutatavates töödes, rahva põhihuvi mõistmine 1903. a. sündmuste käsitlemisel hakkas hiljem taanduma. Ajalookroonikaist leitud või rahvapärimestest laenatud romantiliste teemade taaselustamine taotluslikult nikerdatud stiilis jääbki Aino Kalda kunstnikukäekirja üheks põhilisemaks iseloomustajaks.

Agaga kirjanik on ise ka kinnitanud, et just tänu tollele isepärasele romantilis-heroilisele ainevallale, leidis ta oma kirjanikukutsumusele kõige sobivama rakendusviisi. Eks kinnita sama ka Aino Kalda loomingu kunstiküpsem osa, millel on üle aegade püsiv elujõud.

A. Eelmäe

## Remargi korras

S. Issakovi väga huvitavas artiklis «Tsaaritsensuur võitluses eesti teatri repertuaari «puhtuse» eest» («Looming» 1966, nr. 8) on juttu ka F. Pocci lastenäidenditest «Nõiapill» ja «Lumevalgeke», mis A. Kitzberg mugandas «Vanemuise» tarbeks. A. Kitzbergi draamaloomingu lavastuste kohta olevad andmed lubavad esitada mõningaid täpsustusi nimetatud näidendite puhul.

S. Issakovi artiklist selgub, et tsensor M. Pukits on pärast mõningate kärbete tegemist esildanud 30. dets. 1910. a. «Nõiapilli» lubamiseks lavale, kuid «Peterburi lavatsensuur ei nõustunud M. Pukitsa arvamusega ja keelas näidendi ära. See lavastati alles kunagi hiljem» (lk. 1300).

«Vanemuise» 1910/1911. a. hooaja tegevusraamatu 138. leheküljelt («Vanemuise näitelava tegevus 1910, I. p. — 1911. I. p.» — KM KO F 142, m. 71) leiame, et «Nõiapill» (Muinaslooline lastemäng 4 vaatuses. Krahv Pocci järel A. Kitzberg) tuli K. Menningu lavastusel ettekandmisele 26. dets. 1910. a. Pääsmeid oli müüdnud 455 inimesele, ajakirjandusele antud 8 priipääset. Lavastust korrati 6. jaan. 1911. Seekord oli lasteaia ja algkoolide kaudu jagatud 1200 priipääset (vt. «Postimees»

7. I 1911, nr. 4). Esietenduse järel märgib «Postimees» (28. XII 1910, nr. 295), et näidend lastele «kaunis rohkesti lõbu tegi», kuigi tükk ise oma mõjult olnud nõrgem eelmistest lastenäidenditest. Menukas on olnud Partsipilli Tõnu esinemine ja proua Möller [Mari Möldre — A. J.] teenis selle herra tragi etendamisega väikeste õiglast tänu». Tegevusraamatus oleva kavalehe järgi mängisid «Nõiapillis» kaasa «Vanemuise» tuntud näitlejad: F. Pettai, A. Konsa, E. Türk, A. Teetsov, K. Triipus, L. Hansen, A. Simm, L. Põlde [Reiman] jt.

Järeldub seega, et «Nõiapill» tuli «Vanemuises» lavale enne M. Pukitsa esildist. Võimalik, et K. Menning lavastas «Nõiapilli» ilma tsensori ametliku loata. Usutavasti aitavad täpsemad uurimised selles osas suuremat selgust saada. «Nõiapilli» mängiti «Vanemuises» uuesti 1914. a. jõulude ajal ja korrati veel 1920. aastatel.

Täpsustamist vajavad mõned faktid ka ühenduses «Lumevalgekesega», sest «Vanemuises» mängiti seda juba 7. ja 8. aprillil 1914, tsensor M. Pukits on loa saamiseks (S. Issakovi artikli järgi) esildise kirjutanud alles 18. aprillil 1914.

A. Järv

## Eesti NSV Kirjanike Liidus

Kirjanike Liidu juhatuse preisiidiumi koosolek 12. oktoobril kujunes probleemirikkaks. Tööplaani arutamisel täpsustati lastekirjanduse seminari ja kriitika nõupida-

mise korraldamise üksikasju. Järgnevalt peeti vajalikuks teha žanride kaupa loomingulisi aastaülevaateid, samuti korraldada ka 1967. aastal traditsiooniline novellivõistlus. Rohkesti mõtteva-

hetusi tekkis kirjanduslike kolmapäevade kava läbiarutamisel. Esimese suurema üritusena pärast pikemat vaheaega korraldatakse novembris Betti Alveri 60. a. juubeliõhtu.

Lõpuks avaldati arvamust, et enne NSVL Kirjanike Liidu kongressi oleks vaja vabariigi Kirjanike Liidu juhatuse pleenum kokku kutsuda, et aktuaalseid päevaprobleeme arutada.

18. oktoobril toimus Kirjanike Liidu parteiorganisatsiooni aruande- ja valimiskoosolek. Aruandjaks oli E. Maasik, järgnevatiks sõnavõtjateks N. Andresen, U. Laht, P. Kuusberg, V. Beekman jt. Planeeriti uue aasta kohustusi, kõneldi tööst noortega. Tõsiselt analüüsiti kirjastuse «Eesti Raamat» suhteid kirjanikkonnaga, kirjastamistempot ja -poliitikat. Parteibüroo uude koosseisu valiti: E. Maasik (sekretär), V. Gross, U. Laht, V. Beekman (sekretäri asetäitja), M. Talvest ja A. Sokolov.

\*

Regulaarselt igal nädalal toimuvad üritused Kirjanike Liidu Tartu osakonnas. Oktoobrikuu esimesel pühapäeval kogunesid kirjandushuvilised kunstikooli saali, seekord P.-E. Rummo viimase luulekogu («Lumevalgus—lumepimedus») aruteluks. Õhtut juhatas M. Unt, põhietekanne oli U. Lahelt. Arutlusse sekkusid A. Kaalep, H. Siimisker, P. Järve, H.-K. Hellat. Inimesi oli koos seitsmekümne ümber, kuid õhtu möödus suhtelises rahus ja mõistmises.

### Tõnis Braks surnud

20. oktoobril lahkus meie hulgast veste- ja noorookirjanik Tõnis Braks.

Lahkunu sündis 19. augustil 1885. aastal Läänemaal Lihula vallas maatöölise pojana. Ka tema ise töötas aastaid sulasena ja mõisamoonakana, kuni 1920. aastal hakkas tegutsema kutselise ajakirjanikuna, kelle vested Heini ja Aruvälja Andrese varjunime all võitsid laialdase populaarsuse. Nõukogude ajal töötas T. Braks «Kommunisti», «Talurahvalehe» ja «Rahva Hääle» toimetuses.

### Oktoober — raamatu- ja bibliograafiakuu

Selle deviisi all mõeldi mitte üksnes raamatu levitamise, vaid ka raamatu ja raamatukogu oskusliku kasutamise, seega raamatute ühiskondlikest vää-

Kriitikasektsiooni aastakoosolekul peeti nõu tinglikul teemal «Üleliiduline kirjanike kongress ja «Edasi»». Arutati kevadise teoreetilise konverentsi ja kogu järgneva aasta — Suure Oktoobri juubeliaasta — plaane. Läänud aasta tööle andis hinnangu A. Nagelmaa. Valiti büroo: Ü. Tonts, H. Puhvel, A. Järv.

Klubiõhtute raames jagas L. Seppel isiklike muljeid Aserbaidžaaani kirjanduselust, selle idamaistest igipõlistest traditsioonidest ja uue otsinguist. L. Seppeli «eesistumisel» viidi läbi ka noorte luule arutelu, millest võttis osa 28 Noorte Autorite Koondise liiget, kandidaati ning huvilist. Analüüsiti Maie Kalamäe ja Urmo Pruuli värse. Huvitavalt.

\*

«Nooruse» kirjandusvõistlus täheldas noorte proosa mõningat kvalitatiivset tõusu, kuigi esimene auhind jäi välja kuulutamata. Võitjais tulid Krista Kajari (II), Artur Kivistik (III) ja Vello Lattik (III). Ergutust anti Aare Biinile ja veelkord Artur Kivistikule.

\*

Novembrikuu 19. päeval möödus 70 aastat Tartu autori Lidia Kompuse sünnist. Juubilar alustas kirjanduslikku tegevust lühijuttude ja novellidega 1947. a. Aastal 1956 sai suurema tähelepanu osaliseks tema jutustus «Daša Netsajeva», 1957. a. kirjutas esiknäidendi «Eksamid», järgnes näidend «Ümberaetud tindipott jt. teosed. Populaarsuse ongi autor võitnud just üliõpilasi käsitlevate näidenditega.

Ühtlasi kirjutas T. Braks rea näidendeid väikelavadele, milledest menukamaiks osutusid külakomöödia «Tantsuproffessor» (1935) ja mõisamiljööös 1905. a. sündmusi peegeldav «Punased pilved» (1937). Viljakalt tegutses kadunu ka lastekirjanikuna, avaldades kodanlikul ajal perioodikas realistlike palasid agulilaste elust. Nõukogude võimu päevil ilmus T. Braksilt eri raamatutena kaks noorsoojutustust — «Võitlusvennad» (1946) ja kahel korral «Punaoja poisid» (1947, 1957).

tustest maksimaalse osasaamise probleemidest. Nende küsimustega puututi kokku kaudsemalt ja otsesemalt, meil kui mujal.

19. oktoobril avati Moskvas üleliiduline raamatukaubanduslik nõupidamine. Probleemiks oli sotsialistlike maade kirjanduse levitamine meie maal. Probleemi tasuks analüüsida ka teisest küljest — meie oma kirjanduse levitamise raja taga. Seda kas või eesti kirjanduse osas, mille praeguse levitamise kord raamatupalati «Meždunarodnaja Kniga» jt. kaudu ei ole kaasaja tase-mel.

Kui ajaleht «Knižnoje Obozrenije» (nr. 20—21) avaldas «Kullafondi» särava nime all Nõukogude Liidu kõige tähelepanuväärsemate teoste tingliku nimekirja, võis eesti lugeja headmeelt tunda ka Tammsaare, Tuglase, Hindi, Smuuli ja Sirge nimede leidmisel sellest «mitte veel lõplikust» ja «täpsustamisele kuuluvast» ligemale viiesajalisest loendist. Kuid NSVL Kirjanike Liidu juhatause sekretariaat avaldas, et nõukogude kirjanduse kõiki rikkusi ja mitmekülsust «ei saa reglementeerida taoliste publikatsioonidega», kuna kirjanduse kullafondi mõiste on tinglik, üldistav, ega tohi piirduda mitte niisuguse ofitsiaalse nimekirja «Prokrustese sängiga».

Leedu NSV Ülemnõukogu Presiidium autasustas valitsuse medalitega kahte turkmeeni kirjanikku: S. Ovezberdõjevit E. Miezēlaitise luule tõlkimise eest turkmeeni keelde ja Berdõ Kerbabajevit Nõukogude Liidu rahvaste loominguiliste suhete laialdase arendamise eest.

25. oktoobril tehti teatavaks Šota Rustaveli nimelise preemia järjekordsed laureaadid. Nendeks on Mõkola Bažan, kes tõlkis ukraina keelde «Kangelase tiigrinahas», ja Nikolai

Tihhonov Gruusiale pühendatud värs-sidega.

Vene Föderatsiooni riiklikud auhinnad kirjanduse alal — M. Gorki preemiad — said seekord kolm meest: Leonid Martõnov ning Kaissõn Kulijev luuleraamatute, Mihhail Aleksejev romaani «Kirsipadrik» eest.

Auhindadest veel järgmist: NSVL Ministrite Nõukogu ja NLKP Keskkomitee võtsid vastu määruse Lenini preemiade ja riiklike preemiade kohta kirjanduse, kunsti, teaduse ja tehnika alal. On tarvis suured nõudeid Lenini preemiade saamiseks esitatavate tööde suhtes. Preemiad (à 10 000 rbl.) määratakse nüüd üks kord iga kahe aasta tagant. Riiklike preemiaid hakatakse määrama igal aastal Oktoobrirevolutsiooni aastapäevaks.

Oktoobris viidi läbi üleliiduline nõupidamine ideoloogiarinde töötajatele. Arutati põhimõttelisi ideoloogilise töö küsimusi NLKP XXIII kongressi otsuste valguses. Nõupidamine oli meeldivaks proloogiks üleliidulisele kirjanike kongressile, kus ilmselt puudutatakse ka neidsamu probleeme.

Head eeskuju ja innustust pakuvad leedu kirjanikud oma aktiivse kirjanduspropaganda ja sagedaste sõnavõttudega keskajakirjanduse veergudel. Märkimisväärset tööd on teinud ka kirjandusteadlased, eriti Leedu TA Keele ja Kirjanduse Instituut. On ette valmistatud ja välja antud rida kapitaalseid töid, nagu mitmeköiteline «Leedu keele sõnaraamat», «Kaasaegne leedu keele sõnastik». Trükkkorras on ka «Leedu kirjanduse ajaloo» viimane köide.

### «Kultuur on suhtlemine»

Suhete laiendamise üheks vormiks on ühe või teise sotsialistliku maa kirjanduspäevad. 10.—20. oktoobrini kestsid Nõukogude Liidus bulgaaria kirjanduse päevad. Bulgaaria delegatsioonid olid prosaistid Emil Manov, Emelian Stanev, poetid David Ovadi ja Ljubomir Levšev, kriitik Stojan Iljev ning dramaturg Todor Genov.

Viimasel ajal ilmunud bulgaaria kirjandusest on enam tähelepanu pälvinud nooremad autorid Anton Dontšev, Vera Mutaftšijeva, Gentšo Stojev, kelle teosed käsitlevad kodumaa ajaloo ja kultuurimineviku probleeme. Huvi rahva mineviku ning ajaloo vastu on üldi-

ne. Žanridest on juhtkõhal jutustus ning lühiromaan.

Ka Poola kultuurikongress pööras suurt tähelepanu oma rahvuskultuuri tuhandeaastasele minevikule. Kongressi otseseks praktiliseks samuks võib pidada nn. Kultuurinõukogu loomist, mis ühendab kõik väljapaistvad poola kultuuritegelased «alates koolmeistritest kuni kirjanikeni». Omal kohal oli ka kultuuri internatsionaalsuse küsimus.

Oktoobri teisel poolel toimus Budapestis rahvusvaheline kir-



janike konverents teemal: «Kirjanduse universaalsus ja internatsionaalsus». Sissejuhatava ettekandega esines Gyula Illyes. Osa võtsid poeedid, kriitikud ja tõlgid. Delegaate saabus 18. maalt. Osavõtjate hulgas ka Ellen Niit, Jaan Kross. Teistest nõukogude nimedest: A. Surkov, K. Simonov, E. Mielzetais...

14.—22. oktoobrini korraldati Saksa DV kultuuri päevad Eestis. Sel puhul avati Tallinnas ja mujal paar-

kümmend näitust, mis tutvustasid Saksa DV kujutatavat ja tarbekunsti, fotokunsti ja rahvaharidust. Korraldati filmifestival ja ulatuslik raamatunäitus «Saksa DV tänapäeva kirjandus». Kirjanike Liitu külastasid kultuuriajalehe «Sonntag» peatoimetaja B. von Kügelgen ning eesti lugejalegi tuttav sorbi väikerahvusest romaania kirjanik Jurij Brézan, kes vabas vestluses tutvustasid saksa kirjanduselust valitsevaid suunilusi, päevaprobleeme ja muud.

## Tänavused Nobeli kirjandusauhinnad

Tänavused Nobeli kirjandusauhinnad anti kahele eakale juudi rahvusest kirjanikule — Jeruusalemmast pärinevale Samuel Joseph Agnonile ja Rootsis elavale Nelly Sachsile.

78-aastane Agnon on sündinud Galiitsias. 1907. a. asus ta elama Palestiinasse ning leidis peagi tunnustuse kirjanikuna. Tema teosed «Väljaheidetu», «Vanne», «Eile ja üleile» kuuluvad maailmakirjanduse klassika hulka. Väljaspool Iisraeli tuntakse seda ainsat rahvusvahelise tähtsusega heebrea kirjanikku vähe, kuna piibli ja talmudi

reministsentsid muudavad tema teosed raskesti tõlgitavaiks.

75-aastane poetess Nelly Sachs pärineb Saksamaalt, kust ta põgenes sõja ajal natside eest Rootsi. Nelly Sachsi esimene teos ilmus 1921. aastal ja sai Saksamaal populaarseks. Kaasaelamine juutide saatusele Sachsi sõjaeelsetes loominguks kasvab hiljem üle sügavaks poolehoiuks kõigi tagakiusatavate inimeste vastu maailmas.

Nelly Sachsi tuntumaid teoseid on «Elias», «Õine valvamine», «Abrahami sool», «Ohver».

## «Dortmundi rühm 61»

Lääne-Saksamaa tööliskirjanike koondis «Dortmundi rühm 61» pidas hiljuti oma järjekordset loomingulist konverentsi. Arutati rühma liikmete uusi teoseid. Elavad vaidlused tekkisid Belgia mäetöölise streiki käsitleva Bruno Gluchowski pikema jutustuse «Vesikahur» ümber. Tähelepanu äratasid veel Ernst Wiedemanni proosalooming, Artur Granitzki ja Peter-Paul Zahli värsid.

Rühma asutasid 1961. aastal mõned mäetöölised ja selle eesmärkidest rääkis üks liikmeist, Günther Wallraff: «On vaja, et Lääne-Saksa töölised tunneksid oma olukorda tööstuskeskondade sunnitööl. Järgmine samm on selle olukorra muutmine.» Rühm on 5 aasta jooksul tublisti kasvanud, teoste teemade ring laienenud, nende kunstiline tase tõusnud.

## André Breton surnud

Pariisis suri 70 aasta vanusena prantsuse sürrealistide teoreetik ja organisator André Breton. Sürrealism kui kodanluse- ja sõjavastaste kunstinimeste liikumine on jätnud märgatava jälje eriti prantsuse luulesse (Aragon, Eluard, Tzara jt.). Sürrealistide filosoofilise ja esteetilise programmi töötas André Breton välja 1920-ndate aastate algul. 1924. a. avaldas ta esimese ja 1929. a. teise sürrealistide ma-

nifesti. Ent 1920-ndate aastate teisel poolel oli toimunud lõhenemine sürrealistide seas. Kui Aragon, Desnos jt. liitusid progressileeriga, siis Breton jätkas endiselt oportunistlikku joont.

Sürrealism lakkas olemast elav kirjandusvool juba 1930-ndate aastate lõpul, aga veel pärast sõda tegi André Breton asjatuid katseid sürrealismi taas elustamiseks.

# Sisukord

<b>V. Tõnisson</b>		<b>H. Crane</b>	
Mustamäe (Linoollõige) . . .	1633 ees	Chaplinsk . . . . .	1721
<b>R. Parve</b>		<b>O. Kivisson</b>	
Kolm luuletust		Mööda mälestuste radu . . .	1722
Kurgede kluuglutav kurbus	1635	<b>B. Alver</b>	
Aeg . . . . .	1636	Jälle ja jälle . . . . .	1732
Sõnad . . . . .	1637	Tuulde räägitud . . . . .	1732
<b>J. Tuulik</b>		Sõnarine . . . . .	1735
Vana loss . . . . .	1638	Jõgeva ja Pedja vahel . . .	1736
<b>L. Tiitsar</b>		Uus külaline . . . . .	1740
** (Kaheksakümmend		<b>A. Suuman</b>	
* (kaheksa...) . . . . .	1647	Betti Alver (Sõejoonis) . . .	1743
Üks sõna . . . . .	1647	<b>K. Muru</b>	
Narva jõe kaldal . . . . .	1648	Eluallikad on täis . . . . .	1745
<b>J. Smuul</b>		<b>A. Ehin</b>	
Keskpäevane praam ( <i>Filmi-</i>		Kujund ja meeled . . . . .	1768
<i>stsenarium</i> ) . . . . .	1649	<b>K. Habicht</b>	
<b>G. Teearu</b>		Rahutusest ja rahulolematu-	
Pirita jõgi (Kuivnõel) . . .	1681	sest . . . . .	1776
<b>E. Raud</b>		<b>A. Schmuul</b>	
Maa ilma äärel . . . . .	1704	Enam-vähem inimesest . . .	1778
<b>J. Kross</b>		<b>M. Mäger</b>	
Kahe kaotsiläinud paberi		Ääremärkusi Arvi Siia luule-	
lugu . . . . .	1706	tuskogule . . . . .	1779
<b>B. Pasternak</b>		<b>H. Lehiste</b>	
Talveöö . . . . .	1719	Kasuga kaup . . . . .	1781
<b>M. Tsvetajeva</b>		<b>R. Krusten</b>	
Kaks laulu (II) . . . . .	1720	Novellid, jutustused, mäles-	
		tused . . . . .	1783
		<b>Ringvaade</b> . . . . .	1787

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg, Ralf Parve,  
Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei Sokolov,  
Anton Vaarandi (toimetaja).

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju tn. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.  
Kirjastus «Perioodika», Tallinn. Pikk tn. 37.

Ladumisele antud 10. X 1966. Trükkimisele antud 6. XI 1966. Trükiarv 10 500.  
Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108, 1/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.  
Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 14,18. Arvestuspognaid 13,85.  
MB-10513. Tellimise nr. 2825. Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.  
«Looming» nr. 11, november 1966. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

11, ноябрь 1966



50 коп.

Индекс  
78174